

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

2022
2

Kontra Ferenc prózája | Nagy Attila, Villányi László,
Zalán Tibor versei | Dunai Tamás, Szujer Orsolya,
Császár Irma Tímea tanulmányai | Lakatos István
képregénye | Kritikák Danny Fingeróth, Ása Wikfors,
Cserna-Szabó András, K. Horváth Zsolt, Csillag Péter
és Kisfaludy András könyveiről

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

Új folyam, 21. évfolyam

Szerkesztők:

Demus Zsófia (*képregény*), Makkai T. Csilla (*Idegen horizontok*),
Pataki Viktor (*tanulmány*), Vass Norbert (*főszerkesztő-bélyettes, kritika*),
Vincze Ferenc (*főszerkesztő*), Zsávolya Zoltán (*szemle*)

Főmunkatársak:

Buda Attila, Zahari István, Zsolnai György

Olvasószerkesztő:

Szenkovics Enikő

Korrektor:

Kovács Emőke

A szerkesztőség címe:

Postacím: 1072 Budapest, Akácfa u. 20.
Tel./fax: (1) 321-4757 • E-mail: szif.szerk@gmail.com
www.szepirodalmifigyelo.hu

Szerkesztőségi titkár: Császár Irma Tímea

Fedélterv: P. Szathmáry István

Nyomdai előkészítés: Arany Imre | Layout Factory

Megjelenik minden második hónap végén
Előfizetési díj: 3000 Ft

A Szépirodalmi Figyelő által feldolgozott folyóiratok:

Agria, Alföld, Ambroozia, Apokrif, Bárka, Búvópatak, Confessio,
Credo, Dunatükör, Élet és Irodalom, Életünk, Eső, Ex Symposion,
Ezredvég, Forrás, Helikon (Kolozsvár), Hévíz, Híd, Hitel, Irodalmi Jelen,
Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Liget,
Lyukasóra, Magyar Lettre Internationale, Magyar Műhely, Magyar Napló,
Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műhely, Műút, Napút, Opus, Országút, Palócföld,
Pannonhalmi Szemle, Pannon Tükör, Parnasszus, Partium, Prae, Sikoly,
Somogy, Spanyolnátha, Székelyföld, Szörös Kő, Tekintet, Tempevölgy, Tiszatáj,
Új Forrás, Vár, Várad, Vár Ucca Műhely, Vigilia, Zempléni Múzsa

Lapunk előfizethető a szerkesztőségben,

terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető továbbá közvetlenül a postai kézbesítőknél,

az ország bármely postáján, a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban
és a Központi Hírlap Centrumnál

(Budapest, VIII. ker. Orczy tér 1., tel.: 06-1/477-6300; postacím: Bp., 1900).

További információ: 06-80/444-444; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Nyomdai munkák: Érdi Rózsa Nyomda Kft.

Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke
ISSN 1585-3829

TARTALOM

■ SZEMLE

Zalán Tibor: <i>Az ösvény vége</i> (Életünk, 2022/1.)	3
Nagy Attila: <i>Izland</i> (Székelyföld, 2022/2.)	4
Villányi László: <i>Szigetek</i> (Kalligram, 2022/1.)	7
Kontra Ferenc: <i>Gyertyaöntő</i> (Vigilia, 2022/2.)	8
Suhai Pál: <i>Kis magyar földrajz</i> (www.ujiras.hu, 2022. február)	14
Balajthy Ferenc: <i>Alfától az omegáig</i> (Búvópatak, 2022/1.)	15
Télffy Ármin: <i>Fuckultatv olimpia</i> (Helikon, 2022. január 25.)	16
Schillinger Gyöngyvér: <i>Bodzabél</i> (Alföld, 2022/1.)	17

■ STAN LEE – MARVEL

Dunai Tamás: <i>Képregényt mindenkinek!</i>	24
Szujer Orsolya: <i>Házias szuperhősök</i>	43
Császár Irma Tímea: <i>A Marvel kultúraközi hálója</i>	54

■ KÉPREGÉNY

Lakatos István: <i>Ne bántsd az anyukámat!</i>	66
--	----

■ IDEGEN HORIZONTOK

Fancsali Róbert: „Igazi irodalom”. <i>Dragomán György román nyelvű recepciójáról</i>	74
Mucha Dorka: <i>Élet az ember előtt – Margaret Atwood elfeledett regénye</i>	83

■ KRITIKA

Berényi Csaba: <i>Uniformizált egyediség</i> (Danny Fingeroth: <i>A hihetetlen Stan Lee</i>)	89
Csécsei László: <i>Hogyan védekezünk a 21. század fekete mágiája ellen?</i> (Åsa Wikforss: <i>Alternatív tények</i>)	95
Gyöngyösi Lilla: <i>A tényérhez vezető út</i> (Cserna-Szabó András: <i>Rézi a páczban. Gasztronómiai írások</i>)	100

Bálint Bernadett: <i>Szörmentén – a testszörzet eltávolítása mint hatalmi gyakorlat</i> (K. Horváth Zsolt: <i>A bundátlan Vénusz</i>)	104
N. Pál József: <i>A „nagy történet” forgácsai</i> (Csillag Péter: <i>Oldalvonal. A magyar futball elfeledett története</i>)	109
Rozsonits Tamás: <i>Szárnyashajón Kisfaludy Andrással</i> (Kisfaludy András: <i>Elszálltunk egy hajóval a szélben</i>)	114

■ REPERTÓRIUM

2022. január–február (Zahari István)	119
Számunk szerzői	140

Lapszámunk borítója Lakatos István képének felhasználásával készült.

Lapunk megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap, Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Petőfi Kulturális Ügynökség, Nemzeti Együttműködési Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Nemzeti
Együttműködési
Alap

SZEMLE

Zalán Tibor

AZ ÖSVÉNY VÉGE

És ködbe lép az ember a lét nehéz
a föld lehúz s a lepke emel tovább
mi fent volt fordul lentre s ott túl
lebben a szárnya a csontmadárnak

A táj még ismerős de a körvonal
már elveszett belőle – a végtelen
ólmos szürkével átsatíroz
volt ami lesz s ami lesz már rég nincs

Ki vár az ösvény vége ha feltűnik
ki áll kezében tartva a mérleget
ha csuklón már a vér lecsordult
mit követel meg a létkönnyűség

Egy fürdőkád lesz majd az a vesztőhely
hol ítélő s vádlott színe egyre vált
akár ha felhők játszanák el
most a halál buta kis botrányát

Életünk, 2022/1.

Nagy Attila

IZLAND

1.

Több nyájnyi felhő
Legel a föld felett
Alattuk kis ország
Szemerkél szemelget

Nyugodt tiszta arcok
Várnak ha földet érsz
Leszármazott skót meg
Ír és viking-félsz

Lelked rakni kezdi
Tebenned a fészket
Letisztázva minden
Kontinensnyi vétket

2.

Hol kevés az ember
De rengeteg a táj
Ott kellene élned
Hogy semmit ne utálj

Hol a ritmust ne a
Mefisztó-i báj
Diktálja – de szíved
Zsongja – kalapálj:

Vízimalom-lapát
Fékezze az esést!
Mormolj messzi Sagát,
Csodálatost – mesést!

3. (Bálnales, óceán)

Finom szövésű selymén
Hangos sirályok ringnak
Az alkonyi bálnales
Dús párája leng

Ámbrás cet dobja föl
Testét hogy kifújja
Mélysötét világa
Sűrített oszlopát

Rivalgás fotózás
A színes kis hajón
Lesdelő örömünk
Ússza most körül

Csapatnyi cet – majd
Alá a mélybe...
Álom és öröklét
Hull a szemfenékre

4.

Izlandi hómezők
Felett ha száll a gép
Csillagok ős kelők
Szikrázzák szertesztét

A végtelen teret
S a lenyugvó napot
Mi minden elveszett
Ki minden elhagyott

Izlandi hómezők
Felett ha száll a lélek
Nem sejtett őserők
Tartanak még hogy éljek

Leszállni s újra föl
A fénye tündököl
Sugárzó őserőknek
Izlandi hómezőknek

2021. július 21., Reykjavík

Székelyszöveg, 2022/2.

Villányi László

SZIGETEK

A barátjával Szerb Antal menekítését megkísérlő Görgey Guidó Staten Island-i házából indultam, egykor fejből tudta a túlpartról érkező óceánjárók menetrendjét, esténként a teraszról tekintetével kísérte vonulásukat, gyomromban az általa készített szalonnás rántottával ültem hajóra, a Szabadság-szobor előtt elhaladva, Manhattan csúcsán, feltűntek az ikertornyok, elgyalogoltam a központi pályaudvarig, a New York-i metró maga a pokol, izgulhattam, Long Island sok-sok állomása közül idejében észreveszem-e, hol kell leszállnom, másnap reggel már iskolába kísértem Márkot, délután, mielőtt bicikliztünk volna a mocsáron át, egy járókelő megállította az apját, kérdőre vonta, miért nincs sisak a gyerek fején, a világ leghosszabb parkolójának nevezett szigeten, a nők az álló, meg-meginduló autókban készítették ki arcukat, elzarándokoltunk Montauk világítótornyához, a hullámok között egy sziklára álltam, így volt legközelebb Európa, Márk majd meglovagolja a hullámokat, ábrándozott édesanyja Fire Islandon, nézve, a több száz mérföldre tomboló hurrikán miként formáz ott is hegyeket és völgyeket, Huntingtonban felnőtt fiát láthatta, ahogy szalaggal kezükben addig-addig táncoltak a lányok, míg körbefonták a közepén álló férfit, bennem meg járni kezdett a szabadkai villamos, vitte haza az óceánból kiemelt kavicsot, szülei válása után Márk odahagyta Amerikát, elveszetten élt Pesten, nem találta a helyét, sem a megfelelő szavakat, a járdaszigetről, egy túlságosan hosszúra nyúlt sörözés után, az éjszakai járat alá zuhant.

Kalligram, 2022/1.

Kontra Ferenc

GYERTYAÖNTŐ

Ültünk a padon a ravatalozó előtt. A két egyenruhás gyászhuszár szorgoskodott előttünk, nagyság szerint helyezték a virágokat szállító kocsifogantyúira a koszorúkat. Az állványzatnak az egyik oldala szinte teljesen megtelt. Virítottak a vörös gerberák. Katonás hátraarccal az ajtó felé indultak, és ünnepélyes karnyújtással kitérték a két szárnyát. Kisebbséget várákozott kint, ők libasorban indultak befelé. Mi még vártunk, a nagyanyám sosem kapkodta el a bevonulást, ő a tömeget szerette. A temetésre látogatókra úgy tekintett, mint a temetés közönségére. Kicsit türelmetlenné vált, folyton az órájára tekintett. Szerinte késnek. A gyülekezést lassúnak találta. Kintől is követni tudtuk, hogyan kezdődik a szertartás. Egy sötét öltönyös férfi lépett előre. Kinyitott egy könyvet, és fennhangon olvasott belőle. A nagyanyám csodálkozva jegyezte meg, hogy vajon miért a Leviatánból olvasott fel, nem pedig a Bibliából. Mindig kívárta a megfelelő pillanatot, amikor mindenki a ravatalra figyelt. Ahogy haladtunk a visszhangos teremben, hallottuk a saját lépteinket. Halk szipogások neszezték, érthetetlen motyogások, részvétnyilvánítások befejezetlen mondatai, illedelmes köszönések. A halk zsongás kórusából csak a nagyanyám hangja szökött a magasba, amikor a ravatalhoz értünk, és alaposan szemügyre vette a tetemet. Úristen, hogyan halt meg, kérdezte hangosan, felakasztotta magát. De senki nem felelt, a hozzátartozók sorfala csendesesen zokogott. Néhány távolabbi ismerős pedig rosszálló pillantásokat vetett ránk. Ilyesmit nem kérdezzünk a koporsó mellől! Nem utasításként hangzott, csak ennyi volt a véleménye valakinek a tömegből. A nagyanyám visszakozott, zavart mozdulatokat tett. Gyere, menjünk innen, rettenetes, és már húzott is kifelé a ravatalozóból, pedig nem is akadt semmi sürgős dolgunk aznapra. Olyan álszentek az emberek, sóhajtotta, amikor kiértünk.

Másnap a rétre vitt. Hajlगतott a faszor szélén. Szalmakalapja hol felemelkedett a fűből, hol lehuppant újra, és vártam, hogy újra felbukkanjon valahol távolabb. Azt mondta, hogy mamlasz vagyok, sose nővök fel. Még a sárga virágot sem tudom megkülönböztetni a kéktől, pedig ilyenkor nincs nagy választék, csak kék és sárga virágok nyílnak, de éppen ez a jó, mert ez a két szín nagyon jól mutat egymás mellett. Illik minden alkalomra, születésnapra és lakodalomba is. Ezen a tava-

szon egyre többet értettem abból, hogy mit csinálunk valójában, egyszerűen értelmet nyert, hogy mi miért kerül a cipősdobozba. Hogy bő helyük legyen a virágoknak, vékony, buja szárúak, levelük, szirmuk ne sérüljön, amikor begyűjtjük őket, ezekből készül a dekoráció, egészítette ki a tudnivalókat a nagyanyám.

Otthon szálanként rakta ki a növényeket a bádogasztalra. Régi újságok közé tesszük, lazán, hogy ne nyomódjanak össze. Engem tanítgatott, mintha valaha is a nyomába lépnék, mintha valami szakmát tanítana; minden mozdulatát megindokolta, mint amikor a mester magyaráz az inasának. Csak sokkal később értettem meg, hogy nem is dolgoztatni akart, a segítséggel sem sokra ment, amit nyújtani tudtam. Csak a figyelmemet akarta lekötni, hogy ne unatkozzam mellette, ne kelljen velem játszania, mert rühellte a gyerekes dolgokat. Még egy társasjátékot sem tartott a házban. Inkább vitt magával mindenhova. A mozgáskényszer hajtotta, még ezt is meg tudta indokolni: elitélem a lustaságot, és többet is beszéltek, hogy legalább valami haszna legyen, hogy itt vagy mellettem. Igyekezett megfelelni a saját szerepének, jó nagymama akart lenni, aki csokoládét vesz az unokájának. A ruhájának is mindig rendben kellett lennie, az emberek miatt, akikkel találkozunk, akiket ismert. Akik számomra idegenek voltak.

Anyám minden reggel letett a háza előtt, és elhajtott, folyton késésben volt. Ezt mindig szóvá is tették a munkahelyén, amitől egész nap frusztráltan viselkedett. Délután, amikor értem jött, már mindig fáradtnak tűnt. De azért megkérdezte, hogyan telt a nap. Valamit mondtam a gyertyákról, de sosem nézett rám. A forgalmat figyelte, és közben egészen másfelé jártak a gondolatai. Ezt láttam az arcán, mert én hozzá beszéltem, és ennek semmi nyomát nem láttam rajta. A rezdülések, a ráncokat vető homloka egy másik történetről árulkodtak, amit nem akart megosztani velem. Szerinte úgysem értettem volna meg. Otthon mintha szándékosan beszéltek volna apával sok idegen szót használva, olyan szereplőkről, akiket nem ismertem, mintha egy másik életük lenne, amibe szándékosan nem akarnak beavatni. Nem is sejtették, hogy már sokkal több dolgot tudok és értek, mint amennyit megosztanak velem. Nem avattak bele előre abba sem, hogy mit csinálunk holnap. Kész tények elé állítottak. Ma munkaszüneti nap van. Az ilyen bejelentéseknek örültem legjobban, mert nem mentem a nagymamához.

Mindig anyám vitt hozzá, úgy gondoltam, azért, mert az ő anyja. Bármilyen furcsa is, erre csak később jöttem rá. Mindig éreztem közöttük némi rideg távolságtartást. A nagyanyám sosem beszélt anyám-

ról. Pedig ő is kicsi volt valamikor, és elképzeltem, hogy őt is hurcolja magával árkon-bokron át. Nekem nehezemre esett követni őt a rohanásban, csak olyankor fogta meg a kezem, amikor valóban úttalan utakon mentünk, vagy valamiért sietni akart. Hagytam magam, hogy húzzon maga után, hiszen úgysem a saját akaratomból mentem. Mindig kalapot hordott, és olyan régies ruhákat, mintha egy kosztümös filmből lépett volna elő. Szerinte egy hölgynek adnia kell magára. De így nem járt senki az utcán, kicsit olyanok voltunk, mintha egy távoli országból érkeztünk volna. A mesterboltban pedig az volt a szokatlan, hogy oda férfiak jártak. Nagyanyám szeretett hosszán időzni a szerzők között, végül vett magának egy csavarhúzókészletet.

Úgy kezdődött, mint egy szertartás. Kirakta a szükséges kellékeket sorban. Bádogasztalon öntötte a gyertyát, papírzacskóból szórta a gyertyaviaszt a zománcos tálba, lapos gyöngyök peregetek szét, vagyis pasztillák, ahogyan ő nevezte. Meg kell jegyezned, mert egyszer majd te is ilyent fogsz készíteni! Megtanítlak rá. Olyan egyszerűnek tűnik, pedig nem az. A legjobbak hozzá a természetes pamutból készült kanócok. Valamikor sörösdobozokat használtam, de már megengedhetem magamnak a nikkelhengert, ilyen célra készíttettem, az alján egy lyukkal, amin át kifeszítem a madzagot. Látod? Fent összecsomózta, lent pedig ráhagyott egy keveset. A szemembe nézett, hogy meggyőződjön róla, valóban figyelek-e. A kanócnak ezt a végét gyűjtjük majd meg! Volt egy furcsa, csepp alakú hőmérője, ami azt mutatta, hogy hány fokosnak kell lennie a viasznak, ami eleinte képlékeny volt, aztán teljesen folyékony lett, és csak ekkor került bele a színezék vagy a csillogó ezüst pelyhek. Hetven fokig szoktam melegíteni a gyertyaviaszt, ami ideális öntési hőmérséklet. Felteszünk egy liter vizet a forralóedénybe, majd abba állítjuk a tálat, amibe a viaszt tesszük. Megjegyezted? Dehogy jegyeztem meg, jóformán alig értettem belőle valamennyit. Sosem láttam még öntőhengert. Csak figyeltem a pasztillák olvasztását, mert az érdekes volt, ahogy az óvatos kevergetés masszává formálta az alapanyagot. Az öntési hőmérséklet elérése után a viaszt a formába öntötte. Vastag kesztyűben fogta meg, mert forró volt. Az öntés ne legyen túl gyors, inkább óvatosan, nyugodtan, hogy ne kerüljön a formába sok levegőbuborék, mondta szakértelemmel. Ezután nincs más hátra, mint várni, amíg a viasz elkezd szilárdulni, legalább nyolc óra kell, elég lesz holnap ránézni. Most menjünk a konyhába, együnk végre valamit!

Utána a ravatalozóba mentünk. Fáradt voltam és kedvetlen. Nem akartam látni a fekete emberek tömegét, akik csak állnak, mint fák az

erdőben, és én csak téblábolok köztük, mint aki eltévedt a rengetegben. Hogy lássak is valamit, engem fel kellett emelni. Túl nagy voltam hozzá, hogy a nagyanyám folyton a karján tartson. Csak álldogálnom kellett mellette türelmesen. De én nem is akartam arra várni, ami következett. Felemelt, hogy nézzem meg az arcát, ahogy feszül a pofacsontján a bőr, mint a pergamen, és milyen sárgászöld, rákbeteg lehetett. A nagyanyám suttogó ajkait éreztem a fülelmen, ahogy suttogott megszállottan, szinte habzsolta a látványt, a halott arcának részletgazdagságát. Szegény, még a ráncait is kiszenvetted! Aztán letett újra a földre, és mentünk tovább, a másik ravatalozóba, ahol majdnem felsikoltott a meglepetéstől. Hiszen ez még gyerek. Mintha lett volna még esélye arra, hogy felnő. Olyan idős lehet, mint te. No, ettől elsírtam magam, és akkor nem mutatta meg, mert kitéptem magam a karjából, és elszaladtam. Kint szedtem a levegőt, és azt fontolgattam, hova rejtőzök, hogy ne találjon meg. Mert nem akartam több halottat látni.

Másnap kiderült, hogy miért is szedtük a réten a virágokat. A régi újságok barnás szárnyait óvatosan bontogatta szét, hogy ne törjenek meg a virágok. Nem száradtak meg egészen, csak laposak lettek, de a színüket megőrizték. Nagyanyám megint belekezdett a tanításba, hogy mire figyeljek közben. A virágokat a henger belsejében helyezte el, vízzel simogatta sorban a szirmokat az oldalához, mintha csak ragasztóval dolgozott volna, hogy ne mozduljanak el. Nemcsak növényeket préselt, hanem katicabogarat és tárt szárnyú kis pillangókat is, hogy élethű legyen a virágzó rét, a fűszálak is megőrizték haragoszöld színüket, ezek voltak legfelül. Mert úgy készült az öntvény, hogy az egész gyertya a feje tetején állt. És amikor kiöntötte a gyertyát, a préselt növények úgy rajzolódtak ki körben, mint ahogyan a valóságban álltak, teljesen természetesen, és derűt árasztottak, lehetett nézegetni, ahogy a pillangók röpte felszáll a gyertyafénybe.

Anyám meg is lepődött, hogy ezen a délutánon vidámabb voltam, mint máskor. Késve érkezett, mert bement a városközpontba, hogy új pulcsit vegyen. Elég csípős ez a tavasz, és a régit már kinőttem. Illik a farmernadrághoz, ugyanolyan színű.

Másnap remegtem, amikor a ravatalozó felé kanyarodtunk az utcáson. Mintha mesebeli gonosz szellemek rángattak volna. Az előtér széles udvarra hasonlított, ahova elfért a gyászoló gyülekezet, akik feketében álltak, mint az elszenesedett szobrok. A nagyanyámat nem zavarta, mennyire sűrű a tömeg, átvágott az emberek között, mint egy keskeny ösvényen, húzott maga után sebesen, mintha csak neki lenne

egy temetésén sürgős dolga. Szorította a kezem, tehetetlennek éreztem magam. Ahol a legsűrűbben álltak, köztük előbukkant a koporsó, ott megálltunk, és a nagyanyám elhúzta arcáról a fekete csipkét, alaposan szemügyre vette az elhunytat, felemelt hozzá, a feje kéznyújtásnyira volt. Nézd csak, beletorzult a kínba, így rögzültek a vonásai. Mintha csodálta volna, és addig mondta, suttogta a fülembe, hogy mit néztek rajta, amíg egyre jobban rázkódni nem kezdtem félelmemben, és csak akkor engedett le a földre, amikor már a könnyeim is kicsordultak. Egy temetésén fel sem tűnik, hiszen mások is sírnak, de mi ketten tudtuk, hogy ez mit jelent, még ha nem is tudtam megfogalmazni magamban, életem legelső élményei közé tartozott az érzés, hogy milyen azt látni, ami rettenetes. Mert azok a viaszszerű arcok jöttek elő álomban, melyeket a koporsóban láttam fehér selymeken közszemlére téve. Pedig azt sem tudtam, miért félek tőlük. Borzadtam, de mégis újra oda vitt megszállottan, eszelősen, azzal a meggyőződéssel, mintha ez valami kötelesség lenne, holott még ő sem ismert minden holtat. De tobzódott a látványukban. Nála ez természetellenes kíváncsisággal vegyült. Ezeket a kételyeket akkor még össze sem tudtam kötni. Nekem inkább az jutott az eszembe, hogy ezek az emberek valamikor éltek, és lehetett őket ismerni, enni és inni lehetett velük egy asztalnál, sétáltak a téren, táncoltak, síeltek, nyaraltak, és nem voltak mindig öregek. Mert annyit megállapítottam, hogy a holtak leginkább öregek.

És láttad? Láttad-e körben a gyertyáimat, kérdezte tőlem. De amúgy sem láthattam őket, mert azok magasan égtek a ravatal felett. Temetésre csak olyanokat rendelnek tőlem, melyeket aranykeresztrel díszítettem. Mintha ellenőrizné, hogy az ő gyönyörű kézműves gyertyáit rendeltetésszerűen égetik-e. Sosem vártuk meg a szertartás végét. Csak másnap sétáltunk a friss sírhantok között, és a nagyanyám pontosan tudta, hogy ki hol fekszik, ezt fel is idézte, és megkérdezte, hogy emlékszem-e az arcára ennek vagy annak az elhunytaknak. Ő váltogatta a kifejezéseket, hogyan nevezzük azokat, akik már nem élnek. Akkurátusan ismételtette. Ezeket előbb magoltam be, mint az ábécét. Pedig igyekezett megtanítani olvasni is, a sírköveken a holtak nevét lassan betűzte. Az O, az I, a T volt az első három, amit megjegyeztem.

Egyszer összeszedtem a bátorságomat, és hazafelé menet elmondtam anyámnak, hogy megint a ravatalozóba vitt, és mutogatta a halottakat. Egészen addig nem mertem beszélni a félelmemről. Szégyelltem. Anyám felnevetett. Végre odafigyelt arra, amit mondtam. Ugyan, csak legyintett, hogy őt is vitte az anyja, de nem akart vele semmi rosszat,

hiszen a holtak alszanak, az anyja pedig bolond. Megállt a csöndben a levegő körülöttem egy pillanatra. Anyám komolyabb lett, és azt mondta, hogy azért a maga módján szeret bennünket, és nem árt ő senkinek. Elgondolkodtam, hogy értem-e, mit jelent ez. Anyám mindig is tudta, hogy egy bolond vigyáz rám mindennap.

Vigilia, 2022/2.

Suhai Pál

KIS MAGYAR FÖLDRAJZ

Szondi Györgynek

Bezenye, Paks, Budapest, Monor...
Helyek térképemen s a nagyvilágban.
Száműzetésem helyei. Ilyen értelemben
mindegyik jó ismerősöm, mind honom.
Mind én voltam egykor, született menekült.
Lehettem volna társatok is ebben a közös
otthontalanságban, ha a világállapotra
ráadásul nem aljas hitszegés a felelet.
A masszív gyűlölködés. Végül is vigaszomra.
Közös éden vesztén éppolyan visszás
az érzékeny búcsú, mint amilyen helyénvaló
a végsőkig kitartó, szótlan helyfoglalás.

www.ujiras.hu, 2022. február [4. szám]

Balajthy Ferenc

ALFÁTÓL AZ OMEGÁIG

Elment az Omega! Kihalnak a fiúk,
Mint a véges, veszélyeztetett fajok,
Történelem sújtotta, régi nemzetek.
Ami volt, többé az már nem lehet.
Visszajára nem fordul az elmúlt idő!

Mert nem énekel, már nem is kiabál,
Hová tűnt Léna s a Gyöngyhajú lány?
Mára elfogyott mind a Tízezer lépés,
A Petróleumlámpából a csíkos bélés.
Trombitás Frédi Éjszakai országúton
Ballag. Égi jel! Fekete pillangót fog.
Naplemente a Föld árnyékos oldalán,
Sötét a város, Tűzviharban Rózsafák.
Régi csibészek, Hűtlen barátok sírnak,
Hihetem, Minden könnycseppért kár,
A nagy folyó is fut a Csillagok útján!
958-as boogie-woogie klubban, Olyan
Szépen mosolygott az Ismeretlen lány.
Varázslatos fehér kő, és ő, a Rég várt
Szerelmem, Napot hoztam, csillagot
Neki. Nem tudom a neved, Időrablól!
Ám Volt egyszer egy vadkelet, Az arc,
Élő Omega és a Végső Testamentum,
Életfogytig rock 'n roll, Végül tangó!

De nem múlhat, és sosem ronthatjuk el,
Lesznek még, kik Zorán dalát mondják,
Angyalokkal és kócos kis ördögökkel,
Mert mindig lesz ott fenn egy Ország!

Búvópatak, 2022/1.

Télfy Ármin

FUCKULTATÍV OLIMPIA

Az élet sokkal komolytalanabb, mint mi,
mondta nevetve apa, csak aki nagyon szeret élni,
képes időben meghalni. Büszke lenne rám,
ha tudná, hogy a habozás titkos olimpiai
ezüstérmese lettem, akit csak sikeres benyúlással előz meg a sorsa,
akinek a végén fölemeli kezét a halottnak hitt Isten.
Anyától tanultam meg elegánsan vacakolni,
ott és akkor is gatyázni, ahol és amikor már mások nem mernek.
Tétlenül szemlélve, ahogy a többiek megteszik tétjeiket,
és izgatottan várják, hogy mi lesz a nyerevényük.
Mindig egyedül mérlegelni a lepkesúlyú hajnalt,
metaforákba csomagolni és eladni az eladhatatlan valóságot.
Úgy mondani ki a szavakat, mintha a végén kezdeném,
vagy mintha soha nem lenne vége a legelső szónak.
Apróra tördelt álmok közt firkálgatni észrevétlenül,
de mind jobban készülődni, ahogy egy időn túli
szabaddobásra a világ legbizonytalanabb kezű átlövője.

Helikon, 2022. január 25. [02. szám]

Schillinger Gyöngyvér

BODZABÉL

Hátranézek megint, Donald Sutherland áll a Tűzkő utca sarkán. Nem *olyan, mint*, hanem *ő*, pontosan *ő*, vagyis trottyosabb, ilyenek leszünk öregen, csak nem markáns sutherlandes fejjel, nézd Ádám, nézd már. Hallucinálok?

Sutherland addig néz minket, amíg eltakarja egy lomb, a gazdag-réti lakótelepen vágunk át, előttünk nénike kis uszkárral, hűvös van, nem hideg, de azért induláskor megkértem szépen Ádámot, hogy vegyen kabátot. Fejébe húzta a pulcsi kapucniját.

Westernes a táj. Kicsit sem, mégis, *Lee van Cleef*et dúdolom, toljuk gyereket a babakocsiban, gyerek szemlélődik. Elhúz mellettünk két rolleres fiú, aztán sokáig semmi.

Az utcasarkon megdögleni, hogy előre küldesz négy másikat, énekelem halkán. Komolyan? Kérdezi Ádám.

Még úgysem érti.

Néha kimondok dolgokat, és meglepődök. De valamit mondani kell, Ádám ébredj, séta van, ne gondolkodjál a képleteken.

Nem gondolkodom.

Amikor futni kell, mert bassza meg, nem hoztam magammal kabátot, énekelem tovább, mi lesz, ha a gyerek már érti a beszédet, folyton bazmegelek. Rosszul parkolok le, és akkor. Vagy nem a terv szerint mennek a dolgok. Soha semmi nem történik a terv szerint. Ki számolja rajtad kívül a percek, kérdezi néha Ádám, kit érdekel, hány óra hány perckor ebédelt tegnap, külön, hogy a püréből és a tejből mennyit.

Te ezt nem érted.

Nem, tényleg nem értem.

Dugdosom a cetliket, amire a megemésztett mennyiségeket írom, kaki állaga, nyakig ért vagy csak derékig.

Elérünk a CBA-ig, vegyünk-e péksüteményt, kérdezem. Túl sok cukrot eszünk, de nem, mert a zsömlé is péksüti, akkor azt mondjad.

Gyerek nyáladzik. Nem kicsit, hanem az egész feje nyálas, Ádám törölgeti magáról puszi után, én szeretem a nyálát. Reggelente esszük a barackot ketten, én az egyik felén, ő a másikon, mint két szerelmes. Összenyalogatja a kekszet, aztán megeszem, nem hagyunk maradékot. Néha lekussolom, vagyis nem neki mondom, közvetlenül, csak úgy

bele a levegőbe, halkan, hogy kussoljál, Ádám tiltakozik. Emlékeztetem, hogy tavasszal ő is lekussolta.

Séta jó. Gyerek nem nyüszög. Ádám nem beszél. Mondjál már valamit.

Mit.

Akármit, csak azt ne, hogy akármí.

Hogyan sikerült összekapcsolnom Donald Sutherlandet és Cseh Tamást, nem tudom. Ádám közben azt kérdezi, hogy érdekel-e a munkája egyáltalán. Elakadt, csalódott magában, mondja bele a hidegbe, a hangját elviszi a szél, ezt csak azért gondolom így, mert van egy ilyen szám is. *Elviszi a szél*. Bertrand Cantat nagy borzas feje, a *Le Vent Nous Porterát* éneklí. Agyonverí a feleségét, valamikor a kétezres évek elején. Valójában halált okozó testi sértés, ha jól emlékszem, Ádám nem érti, hogy tudom a számaint hallgatni. Attól még írhat jó számokat.

Ádám megáll, a babakocsit lefékezi.

Kimondhatjuk, hogy nem érdekel a munkám?

De, de, igen.

Jó. A szinuszhullám amplitúdójának gyökkettede az az RMS. Vetted? A hullámmagasság pedig csak akkor az RMS kétszer gyökkétszerese, ha szinuszhullámról van szó.

Színuszhullámról hol van szó?

Ha a szóban forgó hullám egy színuszhullám.

Az én hullám?

Vízen terjedő hullám, nem hulla. Vízhulla, kész. Na, összezavarsz.

Felnevetek, gyerek kinyitja a szemét. Selymes kis pillái, nézd.

Gazdagrét közepén, abban a kereszteződésben, ahol nem tudom, kinek van elsőbbsége, plakát lóg le egy molinóról, lebeg a szélben, tisztára westernes, zörög a papír. Aztán elhúz mellettünk egy kocsi, meg-nézem a vezetőt, úgy néz ki, mint a volt faszím, a Zete, aki Bertrand Cantat-ra hasonlít. És amikor szakítottunk, azzal vigasztaltam magam, hogy legalább nem lettek nagyfejű gyerekeink. Mindazonáltal két évig rugóztam a gyerektémán, lenni vagy nem lenni, durva, hogy te döntöd el, mondta Zete, csak részben elnyújtva, részben magánhangzók nélkül. Dúúúrv hogy tdöntdl. Most már én is így beszélek. Tudom, visszahallgattam egy üzenetet, amit Ádámnak küldtem. Azelőtt artikuláltam, és nem mondtam olyanokat, hogy azelőtt. Mi van, ciki beszélni? Mondd ki azt a kurva szót rendesen. Kurva, baszd meg. Szegény gyereket ezt hallja egész nap. Ádám szerint ne mondogassam, hogy szegény gyerek. Pedig folyton arra a depressziós dokufilmre gondolok, szülés

után néztem meg, nem kéne megnézni, de megnéztem. *Szegény kislány, te most engem fogsz szeretni* stb.

Zete, jóisten. Laci, Péter, Zsolt. Kínosan rossz kapcsolatok, randik, szegény kínos énmagam. Kék Opelben ültem, erre emlékszem, vittem pestós szendvicset, a srácnak is, de miért pestósat, azért, mert felfedeztem, ilyen is van. Pestószag a kék Opelben, hallgattunk, mint most Ádámmal, csak nem volt szél, lobogó plakát (lobgó plakt), csak egy nagyon hosszú út vidékre, és már akkor bántam az egészet, amikor beszálltam a kocsiba.

Ádám, szerinted unalmas vagyok?

És én?

Én kérdeztem előbb.

Ez itt a Szent Pió atya tér, mitől tér, ha sehol nincs pad, ennél a nyolcker is jobb, Ádám nem mondja, hogy akkor menj oda vissza. Néha emelem a tétet: itt laknak az újjgazdag tökfejek. Később ezt úgy emlegeti, hogy újjgazdag köcsögök, ezek szerint ő is egy köcsög? Ki kell javítanom, hogy újjköfej, nem köcsög.

Miért tökfej.

Ki az, aki semmit nem akar munka után csinálni, baszd meg, itt tényleg semmi sincs, park, étterem, mozi. Valami! Igen, ez a gettó, válaszolja Ádám.

Gettósuzoda. Ami sose fog megnyílani, mindig azt mondják, hogy majd most, de mégsem. Egyébként is a kölyköknek van. Rohadt tanuszoda.

A rohadat tanuszodába jár majd a mi kölykünk is, mondja Ádám, tényleg, néha elfelejtem, hogy anya vagyok.

Egyes szám harmadik személyben beszélek magamról, anya most elmege pisilni. Anya nem bír el, hány kiló vagy? Már nem mérjük. Az elején hetente. Átlagos heti gyarapodás. Pisis pelusok száma. Táblázat a hűtőn kezdő anyáknak. Nem annyi pisis pelus van, ahányszor kicserélem? Dé-vitamint minden egyes nap? Ká-vitamin, oltások. A gyerek szeret komfortszopizni, igen, az teljesen normális, hogy két órán át lóg a mellen, mondja a védőnő. Nehogy két órán át etesd, úristen. Távoli rokon váratlanul felhív, sose beszélünk, de most felvilágosít az oldszkúl módszerekről. Már mér ne mikrózhatná a babakáját? Fél óra egy etetés, ne viccelődjünk, adjál cumit a szájába. Legyen napirend. Akkor kezdem el számolni a perceket. Este megtömöm, olyan tápszerrek vannak. Minden van benne, ne hagyj, hogy elbizonytalanítsanak. Rémálmomban két etetés között, alvás után, játék közben, és láza sincs, a gyerek elkezd sírni, igénye beazonosíthatatlan.

Ha nem hagyod abba, anya megőrül.

Azzal fenyegettek kiskoromban, hogy beadnak a javítóintézetbe. Még nem tudtam, hogy csak úgy nem lehet beadni egy gyereket. Nálatok mi volt a bünti, kérdeztem egyszer Ádámot, náluk olyan nem volt, csendben eljátszott a legóval, akkor sem szólt, amikor eltörte a karját, de nem csak picit, nyílt törés volt, a szüleit behívták az iskolába. *Ez a gyerek nem sír.*

Merre menjünk tovább, kérdezi Ádám, felhúszom a vállam. Balra emelkedik, és nincs semmi, jobbra lejt, nincs semmi.

Nem igaz, itt van mellettünk az erdő, jobbra meg az Eleven Center.

Akkor kaptassunk fel az erdőbe, vagy menjünk a centerbe?

Ádám eltolja a kocsit Szent Pió atya szobra mellett, a gyerek meg se mukkan, majdnem azt mondom, hogy most milyen rendes, de nehogy már ez legyen a rendes. Csöndben tűrni, hogy eltörik a karod. Másrészt nem egyszerűen sír, sírdogál, hanem vinnyog, ha úgy adódik, nyüszög, nyökög. Még nincs rá jó kifejezésünk. Ezt a Zetével nem tudtam volna végigcsinálni, ehhez a csendben tűrő Ádám kell. Vagy hosszútűrő, ez a jó eposzi jelző.

Nem bántad meg, kérdezem.

Hunyorít.

Cseh Tamás belenéz a kamerába, megszívja a cigarettát. Ilyet csak Lee tudott.

Jó kis nyolcadik kerület, telehugyozott utcák, giroszos, ötszázért komplett ebéd, az úttest szélén hempereg egy nő, kihívom a mentőket, úgy vágják be a kocsi, mint a rongyot. Nem szeretik, ha piásokhoz kell kiszállni, ezekre megy el a kapacitás. Innen a Gazdagrétre, nyaralás Nepálban, légszsi ne menjünk Nepálba. Ne legyünk mi is olyanok. Milyenek. Tudod, bezsuppolnak a buszba, és visznek országot nézni, de nem látunk semmit, elköltünk egy csomó pénzt. Ja, hogy szerinted így nyaralnak az újjazdag tökfejek.

Ádám lejjebb húzza a takarót, meg fog sülni a gyerek.

Nem sülsz meg, egy réteggel több ruha kell, mint ránk, és mivel neked is kabátban kéne lenned, a kabáthoz add hozzá a takarót.

Senki nincs kabátban.

Senki nincs. Általában. Kint az utcán. Nem látod, hogy csak mi körözünk itt?

Az uszkáros nő és Donald rég kiment a képből, még várom, hogy lássak valami furcsát, nem tudom, Jockyt a *Dallasból*, ja, a Jocky meghalt. Szegény.

És ekkor, és valóban, egy kocsi megint elhúz mellettünk, amiben a Rákay Philip ül, ő tényleg ő, miért ne lehetne, habár nem emlékszem, ki az a Rákay Philip, honnan dobta fel az agyam ezt a nevet, melyik bugyorból, megvan, a Zé pluszon volt műsorvezető. Vagy Viva tévé, körülbelül akkor néztem ilyeneket, amikor Ádámnak eltörték a kezét, az egyik kosaras ráesett a meccsen. (Esett vagy ugrott?)

Ádám már egyáltalán nem hajlandó beszélni, gondolom, mert mindenbe belekötök, nekem semmi nem jó, és nem is figyelek oda. József Attila jut eszembe, mindjárt megvan, *széthull darabokra*, nem, nem az. Hanem, hogy *csak ami nincs, annak van bokra*. Zelk Zoltán-gyerekerseket olvastunk fel először, aztán jöttek azok a részek, hogy apának van egy könyve József Attilától, aki költő és meghalt, és egyébként is felfal minket a világ, Ádámmal összenéztünk. Akkor már József Attila is lehet, komplett regény, esszékötet, újság, mindent felolvasok, abban a dallamos, ment-mendegélt hangnemben.

Ádám egyik délelőtt serteper tél az alvó gyerek körül, aggódik, hogy kilóg a lába a babahintából, és megfázik, nem fázik meg, mondom, paplan van rajta. De a lába. Keresi a csipeszket, hogy valahogy odaerősítsen még egy plédet a lábához, fogom a fejemet. Ha felébredted. Nem ébresztem fel.

Most meg a paplant húzogatja le róla újra, szerinte tiszta víz a gyerek.

Akkor különösen jó, hogy kiteszed a hidegbe.

Színuszhullámok, tanultuk mi is, szinusz-koszínusz, tangens-kotangens. És ennyi, kész, az összes emlékem, valahogy a háromszögektől jutottunk el a szinuszig, de közben a hullám is rémlik a koordinátatengelyen, ez így nem stimmel.

A háromszögnek van köze a szinuszhoz?

Igen, nem hiába hívják trigonometrikus függvénynek. De inkább a körhöz van köze.

Miért?

Ennek a kérdésnek nincs értelme.

Mindegy, hagyjuk. De hogy lehet köze a háromszöghöz meg a körhöz is?

Ádám nevetgél. Nem beszélek veled.

A saját utcánkban járunk, ráfordulunk egy merőlegesre, kört írunk le vagy háromszöget.

Minek van szinuszfüggvény?

Ádám leveszi a kapucnit a fejéről. Minek van összeadás?

Forgunk, mint a bodzabél, ezt is mostanában olvastam, de hol. Babakocsis anyuka jön szemben, babuka csak hajnali kettőkor meg ötkor ébred, mondja a telefonba. Jesszus, de jó, hogy ezen túlvagyunk, kétóránként etetés, ödémás mell, többet szoptatok éjszaka, mint alszom, el akarom felejteni. Mintha az emlék rám ugrana, és újból megtörténhetne, hogy ott állok egy két és fél kilós csecsemővel, aki elvileg belőlem jött ki, felvágta, kiemelték, őt hozták vissza, tehát az enyém, de fáj, semmit nem tudok, és elvisz mindent, mint egy cunami.

Valami történik az anyák szürkeállományával, nem túl hiteles cikk egy női lapban. Valami történt velem, azért látok Rákay Philipeket, azért próbálom összerakni a régi dolgokat, színuszfüggvény, pedig az még ment is nekem, a függvények. De semmi, semmi. A nyolcadik kerület rémálom, persze, állandóan dübögtek a fejem felett, a földszinten cirkusz, itt senki nem cirkuszol, ezen a kertes részen, ahol lakunk, csak a szomszéd haldoklik, a felesége elkezdett inni, de csöndben csinálják, és néha felmegyünk, vizünk befőttesüvegben kész kaját. Lenéznek a babakocsira, azt mondják, de jó nekem. A haldokló ember látványa, vér nélkül, csak a csontra száradó bőr, ezt ismerem. Milyen lesz az új szomszéd, botrány, de erre gondolok, ez a bérlő szépen meghal, jön egy másik, kezdődik a kapcsolatépítés, bodzabél. Nem kérte, nem is kereste ezt a telést-múlást senki.

Mi ennek a versnek az értelme, kérdezte Ádám a konyhában, amikor felolvastam. Hadováltam az időről meg körforgásról, Ádám a hullámaihoz jutott el akkor is, az idő nem forog, legfeljebb hullámozik. Mert? Mert ez az eddigi legjobb modellünk a világ leírására. Ki mondja? Figyelj, olvassál inkább verseket. Ezen megsértődöm, a vers is alkalmas modell a világ leírására. Jó. Ne mondd azt, hogy jó!

Végigmentünk a szomszéd utcán, le egy másikon, visszajutottunk a szeles Gazdagrét tetejére, Bertrand Cantat második felesége öngyilkos lett. Mi lehet a két gyerekükkel. A zenekar dobosa kétezer-tízben nyilatkozott. A Noir Désirnek vége. De jó, hogy ennek is vége van, énekli Cseh Tamás, mindenre fel lehet fűzni valamit, csak ami nincs. Annak van bokra. Ádám eggyé vált a babakocsival, a széllal szemben tolja, milyen szép látvány.

Alföld, 2022/1.

STAN LEE – MARVEL

Folyóiratunk jelen lapszámának összeállítását alkotó tanulmányok segítségével a Marvel Comics működését, képregényvilágát, és ezáltal a 100 évvel ezelőtt született Stan Lee munkásságának egy szeletét kívánja bemutatni. A lapszám a Marvel-képregények médiaipari és piaci helyzetébe, a diverzitás problémájába és a franchise-on belüli műfaji változatokba nyújt betekintést. Jelen összeállításunkban kiemelt figyelmet kap Pókember karaktere és kultúraközi viszonyokra gyakorolt hatása, a magyar és román képregénytörténet találkozási pontjai és a Marvel-karakterek honi térhódítása is. Az összeállítás mindemellett a női karakterek fejlődéstörténetét és Marvel-univerzumon belüli helyzetüket is elemzés tárgyává teszi.

Dunai Tamás

KÉPREGÉNYT MINDENKINEK!

*A Marvel diverzitásstratégiája
az ezredfordulót követően*

A 21. század során az észak-amerikai képregények szerzőinek köre, tartalma (tematika, műfajok, karakterek) és közönsége egyaránt jóval diverzebbé vált, mint bármikor a 20. század folyamán. Az amerikai képregényt az 1950-es évekig változatos tematika jellemezte, ám a médium az évtized során a tömegkultúra-kritika áldozatává vált. Minden idők egyik legszigorúbb médiaetikai kódexe, a Comics Code szűkre szabta a médiumban elmesélhető és megjeleníthető tartalmak körét, aminek köszönhetően drasztikusan lecsökkent a képregény közönsége. Az ezredfordulóig szinte állandó válságban lévő médium évtizedeken keresztül sikertelenül igyekezett új közönséget elérni. A szerzők és az olvasók jelentős része a 20. század második felében a fehér heteroszexuális férfiak köréből került ki, ami a képregények tartalmára is rányomta a bélyegét. Számos kiadó igyekezett szélesebb (vagy más) közönséget elérni, ám ezt ritkán koronázta siker: hiába bővítette a Marvel már az 1970-es években a portfólióját számos női és kisebbségi karakterrel, ezek hosszú ideig csak másodhegedűsök lehettek a fehér férfi hősök mellett. A kétezres évek azonban olyan képregényipari fordulatot hoztak, amelyből a Marvel is profitált, ezért ahhoz, hogy megértsük a kiadó ezredforduló utáni összetett diverzitásstratégiáját, először az amerikai képregényipar átalakulási folyamatait és néhány jellegzetességét kell áttekintenünk.

A médiaipari meghatározottság

A képregény hosszú utat járt be az Egyesült Államokban. Paul Lopes 2009-es *Demanding Respect* című monográfiájában két korszakra bontotta a comic book történetét, amelyek közt az 1980-as években húzta meg a határt: az ipusztériális korra, amely során az iparszerű gyártás logikája volt a meghatározó, a képregényszerzőket nem becsülték meg, és a hőskorra, amelyben az alkotók heroikus küzdelmet folytattak

a művészi autonómiáért, melynek következtében fokozatosan elterjedt a képregényiparban az alkotói szabadság és a szerzői tulajdon, a képregényipar tagolttá vált, így egyre több lehetőséget kínált azon alkotók számára is, akik nem akartak a képregénykiadás ipusztériális kort túlélő dinoszauruszainál (a Marvelnél vagy a DC-nél) bémunkát végezni kiadói tulajdonú karakterek történeteinek továbbírásával.¹ A 80-as évektől fokozatosan egyre több női és kisebbségi alkotó talált magának helyet a képregényiparban, így a történetek is egyre változatosabbakká váltak, egyre különbözőbb karaktereket vonultattak fel, viszont jó ideig nem találták a közönségüket.

A képregények tartalmi változatossága és a közönségének összetétele között már azóta szoros összefüggés figyelhető meg, hogy a médium az 1930-as évek során kiszabadult az amerikai sajtó lapjairól. Kezdetben a médium változatos tartalmával – a gyerekképregények, a romantikus női történetek, a szuperhősök stb. mellett a ponyvák örökségét ápoló és azt expliciten megjelenítő horrorok és krimik is megtalálhatóak voltak – széles közönséget fogott meg: az 1950-es években az egymilliárdot is átlépte Észak-Amerikában az évente értékesített képregénykiadványok száma.² A médium azonban jogilag teljesen szabályozatlan volt, így hamar a tömegkultúra-kritika célkeresztjébe került, és az 1950-es évek szenátusi meghallgatásainak hatására öncenzúrát vezettek be a kiadók. Ennek következtében a képregény korábbi tartalmi gazdagsága megszűnt, elsősorban a gyerekeknek szóló műfajok virágozhattak. A szuperhősképregényeket, amelyek többsége alapvetően morális tanmeseként működött, meg lehetett feleltetni a Comics Code-nak. Ebben az időszakban a képregény gyerekeknek szóló médiumként intézményesült az Egyesült Államokban, amit a folyamatosan csökkenő érdeklődés miatt egyre kevesebb újságárus forgalmazott, így az 1970-es évekre válságba került. Az underground képregények ugyan igyekeztek a felnőtteket is megszólítani, de a hatósági fellépés, valamint az ezeket terjesztő headshop-hálózat felszámolása miatt ennek az irányzatnak is hamar vége szakadt. Mindkét terület megmentése a rajongóknak köszönhető: az 1970-es években ők hozták létre az

1 Paul LOPES, *Demanding Respect. The Evolution of the American Comic Book*, Temple University Press, Philadelphia, 2009.

2 A zenit 1952 volt, amikor 3161 kiadvány több mint egymilliárd példányban kelt el. Vö. Bart BEATY, *The Recession and the American Comic Book Industry. From Inelastic Cultural Good to Economic Integration*, *Pular Communication* 8. (2010/3.), 203–207., <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15405702.2010.493421> (Utolsó hozzáférés: 2022. 03. 17.)

1980-as évekre kibontakozó, a képregényboltok hálózatára épülő amerikai képregénypiacot (az ún. direct marketet). A rajongók többsége azonban (időközben felnőtt) fehér heteroszexuális férfi volt, így a munkák többsége is évtizedekig őket szolgálta ki; a képregényboltok, ahol az értékesítés zajlott, számukra konstruált szociális terek voltak.³ A képregény megfeledezett a gyerekekről és a nőkről (a különböző etnikai vagy szexuális orientációjú kisebbségekről nem is beszélve). Férfítémák, valamint a női karakterek férfitekintetet (male gaze-t) kiszolgáló megjelenítése jellemezte az 1980–90-es évek fősodorbéli képregényeinek többségét, köztük a Marvel szuperhősképregényeit is. A képregény ebben az időszakban egy (többnyire) férfiak által férfiak számára készített szubkulturális perem- vagy niche médiumként intézményesült újra Észak-Amerikában. Csökkenő érdeklődés övezte a médiumot, ami zavarta a kiadókat, de nem találták rá a megoldást, mert ha diverzebb tartalom kiadásával próbálkoztak, az nem találta a közönségét: ez a 80-as évektől jelen lévő alternatív alkotókat, az új, kis független kiadókat, valamint az ipusztriális kor túlélőit (mint a Marvelt és a DC-t) egyaránt zavarta. A Marvel már az 1970-es években megpróbálkozott számos más csoport megszólításával (ezt jól illusztrálják az olyan sorozatok, mint a *Black Panther*, a *Luke Cage*, *Hero for Hire* vagy a *Giant-Size X-Men*nel újragondolt X-Men franchise), de érdemi új közönséget nem ért el. A 80-as években a direct marketen befutott graphic novel (azaz a könyvformátum) elvi lehetőséget teremtett arra, hogy a direct marketen kívül is forgalmazhatóvá váljanak a képregények, ám ez csak el-eltétve fordult elő az ezredforduló előtt. A formátum azért terjedhetett el, mert a képregényboltokban már nem kellett az újságárusi terjesztés megszokott formátumaihoz igazodni, ám a könyvesboltok ekkor még nem nyitottak a képregény felé. A Marvel már 1982-ben elkezdte kiadni a *Marvel Graphic Novel* sorozatát, amelyben nagyobb teret engedett a szerzőinek,⁴ de ezzel is ugyanazt a rajongói

- 3 Vö. Jean-Paul GABILLIET, *Of Comics and Men – A Cultural History of American Comic Books*, University Press of Mississippi, Jackson, 2009.; Benjamin Woo, *Comic-bookstores, Cultural Spaces, and The Social Practices of Audiences*, *Journal of Graphic Novels and Comics* 2. (2011/2.), 125–136., <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21504857.2011.602699>; Stephanie ORME, *Femininity and fandom. The dual-stigmatisation of female comic book fans*, *Journal of Graphic Novels and Comics* 7. (2016/4.), 403–416., <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21504857.2016.1219958> (Utolsó hozzáférés: 2022. 03. 17.)
- 4 Az 1993-ban záruló szériában felbukkantak szerzői tulajdonú munkák is. A Marvel mára bezárt Epic és Icon alkiadójánál is jelen volt a szerzői tulajdon, de mivel ezek profitja marginális volt a cég számára, ma már kizárólag kiadói tulajdonnal dolgozik.

csoportot célozta meg. A 2000-es évek közepén az eleve sokszínű tartalommal rendelkező, nőket és gyerekeket is megszólítani képes manga követte ki a könyvesboltokba nyíló utat a képregénykiadók előtt.⁵ Az új értékesítési csatorna lehetővé tette, hogy azok a képregények is sikeressé váljanak, amelyek a zárt direct marketen nem találták a közönségüket: a képregényipar bővülése felgyorsította a képregényipar átalakulási folyamatait. Az észak-amerikai képregényipar egyre tagoltabbá vált, több szegmensében is elterjedt a szerzői tulajdon, az alkotók szerzői autonómiája fokozatosan nőtt. A franchise-képregények világában (amelyben a Marvel is utazik) azonban továbbra is a kiadói tulajdon jellemző. Az amerikai képregény ennek ellenére belépett a szerzői korába: az alkotók jóval szabadabb keretek között alkothatnak, a szerzői tulajdonú képregények száma sokszorosára nőtt.

A képregényipar szétválása képregénybolti, könyvesbolti, majd online terjesztésre hozzájárult a nagyobb fokú szerzői autonómia megteremtéséhez: az amerikai képregényiparban létrejött egy új, szerzői képregényes fősodor, amely a képregényipar mellett (vagy helyett) a könyvesbolti forgalmazásban is erőteljes jelenléttel bír, így jóval szélesebb közönséget képes elérni. Az Image vagy a Vault diverzebb, de elsősorban felnőtteket megcélzó zsánerképregényei, a könyvesboltokban aktív Scholastic gyermek-, ifjúsági és young adult képregényei, valamint a Boom! Studios kifejezetten széles portfóliója (a kiadó minden korosztálynak egyaránt kínál szerzői, valamint franchise-képregényeket) átalakították a képregényipart. A képregények közönsége többszörösére nőtt, a képregényipar bevételei megsokszorozódtak: a 2000-es év 255–275 millió dollárjával szemben 2020-ra 1,28 milliárdosra duzzadt az amerikai piac.⁶ A képregény egy nagy alkotói szabadságot kínáló, változatos tartalmú, nagyobb közönséget elérő médiumként intézményesült újra – megszűnt a fehér heteroszexuális férfiak játszótere lenni.

Ezt felismerte a DC és a Marvel is. A kissé archaikus módon működő, a hagyományos rajongói közönséget kiszolgáló, az új közönséget viszont nehezen megszólító és elérő kiadók gyakorlatában is megjelent a diverzitásra való törekvés. Az új (vagy felívelőben lévő) területek – 1. a szerzői tulajdonú zsánerképregények, 2. az alternatív képregények,

5 LOPES, I. m., 151, 156–157.

6 MILTON GRIEPP – JOHN JACKSON MILLER, *Comics and graphic novel sales hit new high in pandemic year*, Comichron, 2021, <https://www.comichron.com/yearlycomicssales/industrywide/2020-industrywide.html> (Utolsó hozzáférés: 2022. 03. 17.)

3. az új könyvesbolti gyerek- és young adult képregényes fősodor, illetve 4. a kiadói kontrollt megkerülő digitális és webképregények – meg tudták szólítani azokat, akiket ők évtizedek óta alig-alig: a gyerekeket, a nőket és a kisebbségi olvasókat, így elkezdtek trükköket ellesni a többi képregényipari szereplőtől.

Az ipusztériális kort túlélő kiadók (DC, Marvel, Archie Comics) mellett más kiadók (BOOM! Studios, Dark Horse, Dynamite, IDW, Oni Press stb.) portfóliójában is megtalálhatók a kiadói tulajdonú franchise-képregények. A kiadók a hozzájuk tartozó franchise-okat is szeretnék szélesebb közönséghez eljuttatni, ugyanis a többi szektor bizonyította, hogy a médium képes megszólítani más olvasókat is: a képregényolvasók köre kibővült (amihez a mozifilmek sikere is hozzájárult), így nekik is szerettek volna kínálni valamit. A franchise-képregényes fősodor természetesen profitált a könyvesbolti és az online értékesítésből, ám a könyvesboltokban közel sem teljesítenek olyan jól, mint más kiadók, amelyek a változatosabb tartalom révén új közönséget értek el.

A diverzitás megteremtése így fontos prioritássá vált az évtizedek óta növekedésre képtelen piacvezetőknél (akik már csak a direct marketen állnak az élen). A Marvel és a DC is egyre több kisebbségi és női karaktert vezetett be, némiképp csökkentette a női karakterek szexista ábrázolását, és egyre több női és kisebbségi alkotónak kínál lehetőséget, hogy a kiadó karaktereinek reprezentációját és hangját autentikussá tegyék. Ezek a trendek (ahogy jeleztem is) nem most jelentek meg, hiszen már a 70-es évek óta regisztrálhatók, de az előremutató próbálkozások korábban nem hoztak tartós (vagy markáns) változást.

A franchise-képregények bezárkózása

A franchise-képregények a direct market fő termékei voltak az ipusztériális korban, és a heroikus kort is ezek uralták. Elsősorban a fehér heteroszexuális tinédzser fiúk és felnőtt férfi rajongók számára készítették őket, és bár ezeknek az alkotásoknak is léteztek női olvasói, többnyire láthatatlanok maradtak.⁷ A direct marketre való bezárkózás és a rajongói igények kielégítése miatt ez a(z akkor legnagyobb) kép-

7 Vö. Amy Kiste NYBERG, *Comic Books and Women Readers. Trespassers in Masculine Territory = Gender in Popular Culture: Images of Men and Women in Literature. Visual Media, and Material Culture*, szerk. Peter C. ROLLINS – Susan ROLLINS, Ridgmont Press, Cleveland, 1995, 205–224.; ORME, I. m.

regényipari szegmens képtelen volt változtatni a bevett gyakorlatain. A férfi rajongókra kódoltság⁸ eredménye, hogy a nők reprezentációja sok esetben problémás volt – és bár ez azóta sokat változott, máig létezik ez a trend.⁹ A tartalmi-tematikai diverzitás hiánya és a növekvő belterjesség miatt folyamatosan szűkült a képregény közönsége. A rajongók kiszolgálása a képregényipar növekedésének gátjává vált.

A franchise-képregények bezárkózása kettős: egyrészt a forgalmazást érinti, ugyanis a képregények a direct market keretei közt nem voltak képesek új közönséget elérni, másrészt tartalmi, mivel ezek a képregények egy jól körülhatárolható célközönségnek szóltak, és nem is tudtak nagyobb számban megszólítani más érdeklődésű, korú, nemű, etnikumú stb. olvasókat. Emiatt a kitörési vagy megújulási kísérletek is két területre koncentráltak: a forgalmazásra és a tartalmi megújulásra.

A forgalmazás változásai

Az észak-amerikai képregényboltok, ahogy arra többen¹⁰ is rámutattak, elsősorban fehér férfiak által látogatott szociális terek, amelyeket a fiatalabbak, a nők és a különféle kisebbségekhez tartozó érdeklődők egy része elkerül, így a képregények potenciális közönségének jelentős része nem érhető el ezen a piaci szegmensen keresztül. Stephanie Orme¹¹ tizenöt félig strukturált interjút készített képregényrajongó nőkkel, és számos olyan esetet mutat be, ahol a női rajongók nem mertek bemenni egy képregényboltba (vagy a korábbi tapasztalataik alapján elkerülték azt), mert félték a férfi rajongók stigmatizáló magatartásától, lekezelő attitűdjétől, tartottak a feléjük mutatott sovínizmustól, vagy attól, hogy a férfiak bírálják az ízlésüket. Ezekben a geek maszkulinitás uralta terekben (csökkenő mértékben, de) jelen van a férfiatoritás: a férfiak hajlamosak a rajongás kapuőreiként viselkedni,

8 Lásd például GABILLIET, I. m.; Matthew A. CICCIO, *The Invasion of Loki's Army? Understanding Comic Culture's Increasing Awareness of Female Fans = The Routledge Companion to Media Fandom*, szerk. Melissa A. CLICK – Suzanne SCOTT, Routledge, New York – London, 2018, 193–201.

9 Vö. Trina ROBBINS, *Gender Differences in Comics*, Image & Narrative 2002/4., <http://www.imageandnarrative.be/inarchive/gender/trinarobbins.htm>; Carolyn COCCA, *The 'Broke Back Test'. A Quantitative and Qualitative Analysis of Portrayals of Women in Mainstream Superhero Comics, 1993–2013*, Journal of Graphic Novels and Comics 5. (2014/4.), 411–428., <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21504857.2014.916327> (Utolsó hozzáférés: 2022. 03. 17.)

10 Vö. GABILLIET, I. m.; WOO, I. m.; ORME, I. m.

11 ORME, I. m.

és a női rajongókat nem igazi rajongónak tekinteni.¹² Emiatt sokan más platformokon vagy helyeken keresik (és érik el) a képregényeket. Miután a manga kitaposta az utat más képregények számára, a franchise-képregények is nagy számban jelenhettek meg a könyvesboltokban eredeti vagy gyűjteményes graphic novelként. A könyvesboltok, az online (könyveket is forgalmazó) üzletek és a digitális eladások (melynek fő platformja az Amazon által birtokolt, 2022 februárjában – sokak szerint hátrányára – megújult comiXology) lehetővé tették, hogy a képregényboltokban otthonosan mozgó rajongókon túl mások is elérjék ezeket a műveket. A szélesebb közönség eléréséhez a képregénykiadónak ki kellett törniük a direct market keretei közül, és hozzáférhetővé kellett tenniük a képregényeket olyan helyeken, ahol (szubkulturális jártasság hiányában is) bárki megtalálja őket.

Egy másik probléma, amire megoldást kell(ett) találniuk a kiadónak, hogy a képregényolvasók átlagéletkora (a direct marketre való bezárkózás miatt) évtizedek óta folyamatosan nőtt, a képregény közönségének előregedése pedig veszélyeztette a piac fenntarthatóságát.¹³ Ezt a nagy kiadók felismerték, és folyamatosan keresték annak a módját, hogy miként tudnák elérni a gyerekeket. A Marvelre különösen jellemző, hogy igyekszik a fiatalabb olvasókat is megnyerni magának, ehhez az elmúlt évtizedben több stratégiát is bevetett. Az ezredforduló után még maga is forgalmazott gyerekképregényeket a Marvel Age (2003–2005), majd a Marvel Adventures (2005–2012) brand alatt. 2018-tól az IDW forgalmazhat gyerekképregényeket a Marvel karaktereivel Marvel Action márkanevvel (ezeket Magyarországon a Vad Virágok Könyvműhely adja ki *Marvel Akcióhősök* cím alatt). A kiadó emellett a saját kontinuitásába illeszkedő, ám a fiatal (akár női) olvasók számára is belépési pontot kínáló képregényeit *Marvel Middle Grade Reader Graphic Novel* címkével adja ki újra zsebkönyv formátumban, nyomott áron 2019 óta (köztük több női és kisebbségi karaktert felvonultató sorozatot is). Mindezek mellett a könyvpiaci képregény-eladásait tekintve legsikeresebb kiadóval (Scholastic) is szerződést kötött eredeti graphic novelek megjelentetésére,¹⁴ amivel szintén új

12 *Uo.*, 411–412.

13 Vö. Henry JENKINS, *Superpowered Fans. The many worlds of San Diego's Comic-Con*, *Boom: A Journal of California* 2. (2012/2.), 22–36. A rajongók előregedéséről Jenkins a 33–34. oldalon értekezik.

14 Rob SALKOWITZ, *Marvel And Scholastic Team Up On All-New Original Graphic Novels For Young Readers*, *Forbes* 2020. 07. 09., <https://www.forbes.com/sites/robsalkowitz/2020/07/09/marvel-and-scholastic-team-up-on-all-new-original-graphic-novels-for-young-readers/?sh=3354a375344f> (Utolsó hozzáférés: 2022. 03. 17.)

(fiatalabb) közönséget kíván megszólítani. Ezek azonban már átvezetnek minket a tartalmi megújulás kérdésköréhez.

A Marvel tartalmi megújulása

A franchise-képregények tartalmi megújulása sok mintát vett át más képregényipari szegmensektől, amelyek sikeresen szólítottak meg új közönséget. Az új képregényipari szereplők változatos tartalmakat kínálnak heterogén közönségnek, miközben a franchise-képregények hagyományosan tartalmilag jóval homogénebb tartalmat nyújtottak egy kifejezetten homogén közönségnek. Emellett a franchise-képregények magas belépési küszöbe is megnehezíti a bekapcsolódást, hiszen a komplex történetviláguknak köszönhetően gyakran nagy háttértudást igényelnek – például a több évtizedes kontinuitás vagy licenccelt tartalmak esetén az eredeti alkotások ismeretét.¹⁵

A tartalmi megújulás két fő stratégiája – a megközelíthetőség és a diverzitás – a fentiekből következik. Bár hosszú ideig a megközelíthetőség volt a fő cél, évtizedről évtizedre egyre nagyobb szerepet kapott a diverzitás is, miközben az elérhetőség továbbra is prioritás maradt. A megközelíthetőség megteremtésére számos eszköz szolgálhat: 1. a kontinuitásra alapozó sorozatok esetében több expozíció (esetleg felzárkóztató oldalak), 2. a történetvilág egyszerűsítése, kevésbé terhelt kontinuitás, 3. belépési pont biztosítása (újraszámozással vagy annak valamilyen explicit módon való jelzésével a borítón), 4. reboot, 5. alternatív univerzumok (ilyenek a gyerekeknek szóló szuperhőstörténetek vagy a Marvel 2000–2015 közt működő Ultimate – magyarul Újvilág – univerzuma), 6. új karakterek. Ezek révén a képregények alapvetően nem változnak meg, de ideiglenesen elérhetőbbek lesznek. Mivel sokszor végtelenített sorozatokról van szó, e stratégia alkalmazása állandó kényszerre vált, hiszen néhány év alatt ugyanolyan követhetlenné válhat a történetvilág, mint korábban. A Marvel az elmúlt évtizedben többször is újraindította a sorozatait különféle fantázianeveken (*Marvel NOW!*, *All-New*, *All-Different Marvel*, *Marvel Legacy*). A tartalmi egyszerűsítés oka egyértelmű: a potenciális olvasók (akiknek a száma a képregények sikeres filmadaptációi révén megsokszorozódott) be tudjanak csatlakozni a régóta futó sorozatokba. A mozifilmek sikerét

15 A Marvel előző pontban tárgyalt gyerekképregényes stratégiái épp ezektől szabadítják meg a történeteket.

nem lehet kapitalizálni, amennyiben a filmek rajongói nem találnak bekapcsolódási pontokat.

A kutatások azt mutatják, hogy a potenciális érdeklődők viszonylag kis százaléka válik hosszú távon tényleges olvasóvá.¹⁶ Mi lehet ennek az oka? A belépési pontok ugyan fontosak, viszont amennyiben a megközelíthetőség lenne az egyetlen stratégia, akkor a hagyományos fősodor képtelen lenne növekedni: homogén tartalommal ti. csak ugyanazt a homogén közönséget képes megfogni – ez a fennmaradáshoz (esetleg kis bővüléshez) elég lehet, de tényleges expanzió nem érhető el vele. Ezért szükséges a diverzifikált tartalmak kínálata is, amellyel minden érdeklődő csoportnak – a fiatalabb, a női és a kisebbségi olvasók számára is – biztosítanak érdekes történeteket és azonosulási pontokat. Voltak ebben úttörő sorozatok, mint az *X-Men*-franchise, amely diverz karakterei révén a hetvenes évek közepi újraindulásától kezdve (*Giant-Size X-Men*) jóval sokszínűbbé vált, és érzékenyen mutatta be a különféle társadalmi problémákat és a kisebbségeket: a rasszizmus, az etnocentrizmus, a kisebbségek helyzete gyakran tematizálódott a történetekben. A sorozat évtizedekig élen járt a melegek reprezentációja terén is: a franchise-hoz kapcsolódó Alpha Flight oldalain történt az első szuperhős coming out (*Northstar* vagy *Sarkcsillag* tárulkozott ki a 106. számban¹⁷), valamint az első melegházasság szuperhősképregényben (a *Northstar esküvője* az *Astonishing X-Men* 51. számában¹⁸).

A Marvel az ezredforduló után több olyan címet is indított, amellyel a fiatalokat kívánta megszólítani, és amely különféle etnikai, illetve szexuális orientációjú kisebbségekhez tartozó protagonistákat vonultatott fel (*Runaways*, 2003–; *Young Avengers*, 2005–2014). Emellett azon karakterek, akik prominens szerepet játszottak a 2010-es évek újramárkázásai során (mint például Ms. Marvel – Kamala Khan; Marvel Kapitány – Carol Danvers; Pókember – Miles Morales; Rozsomák – Laura Kinney), egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak. A változások egy része azonban ideiglenesnek bizonyult, mint Jane Foster (rákkal küzdő) női Thorja, vagy az Amerikában létező, rendszerszintű rasszizmust kritizáló új Amerika Kapitány-sorozatok (*All-New, All-Different Captain America*; *Sam Wilson: Captain America*), amelyek főszereplője

16 Jerry HIONIS – YoungHa Ki, *The economics of the modern American comic book market*, *Journal of Cultural Economics* 43. (2018), 545–578., <https://link.springer.com/article/10.1007/s10824-018-9333-5> (Utolsó hozzáférés: 2022. 03. 17.)

17 Scott LOBDELL – Mark PACELLA, *Alpha Flight 106*, Marvel, New York, 1992.

18 Marjorie LIU – Mike PERKINS, *Astonishing X-Men*, (Vol 3) 51, Marvel, New York, 2012.

Sam Wilson (a korábbi Sólyom) volt afroamerikai Amerika Kapitányként. A diverzitás ebben a képregényipari szegmensben üzleti döntés, lényegében egy kreatív ipari taktika: így kíván szélesebb olvasóközönséget megfogni a cég, azt látva, hogy ez más képregényipari szegmenseknek sikerült. A Marvel a képregényeit relevánssá és érdekessé akarta tenni a kisebbségek számára, progresszív és inkluzív arculatot kialakítva magáról – a pozitív arculat ugyanis a kreatív iparban is kiemelten fontos.¹⁹

Roman és Lizardi 2018-as tanulmányukban²⁰ kételkedve fogadták a Marvel progresszív lépéseit, és a kétségeiket Thor és Amerika Kapitány példáján keresztül illusztrálják. Szerintük ez a fajta diverzitás többnyire ideiglenes, a változás illúzióját nyújtja, és az új Thor és Amerika Kapitány vissza fogják adni a stafétát az eredeti karaktereknek (Thor Odinson, Steve Rogers), akiknek a helyébe léptek – ahogy ez azóta mindkét esetben meg is történt. Ezt a szerzők károsnak ítélik, mert emiatt a látszólag előremutató innováció valójában nem jelent tartós változást, sőt, a visszarendeződés éppen azt bizonyítja, hogy hosszú távon nem maradhat Thor nő vagy Amerika Kapitány fekete. A változás a felszínen pozitív üzenetet hordoz, másfajta karaktereket vonultat fel, de ezek nem teljesezhetnek ki az új szerepükben, visszatérnek a korábbi alárendelt pozíciójukba, aminek viszont már negatív üzenete van. A diverzitást tehát üzleti stratégiaként értelmezik: a Marvel célja az új közönség bevonása.²¹ Arra jutnak, hogy a kortárs diverzitás, függetlenül attól, hogy mennyire progresszív, alapvetően negatív jelenség, amennyiben gazdasági megfontolásból történik, és nem eredményez tartós változást a reprezentációban.²² Annyi kritikával azonban élnék velük szemben, hogy a kiadók továbbra is ki vannak szolgáltatva a direct marketnek, ugyanis a füzetek (comic book) ott jelennek meg, és még ma is sok esetben a füzetes kiadás fogyása alapján hoznak döntéseket. A direct market ugyan valamivel nyitottabbá és barátságosabbá vált a nők, a fiatalabb és a kisebbségi olvasók, illetve a laikus érdeklődők számára, ennek ellenére ez továbbra is rajongói piac, ahol elsősorban a heteroszexuális fehér férfiak szavaznak a pénztárcájukkal. Így elképzelhető, hogy egy (a direct marketen) bukott képregény

19 Zak ROMAN – Ryan LIZARDI, „If She Be Worthy”. *The Illusion of Change in American Superhero Comics*, Inks: The Journal of the Comics Studies Society 2. (2018/1.), 18–37., <https://doi.org/10.1353/ink.2018.0002>. Vö. 24.

20 *Uo.*

21 *Uo.*, 19.

22 *Uo.*, 20.

a könyvesboltokban graphic novelként sikert ér el, ám addigra már törölték a sorozatot. Az amerikai franchise-képregények – minden változás ellenére – tehát továbbra is nehezen szabadulnak a direct market korlátai közül. A diverzitás mint üzleti stratégia nem feltétlenül kecsegtet rövid távon sikerrel, hiszen a heterogénebb közönség graphic novelként fogyasztja a történeteket, miközben a homogénebb közönséget kiszolgáló képregényboltokban kapható füzetek eladásai döntenek arról, hogy fennmaradhat-e a sorozat – a könyvesbolti eladások ebben nem mindig játszanak szerepet.²³ A rendszer sajátossága, hogy a kiadók úgy éltethetik a diverzitást, hogy közben nem kell felelősséget vállalniuk azért, ha visszatérnek a hagyományos fehér karakterekhez, hiszen az eladások ezek sikerét igazolják, így látszólag csak meghajolnak a közönség akarata előtt.²⁴ A direct market jellemzője, hogy a viszonteladók vállalják annak a kockázatát, hogyha valamit nem tudnak eladni (ugyanis a rendszerben nincs remittenda), így kevésbé kísérletezők, mint a kiadók. Ha valamiben kockázatot látnak, abból kevesebbet rendelnek, így az új, diverz karaktereket felvonultató sorozatok nehezen tudnak érvényesülni ebben a piaci környezetben. A képregényeket ráadásul hónapokkal a megjelenés előtt rendelik meg a viszonteladók az alapján, hogy mit feltételeznek, mit fog megvásárolni a közönségük, így a kiadók nem ismerik a pontos közönségüket, csak a viszonteladók előzetes feltételezéseire építhetnek, akik lényegében egyfajta kapuórként tevékenykednek. A direct market tehát egy torz piac, amely gátat szab a kísérletezésnek és lassítja (vagy olykor kifejezetten akadályozza) az érdemi változásokat. Ambivalens helyzet, hogy a kiadók, miközben a könyvesboltokban (és az online üzletekben) elérhető szélesebb, heterogén közönséget szeretnék elérni, gyakran a direct market (és a rajongói kemény mag) elvárásai alapján hoznak döntéseket.²⁵

A diverzitást az új közönség megfogásának szükségessége kényszeríti ki, miközben a régi közönség egy részének ellenállása gátolja azt. Az azonban, hogy valami mögött üzleti megfontolás húzódik, nem jelenti azt, hogy nem lehet őszinte, amit sokszor a felkért alkotók történetei bizonyítanak. A küzdelmet vagy ellenállást jól illusztrálja a *Sam Wilson: Captain America* első kötete is (*Not My Captain*

23 Kathryn M. FRANK, *Diversify, Rinse, Repeat. The Direct Market, Sales Data, and Marvel Comics's Diversity Cycle*, JCMS: Journal of Cinema and Media Studies 60. (2020/1.), 153–157. Vö. 156.

24 Uo., 154.

25 Uo., 157.

*America*²⁶), amelyben Sam Wilsonnak szembe kell néznie azzal, hogy az amerikai társadalom jelentős része nem fogadja el Amerika Kapitányként. A Nick Spencer által írt sorozat átpolitizált képregény: tisztában van a maga progresszív diverzitásával, illetve a rá adott konzervatív reakcióval is, és mindezt a történetvilág részévé teszi, központi konfliktussá emeli.

A Roman és Lizardi által leírt átmeneti, efemer, tünékeny diverzitás, amely végén a karakterek visszaadják a stafétát a már jól bejáratott fehér férfi szereplőknek, tipikus képregényes eszköz, de (ahogy láttuk) nem feltétlenül a profitorientált kiadók képmutatása, ahogyan a szerzőpáros láttatni szeretné, és nem is feltétlenül az egyetlen lehetséges út: a változás ugyanis tartós is lehet. Marvel Kapitány 2012 óta tartósan Carol Danvers, Ms. Marvel 2014 óta a muszlim identitású palesztin–amerikai Kamala Khan, Miles Morales megmaradhatott Pókembernek Peter Parker mellett, ahogy Laura Kinney (korábban X-23) Rozsomák lehet Logan mellett, vagy Kate Bishop Súlyomszem Clint Barton mellett. Az afroamerikai tinédzser lány, Riri Williams ugyan nem maradt Vasember, hanem *Ironheart*ként indult az új sorozata, mégis a Marvel portfóliójának fontos részévé vált. Az ezredforduló óta nemcsak számos új karakter született, hanem sokan átvették a korábbi hősök helyét (tartósan vagy ideiglenesen), és ezt a diverzitást elkezdték a filmek (*Marvel Kapitány*, *Pókember: Irány a Pókverzum!*), valamint a videojátékok (*Marvel's Spider-Man: Miles Morales*, *Marvel's Avengers*, amelynek fő protagonistája Kamala Khan) is átmenelni, ami stabilizálta a változásokat. A Marvel lényegében a képregényekben bevezetett stafétaátadási gyakorlatot ülteti át fokozatosan a filmes univerzumába (Marvel Cinematic Universe) is.

Fontos kiemelni, hogy a változásoknak csak egy része eltervezett üzleti stratégia eredménye. McWilliams *Who Is Afraid of a Black Spider (-Man)?* című esszéjében²⁷ azt mutatja be, hogy Miles Morales valójában a közönség nyomására született. 2011-ben már a Marvel Ultimate-univerzumának történéseibe sem volt könnyű bekapcsolódni, hiszen eddigre az itteni Pókember mögött is egy évtizedes kontinuitás állt, így az *Ultimate Spider-Man (Újvilág Pókember)* sem töltötte már be az

26 Nick SPENCER – Daniel ACUÑA – Paul RENAUD – Joe BENNETT, *Captain America: Sam Wilson Vol. 1: Not My Captain America*, Marvel, New York, 2016.

27 Ora C. McWILLIAMS, *Who Is Afraid of a Black Spider(-Man)? = Appropriating, Interpreting, and Transforming Comic Books*, szerk. Matthew J. COSTELLO, special issue, *Transformative Works and Cultures* 2013/13., <https://journal.transformativeworks.org/index.php/twc/article/view/455/355>

eredeti (közönségtoborzó) funkcióját. Ebben az univerzumban született meg Miles Morales, a félig latinó, félig afroamerikai Pókember, aki Peter Parker halála után a helyére lépett. Az új hős ötlete azonban nem a Marveltól ered. McWilliams Miles Morales születését a Pókember-filmek rebootjára vezeti vissza (amelynek főszerepét végül Andrew Garfield kapta). Az *Amazing Spider-Man* Pókember-film körüli rajongói kampány, ahol azt kérték, hogy változtassák meg Pókember etnikumát (Donald Glovernek adva a szerepet), végül oda vezetett, hogy erre felfigyeltek a Marvelnél, aminek eredményeként egy új karakter született a képregény lapjain.²⁸ Természetesen ekkor is voltak rasszista ellenvélemények, és sokan kritizálták a Marvelt, hogy csak üzleti okokból hozta ezt a döntést, ám a karakter mégis tartósan megvetette a lábát a Marvel-univerzumban. Ez az eset jól illusztrálja a részvételi kultúra működését: nem egy felülről jövő kezdeményezésről van szó, hanem a kiadó ismert fel egy létező rajongói igényt.

Az új karakterek egyszerűen illeszkednek mindkét stratégiához: egyszerűen jelentenek új belépési, valamint azonosulási pontot. Nem terheli őket több évtizedes háttértörténet, kortárs problémáik lehetnek, így a fiatal vagy kisebbségi olvasók magukra ismerhetnek a karakter élethelyzeteiben. Utóbbi azonban nem lehetne sikeres olyan írók nélkül, akik nem ismerik azt a közösséget, amelynek írnak, így a Marvel az ezredforduló után kifejezetten sok női és kisebbségi írórt kért fel a sorozatai gondozására. Ezekre a sorozatokra sokszor már nem olyan írók kerültek, akik a rajongói közösség elkötelezett tagjaiból váltak képregényszerzővé, hanem olyanok, akik más területeken (íróként, rendezőként, újságíróként) értek el sikert, és a Marvel a korábbi munkásságuk alapján ajánlott nekik szerződést. A következőkben azokról a női és kisebbségi szerzőkről értekezek röviden, akik részt vettek a Marvel ezredforduló utáni (de különösen a 2010-es években kibontakozó) új közönséget megszólító stratégiájában.

Alkotói diverzitás a Marvelnél

A diverz karakterek olyan hangot követelnek, amelyet a képregényiparra jellemző rajongó típusú szerzők egy része nem tud megteremteni. A franchise-képregényeket forgalmazó kiadók egyre jobban ügyelnek

arra, hogy más típusú alkotóik is legyenek, akik kellő érzékenységgel, autentikus, az adott célközönség számára releváns módon írják ezeket a karaktereket.

Christopher Priest volt az első afroamerikai szerkesztő és író a Marvelnél, pályája során *Sólymot* és *Fekete Párducot* is írt. Ő ebben a kultúrripari szegmensben szocializálódott. Priest több évtizedes marveles pályafutását követően végül azért hagyta ott a kiadót, mert a cég nem változtatott a terjesztési gyakorlatán, és nem nyitott a latinó és az afroamerikai piac felé azt követően sem, hogy jelezte a kiadónak: a képregények hagyományos disztribúciója (a direct market) révén nehéz elérni a kisebbségi olvasókat.²⁹ A *Fekete Párduc* későbbi írói viszont más kultúrripari területeken befutott sztárokként érkeztek a képregények világába: Reginald Hudlin hollywoodi filmrendezőként, Ta-Nehisi Coates az afroamerikaiakat érintő szociális, kulturális és politikai kérdésekkel foglalkozó újságíróként és non-fiction könyvek szerzőjeként, John Ridley Oscar-díjas hollywoodi forgatókönyvíróként (*12 év rabszolgaság*). Coates helyzete azért izgalmas, mert ő írta a 2018-tól 2021-ig futó kilencedik *Amerika Kapitány*-sorozatot. Ebben a szériában újra Steve Rogers Amerika Kapitány, ám a Marvel feltehetően az író személyével kívánta tompítani annak az életét, hogy a fekete karakter helyébe ismét fehér férfi került, és Coates révén a sorozat progresszív felfogása valójában nem sérült, így nem valósult meg minden elemében Roman és Lizardi³⁰ negatív forgatókönyve.

A női alkotók is egyre nagyobb számban vannak jelen a nagy kiadóknál, és ahogy a Marvel egyre több (a már bemutatott okok miatt nem mindig sikeres) szériát indít női protagonistával, növekvő szerepet szán nekik. Egyre jellemzőbb trend, hogy a női karaktereket női írókra (és rajzolókra) bízzák: Gail Simone, Kelly Sue DeConnick, Marjorie Liu, Sana Takeda, Kelly Thompson, Mariko Tamaki csak néhány jelentősebb olyan szerző, aki ezen a területen (is) nagy karriert futott (vagy fut) be. A következőkben egy olyan esetet mutatok be részletesen, amely arról szól, hogy új szemlélettel, valamint kisebbségi szerzők és szerkesztők segítségével miként születhet egy olyan új prominens karakter, amelynek léte a korábbi korszakokban elképzelhetetlen lett volna egy franchise-képregény lapjain.

29 FRANK, I. m., 155–156.

30 ROMAN–LIZARDI, I. m.

*A szóra bírt alárendelt: Sana Amanat,
G. Willow Wilson és Ms. Marvel*

A Marvel a pakisztáni–amerikai Sana Amanat szerkesztő felügyelete mellett kitartóan kereste az új hangokat a 2010-es években. Amanatra az indie képregényes szcénában induló karrierje során figyelt fel a Marvel: a cég 2009-ben kifejezetten azzal fordult hozzá és ajánlott neki állást, hogy segítsen új hangot találni a vállalatnak, hogy a férfi rajongókon túl mások számára is tudjanak tartalmakat kínálni. Több elismert sorozat szerkesztése (mint Matt Fraction és David Aja *Hawkeye*-szériája, amelyben Clint Barton és a *Young Avengers*ben bemutatkozó Kate Bishop egyaránt használja a Sólyomszem nevet, és amely a Marvel 2021-es Disney+ sorozatát ihlette), valamint az új *Ms. Marvel* (Kamala Khan) sikere nyomán kinevezték a vállalat tartalom- és karakterfejlesztésért felelős alelnökévé. Ő segített autentikus hangot találni több régi és számos új karakternek azzal, hogy új szerzőket kért fel a sorozataik írására (például G. Willow Wilson, Kelly Thompson vagy Ta-Nehisi Coates).³¹ Az egyes munkáiba mélyen belefolyik: Kamala Khan például nem véletlenül pakisztáni–amerikai, aki hozzá hasonlóan New Jersey-ben nőtt fel.³² Amanat a felelős a női karakterek és az ábrázolás megreformálásáért is a kiadónál: tudatosan igyekszik visszaszorítani a cégnél a nők male gaze-t (azaz férfi tekintetet) kiszolgáló megjelenítését.³³ Emellett megengedte az alatta dolgozó szerzőknek, hogy releváns társadalmi problémákkal (politikai és etnikai kérdések, szexizmus, szociális kérdések) nyíltan foglalkozzanak a képregények lapjain,³⁴ egy progresszívebb vállalati kultúra alapjait lefektetve. Amanat helyzete annyiban érdekes, hogy úgy került vezető pozícióba a legnagyobb képregénykiadónál, hogy lényegében többszörös hátrányos helyzetből indult – pakisztáni származású nőként, három fiútestvér mellől. Amanat feminista értelmiségi nőként (politikatudományt végzett a Columbia Egyetemen) reformált meg egy olyan céget, amely évtizedekig elsősorban férfiak számára kínált tartalmakat.

31 Janelle OKWODU, *Janelle, Ms. Marvelous. By fostering a space for women and minorities in an industry once known as a boys' club, Sana Amanat has changed the face of comics*, Vogue 2018. 03. 08., <https://www.vogue.com/projects/13541583/sana-amanat-vogue-american-women-marvel-comics>

32 *Uo.*

33 *Uo.*

34 *Uo.*

Kamala Khan írója, G. Willow Wilson tökéletesen illett a cég új profiljába. Wilson amerikai író, aki felnőttként vette fel az iszlám hitet, évekig élt Egyiptomban, dolgozott íróként, újságíróként, és 2007-ben jelent meg az első graphic novelje a Vertigónál (*Cairo*³⁵), amelyet egy hosszabb sorozat (*Air*) követett. Amanat kérte fel Wilsont az új *Ms. Marvel* kidolgozására és írására, amit ő szerkesztőként felügyelt.³⁶ Kamala Khan egy (eredetileg 16 éves) pakisztáni–amerikai muszlim lány, aki váratlanul szuperképességekre tesz szert: képessé válik alakot és méretet váltani. Az új Ms. Marvelnek 2014-ben debütált a saját sorozata. A születése annyiban speciális, hogy az író és a rajzoló (Adrian Alphonso) mellett Amanat szerzőisége is markáns (ötletadóként és szerkesztőként társszerzője a karakternek).

Kamala Khan első generációs pakisztáni származású amerikai muszlim tinédzser lányként új színt jelentett a Marvel palettáján. G. Willow Wilson író és Sana Amanat szerkesztő egy olyan subaltern³⁷ karakternek adott hangot, amely korábban csaknem néma volt ebben a médiumban.³⁸ Egy olyan hőst tettek meg főszereplőnek, aki Spivak megközelítése nyomán tipikus subaltern pozíciót foglal el a társadalomban: nem hallhatnánk a hangját és nem ismerhetnénk meg a nézőpontját, mert jellemzően mások beszélnek helyette. A muszlim nők alulreprezentáltak, és ha meg is jelennek, általában marginalizált helyzetben tűnnek fel a populáris kultúrában, nem pedig protagonistaként, mint Ms. Marvel. Wilson és Amanat posztkolonialista feminista hozzáállása tudatosan fordítja meg a Spivaknál megjelenő állítást

35 G. Willow WILSON – M. K. PERKER, *Cairo*, Vertigo, New York, 2007.

36 Jia TOLENTINO, *The Writer Behind a Muslim Marvel Superhero on Her Faith in Comics*. *G. Willow Wilson's unlikely path to the center of debate about diversity in comic books*, The New Yorker 2017.04.29., <https://www.newyorker.com/culture/persons-of-interest/g-willow-wilsons-american-heroes>

37 A subaltern a posztkolonialista elméletekben megjelenő kifejezés, amely az antropológiai értelemben vett Másik csoport alárendelt tagjait (az alávetett csoport alávetettjeit) írja le. Lásd például: Gayatri Chakravorty SPIVAK, *Szóra bírható-e az alárendelt?*, *Helikon* 1996/4., 450–484.

38 Johannes A. SMIT – Denzil CHETTY, *Debunking Marvel Comics' First Pakistani-American Born Muslim Female Superhero: Reading Religion, Race and Gender in Ms. Marvel (Kamala Khan)*, *The African Journal of Gender and Religion* 24. (2018/2.), 1–24. Lásd: 19. Fontos kiemelni, hogy nem az új Ms. Marvel volt az első női muszlim szuperhős a Marvelnél, az ugyanis Dust, aki a *New X-Men* 133. számában tűnt fel 2002-ben, ám mivel az *X-Men*-sorozatok jellemzően csapatképregények, így sosem kapott akkora teret és figyelmet, mint Kamala Khan, aki 2014 óta saját sorozattal rendelkezik. Ahogy Faiza Hussain (*Excalibur*) sem, aki a *Captain Britain* and *MI13* széria mellékszereplőjeként tűnt fel 2008-ban. E periférikus karakterek ugyan előrelépést jelentettek a korábbi gyakorlathoz képest, ám nem hoztak érdemi változást a muszlim nők reprezentációjába.

(amelyet a hindu özvegyáldozat eltörlésénél ír le): „fehér férfiak barna bőrű nőket mentenek meg barna bőrű férfiaktól”.³⁹ Wilson és Amanat ugyanis a szuperhős, a megmentő szerepébe helyezi a barna bőrű lányt, a többszörös kisebbségi helyzetben lévő subalternt, a Másikként alárendelt nőt.⁴⁰ Wilson és Amanat autentikus hangot ad, és (egy szuperhősképregényhez képest) reális környezetet és motivációkat teremt a karakternek.

A sorozat nemcsak a nők, hanem a muszlimok sztereotipikus ábrázolásával is szembemegy, akik korábban jellemzően egydimenziós gonoszként tűntek fel a képregények lapjain. Kamala Khan családtagjai ugyanolyan összetett figurák, mint a protagonista, és számos társadalmi, vallási, etnikai, kulturális és genderkérdést tematizálnak rajtuk keresztül az alkotók. A képregény autentikusan mutatja be a kisebbségi létet egy többszörös hátrányos helyzetben lévő karakter szemszögéből, és nagyfokú társadalmi érzékenység jellemzi (még az iszlám vallás visszásságaira, a nőket érintő negatív diszkriminációra is reflektál). Bár Kamala identitáskeresésében fontos szerepet játszik a származása és a multikulturális környezet, amelyben él, egyben tipikus amerikai tinédzser is, aki iskolába jár (ahová próbál beilleszkedni), és rajong a szuperhősökért, különösen Carol Danversért (Captain Marvel), így tudatosan ölti fel a karakter korábbi szuperhős-identitását. Kamala Khan továbbra is Másik, de alternatív másik a tipikus muszlim nőábrázolásokkal szemben:⁴¹ farmert és pulóvert visel burka helyett, liberálisabb és elfogadóbb, mint a családtagjai. Kamala Khan folyamatos identitásválságban szenved a rá nehezedő belső és külső elvárások miatt: próbálja összeegyeztetni a haladó szellemű amerikai tinédzser szuperhős és a muszlim nő szerepét. Részben asszimilálódott, mégis igyekszik valamennyire megfelelni a családjá elvárásainak és a kulturális-vallási tradícióknak is (például szerényen öltözködik, eljár a mecsetbe). Valahol félúton helyezkedik el a két alkotója, az ortodox muszlim Wilson és a jóval szekularizáltabb Amanat között. A sorozat kissé hasonlít Marjane Satrapi *Persepolis*,⁴² illetve Vera Brosgol *Ánya*

39 SPIVAK, *I. m.*, 473.

40 Vö. Uo.; Andrea RUTHVEN, *Other Girl Powers: Final Girls, Super Girls and Kamala Khan's Ms. Marvel = Final Girls, Feminism and Popular Culture*, szerk. Katarzyna PASZKIEWICZ – Stacy RUSNAK, Palgrave Macmillan, 2020, 189–207. Lásd: 203.

41 Safiyya HOSEIN, *The "Worlding" of the Muslim Superheroine. An Analysis of Ms. Marvel's Kamala Khan*, *The Popular Culture Studies Journal* 7. (2019/2.), 56–69, különösen 60.

42 Marjane SATRAPAI, *Persepolis 1. Gyerekkorom Iránban*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. Uő., *Persepolis 2. A visszatérés*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008.

*kísértete*⁴³ című alkotásaihoz, ugyanis azok is a felnövést, a tinédzserkori identitáskeresést, valamint a bevándorlólétet tematizálják, ám ezúttal mindez egy szuperhősképregény lapjain elevenedik meg.

A karakter kisebbségi élethelyzete révén, ahogy Smit és Chetty rávilágít, nemcsak egy adott kisebbséghez szól, hanem minden kisebbséghez, nem feltétlenül egy csoportnak (muszlim nők) ad hangot, hanem minden subalternnek,⁴⁴ amely magyarázhatja a sorozat sikerét: az első füzetét hétszer is újra kellett nyomni. Ennek okát a direct market korábban tárgyalt sajátosságában kereshetjük: a képregényboltosok folyamatosan alábecsülték a sorozat iránti érdeklődést, hiszen úgy ítélték meg, hogy arra a szokásos vásárlóik nemigen kíváncsiak. A sikerben szerepet játszott, hogy Kamala Khan egyszerre rokonszenves amerikai tinédzser és interszekcionális helyzetben lévő muszlim nő: a kedvessége, a humanizmusa, a frusztrációi, valamint a kívülálló státusza együtt hozta magával azt, hogy ne csak egy speciális csoporthoz szóljon, hanem mindenkire.⁴⁵ Kamala Khan karaktere olyan népszerűvé vált, hogy ő lett a 2020-as *Marvel's Avengers* videojáték fő protagonistája, és a Marvel kiemelten kezeli továbbra is: Wilson távozása után is több sorozatot kapott (*The Magnificent Ms. Marvel*, *Ms. Marvel: Beyond the Limit*), illetve tévésorozat is készül a képregények alapján.

Mint látható, a bezárkózó, hagyományosan férfiakra szabott amerikai franchise-képregényes fősodor is sokat változott az elmúlt évtizedekben. Az új, jellemzően nagy becsben tartott női és kisebbségi szerzőknek köszönhetően ma már egészen új tartalmakat tud kínálni a gyerekeknek, a nőknek és a kisebbségi olvasóknak egyaránt – akár egyszerre mindhárom csoportnak, ahogy Kamala Khan esetében láthattuk. Mellettük a szakmában szocializálódott sztáralkotókat is megbecsülik: kiemelt pozíciójuk továbbra is markáns, hiszen jellemzően ők készítik a tradicionális karakterek sorozatait, valamint a blockbusterekkel jellemezhető eseményképregényeket. A franchise-képregények területén élnek a legerősebben az ipari kor hagyományai (ma is a Marvelhez kerül az egyes karakterek joga), itt érvényesül a legerősebben a rajongói piac nyomása (így nehezebben és lassabban újul meg), de ez a terület is fokozatosan átalakult az ezredforduló után. A franchise-képregényes

43 Vera BROSGOL, *Ánya kísértete*, Ciceró Könyvstúdió, Budapest, 2020.

44 SMIT–CHETTY, *I. m.*, 19–20.

45 Miriam KENT, *Unveiling Marvels. Ms. Marvel and the Reception of the New Muslim Superheroine*, *Feminist Media Studies* 15. (2015/3.), 522–527.

fősodorban is az egyedi és autentikus szerzői hang vált ez egyik legfontosabb tőkévé: ez biztosítja a Marvel számára is, hogy a képregényei képesek megújulni és a kortárs közönség számára is relevánsak maradni. A Marvel ma már nem csak a régi rajongóit akarja kiszolgálni, hanem a bevált recepteket felfrissítve új fogásokat talál fel az újonnan rátaláló közönsége számára.

Szujer Orsolya

HÁZIAS SZUPERHŐSÖK

A képregények ezüstkorának női superhősei

A második világháború utáni évek nem voltak kíméletesek a superhős-narratívákhoz: az álarcos igazságosztókról szóló történetek népszerűsége erősen megkopott, a legtöbb karakter pedig feledésbe merült, ahogy a közönség a horror-,¹ háborús és bizonyos mértékben a romantikus képregények felé fordult.² Az 1960-as évek elején azonban a zsáner új életre kelt, ami nagyrészt a Marvelnek volt köszönhető, amelynek alkotói forradalmasították a műfajt.

Egy anekdota úgy tartja, hogy a 60-as évek elején a Marvel akkori feje, Martin Goodman gyakran golfozott együtt a konkurencia, vagyis a DC Comics vezetőjével, Jack Liebowitzcal. 1961-ben, egyik ilyen golfmeccsük alkalmával Liebowitz új kiadványuk, az *Igazság Ligája* (1960) sikerével kérkedett: az 50-es évek második felében a betiltott horrorképregények után keletkezett piaci űrt a DC új superhőskiadványokkal igyekezett pótolni,³ és a legnépszerűbb karaktereikből verbuvált csapat kalandjait bemutató képregény kifejezetten jól fogyott. Ezen felbuzdulva Goodman elhatározta, hogy a Marvelnek is szüksége van egy superhőscsapatra, ezért felkérte Stan Lee-t, hogy alkosson egyet. Lee ekkor már közel negyvenéves volt, több mint húsz éve dolgozott a képregényiparban, és már a felmondására készült. Azonban felesége unszolására, aki azt tanácsolta neki, hogy a zsáner konvencióitól függetlenül, a saját ötletei alapján alkossa meg a kért új superhőscsapatot, végül elvállalta a megbízatást, és a legendás rajzolóval, Jack Kirbyvel kollaborálva létrehozta a *Fantasztikus Négyest*. Az új csapat merőben más volt, mint az *Igazság Ligája*: a forradalmian sokszínű

1 Remekül leírja a korabeli viszonyokat az a tény, hogy bár a *Captain America*-képregények 1949-ig kiadásban maradtak, a *Captain America's Weird Tales* címen megjelent, hetvenötödik, horrortörténeteket tartalmazó lapszámban Amerika Kapitány maga már fel sem tűnt. A kiadó legközelebb csak 1954-ben jelentetett meg *Amerika Kapitány*-képregényt, *Captain America... Commie Smasher!* alcímen, amelyben a hős már kommunisták ellen küzdött.

2 Sean HOWE, *Marvel Comics: the Untold Story*, Harper Perennial, New York, 2013, 27–28.

3 Richard REYNOLDS, *Super Heroes: A Modern Mythology*, University Press of Mississippi, Jackson, 1994, 8–9.

személyiségekkel rendelkező tagok, akik az első részben még csak egyenruhát sem viseltek, folyton civakodtak egymással, sőt, Ben Grimm, „A Lény”, hirtelen dühkitörései miatt még csak kifejezetten pozitív karakternek sem volt nevezhető.⁴ Az olvasók azonban mindezt imádták, és így, a sikeren felbuzdulva a Marvel hamarosan még számos más formabontó szuperhőssel állt elő, akik a mai napig hatalmas népszerűségnek örvendenek, mint például Pókember, Vasember, vagy éppen az X-Men, ezzel elhozva a szuperhősképregények ezüstkorát.⁵

Bár az ezüstkor és azon belül is leginkább Lee alkotásai új életet leheltek a szuperhősképregényekbe, újraértelmezve és talán meg is mentve a zsánert, egy bizonyos karaktercsoport valamelyest a háttérbe szorult: a női szuperhősök. Az aranykor (1938–1956) idején az akkor megszokottnak számító, antológia jellegű kiadványok – amelyek több rövidebb, különböző zsánerbe tartozó képregényt is tartalmaztak – legtöbbször igyekezett legalább egy női főszereplős történetet lehozni lapszámonként. Ennek oka az volt, hogy ezzel is próbálták vonzani a női olvasókat,⁶ hiszen a korszakban a hat–tizenegy évesek több mint 90%-a, a tizenkettő–tizenhét évesek 84%-a, a tizennyolc év felettiek 35%-a olvasott hetente legalább kettő–három képregényt; az egyes korcsoportokban a női és a férfi olvasók aránya pedig nagyjából egyenlő volt.⁷ Ezeket a felettébb sokszínű női karaktereket Mike Madrid négy kategóriába sorolja *The Supergirls: Fashion, Feminism, Fantasy, and the History of Comic Book Heroines* című könyvében: az „Elsőbálozók” izgalomra vágyó, unatkozó örökösnök, akik számára igazságosító alteregójuk a szabadságot jelenti;⁸ a „Partnerek” már népszerű férfi hősök barátnői, illetve egyes esetekben testvérei;⁹ a „Győzelmi Lányok” sokszínű szociális háttérből származó, a háborúban részt vevő honleányok;¹⁰ míg a „Glamour-lányok” a háború utáni évek inkább már a férfitekintet számára készült, szexualizált hősnői voltak.¹¹ Bár ezen karakterek nagy

4 HOWE, *I. m.*, 1–2.

5 Bár az ezüstkort általában 1956-tól, az újragondolt Flash első megjelenésétől datálják, a korszak hangulatát egyértelműen a Marvel határozta meg, aminek nyomán azt gyakran emlegetik a „Képregények Marvel-koraként” („The Marvel Age of Comics”) is.

6 MIKE MADRID, *Divas, Dames & Daredevils. Lost Heroines of the Golden Age of Comics, Exterminating Angel Press, Minneapolis, 2013.* [Ebook.]

7 CAROLYN COCCA, *Superwomen: Gender, Power, and Representation*, Bloomsbury, New York, 2016, 29.

8 MIKE MADRID, *The Supergirls: Fashion, Feminism, Fantasy, and the History of Comic Book Heroines*, Exterminating Angel Press, Minneapolis, 2016, 7.

9 *Uo.*, 13.

10 *Uo.*, 19.

11 *Uo.*, 26.

része mindössze csak néhány lapszámban tűnt fel, és így hamar a feledés homályába veszett, mivel a korszakban még nem igazán voltak megalapozott szabályok azt illetően, „hogyan *illik* vagy éppen *nem illik* viselkednie egy női karakternek”, a mai napig „merésznek és modernnek” érződnek.¹² Az 1960-as évek elejére azonban a fentebb említett négy kategóriából háromnak szinte teljes mértékben nyoma veszett, és maradtak a „Partnerek”: a férfi hősök mellett mellékszereplőként – és leginkább lehetséges romantikus partnerként – feltűnő női szuperhősök, amiért részben az új társadalmi trendek, részben pedig a képregényiparon belül bekövetkezett változások voltak felelősek.

A második világháború alatt az amerikai nők viszonylag nagy szabadságnak örvendtek, aminek egyik fő oka, hogy jelentős számban ők vették át a termelési feladatokat a frontra áthelyezett férfiaktól. Azonban, ahogy a háború végével a férfiak visszatértek az Államokba, és főleg ahogy megindult a kertvárosok kiépítése, a társadalmi nyomás visszakényszerítette a nőket az otthonba. Ahogy Cocca megjegyzi: „Ahogy a férfi háborús veteránok visszaintegrálódtak az amerikai életbe, a női munkásokat pedig visszaszorították az otthonba, a háború utáni éveket a »tradicionális« értékek újbóli érvényesítése jellemezte. Ehhez hozzátartozott az erősen idealizált heteroszexuális, középosztálybeli nukleáris családkép, valamint a háború előtti évek szigorúbban véve bináris, egyenlőtlen és állítólag »természetes« nemi szerepeinek hangsúlyozása.”¹³

Ehhez Mike Madrid még azt is hozzáteszi, hogy „A háború utáni évek népszerű amerikai nőképe egy olyan asszony, aki életét az otthonának és a családjának, nem pedig a karrierjének szenteli. A filmek a sikeres, karrierorientált nőt magányosként és keserűként mutatták be, aki az életének ürességét végtelen ambícióval kompenzálja.”¹⁴ Ez a mentalitás természetesen kihatással volt a képregények reprezentációs politikájára is.

A női szuperhősök ezüstkori mellőzésének másik oka a romantikus képregények sikere lehetett, amelynek kialakulásáért közvetetten szintén a társadalmi változások voltak felelősek. A műfajt Joe Simon és Jack Kirby – *Amerika Kapitány* alkotói – alapították meg 1947-ben a *Young Romance* című kiadvánnyal, amely, a borítón látható szöveg alapján, „érettebb képregényolvasóknak” készült. A romantikus kép-

12 MADRID, *Divas*.

13 COCCA, *I. m.*, 8.

14 MADRID, *Supergirls*, 70.

regények népszerűsége 1949–1950 körül érte el csúcspontját, amikor is több száz lapszám került kiadásra a legkülönbözőbb tematikákban – akadtak köztük katonatörténetek, westernek, sőt, volt kifejezetten feketéknek készült romantikus képregény is.¹⁵ A romantikus képregények egyes esetekben még a szuperhősképregényekre is direkt hatással voltak. Az eredeti alkotó, William Moulton Marston 1947-es halálát követően a *Wonder Woman* képregény írói feladatait Robert Kanigher vette át, aki kifejezetten romantikus irányba terelte Diana kalandjait. Sőt, a Marston idejében bevezetett, fontos történelmi nőalakokat bemutató, a „The Wonder Women of History” rovat helyét a „Marriage a la Mode” vette át, amely a világ különböző pontjain gyakorolt udvarlási szokásokkal foglalkozott.¹⁶ Így hát minekutána a női olvasók figyelme a romantikus képregényekre terelődött, érthető, hogy az ezüstkori szuperhőstörténetek szerzői nem érezték olyan fontosnak, hogy megcélozzák ezt a piaci csoportot.

A képregényiparon belüli másik változást a cenzúra bevezetése jelentette. A képregényeknek már a műfaj megjelenése óta számos kritikával kellett szembenézniük, azonban a harlemi pszichiáter, dr. Fredric Wertham munkássága addig soha nem látott mértékben fordította a közhangulatot a képregények ellen. Az 1954-ben megjelent főművében, a *Seduction of the Innocent*ben például arról is írt, hogy *Wonder Woman* rémisztő a kisfiúk számára és rossz példát mutat a kislányoknak,¹⁷ illetve hogy Batman és Robin kapcsolata a homoszexuális életvitelt promotálja.¹⁸ A helyzet végül odáig fajult, hogy 1954 tavaszán az amerikai kormány szenátusának albizottsága meghallgatást tartott a témában, ahol végül azt az ítéletet hozta, hogy a képregényiparnak öncenzúrát kell alkalmaznia. Ez a Comics Code Authority (CCA) megalapításához vezetett, amely szövetség az általuk meghatározott szerkesztői irányelvek alapján döntötte el, hogy mely képregények elég „családbarátok” ahhoz, hogy széles körben terjeszthetők legyenek.¹⁹ A CCA irányelveit felsorakoztató dokumentum elsősorban a horrorképregényeket vette célba, gyakorlatilag ellehetetlenítve azokat, am

15 Megan HALSBAND, *Let's Talk Comics. Romance*, The Library of Congress, 2019. február 5. <https://blogs.loc.gov/headlinesandheroes/2019/02/lets-talk-comics-romance/>.

16 COCCA, *I. m.*, 30.

17 Fredric WERTHAM, *Seduction of the Innocent: the Influence of Comic Books on Today's Youth*, Rinehart & Company, New York, 1954, 192–193.

18 *Uo.* 190–191.

19 Amy KISTE NYBERG, *Comics Code History. The Seal of Approval*, Comic Book Legal Defense Fund, <http://cbldef.org/comics-code-history-the-seal-of-approval/>.

többek közt a női szereplők megjelenítésével kapcsolatban is tartalmazott szabályokat: miközben tilos volt mindennemű meztelenség, a dokumentum külön kiemeli, hogy a női karaktereket valóságghűen, egyes testrészeik eltűlése nélkül kell ábrázolni. Ezen felül tilos volt a házasságon kívüli szex, a csábítás és a válás pozitív bemutatása is.²⁰

Mindezen faktorok közös hatása nyomán a korai 60-as évek szuperhősnői általában csinos, vonzó, ám szexuálisan nem aktív, a patriarchális hatalomnak engedelmessé váló fiatal nők voltak, akik a „házas istennő” mítoszának eleget téve gyakran láttak el tradicionálisan női, gondoskodó és sokszor anyai szerepeket, mint például ápolónő, varrónő vagy éppen szakács.²¹ Ezek a szerepek pedig kiemelték „a patriarchális [szuperhőscsapatok] férfi tagjaihoz mért alárendelt szerepüket”.²² Ezenfelül, a romantikus képregényekhez hasonlóan, a szerelmi kapcsolatok a szuperhősképregényekben is fontos szerepet kaptak. Míg a férfi hősöknek gyakorlatilag tilos volt egészséges és kielégítő romantikus kapcsolatba bonyolódnia, mivel az megakadályozta volna őket abban, hogy kellő figyelmet szenteljenek bűnüldözői kötelességeiknek, addig a kevés számban jelen lévő női karaktereket – akik sosem mutatkozhattak erősebbeknek férfi társaiknál – sokkal jobban foglalkoztatta a romantika, ami csak rámutatott arra, hogy nem termettek a szuperhőslétre, mivel, hogyha választaniuk kellene az igazságosztás és a családalapítás között, az utóbbi mellett döntenének.²³ „Ez azt az üzenetet hordozza magában – írja Madrid –, hogy nem számít, mekkora hatalommal is bír egy nő, egy férfi szerelmére van szüksége ahhoz, hogy teljessé váljon.”²⁴

Minekutána tehát a szuperhős-narratíváknak nem volt kifejezett célja, hogy vásárlásra ösztönözzék a női közönséget, a női karaktereknek a történetben betöltött funkciója pedig szinte teljesen leszűkül a lehetséges romantikus partner szerepkörére, számuk is jelentősen alulmaradt a férfi karakterekhez képest, vagyis a legtöbb történetben mindössze csak egy fontos női szereplő tűnt fel. Ezt a jelenséget, amikor „egy csapat fiú barátot” „egyetlen magányos lány egészít ki, kinek karakterrajza sztereotípiákra épül”, Katha Pollitt a *New York Times*-ban

20 *The Comics Code of 1954*, Comic Book Legal Defense Fund, <http://cbldef.org/the-comics-code-of-1954/>.

21 MADRID, *Supergirls*, 113.

22 Joseph J. DAROWSKI, *X-Men and the Mutant Metaphor: Race and Gender in the Comic Books*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2014, 45.

23 MADRID, *Supergirls*, 60–61.

24 *Uo.*, 61

1991-ben megjelent cikkében „Törpilla-elnök” nevezte a népszerű animációs sorozat, a *Hupikék Törpikék* után, ahol az egész törpfalluban eredetileg mindössze csak egy lány volt: Törpilla. Pollitt így beszélt a jelenségről: „Az üzenet egyértelmű. A fiúk a norma, a lányok az eltérés; a fiúk állnak a központban, míg a lányok a széleken; a fiúk egyéniségek, míg a lányok típusokat jelenítenek meg. A csoportot és annak történetét, valamint értékrendjét a fiúk határozzák meg. A lányok csakis a fiúkhöz viszonyítva léteznek.”²⁵ Bár Pollitt cikkében elsősorban a gyerekeknek készült animációs sorozatokról beszélt, és az elmúlt három évtizedben valamelyest javult is az arány, a tendencia, miszerint a férfiaknak sokkal nagyobb szerep jut, mint a nőknek, gyakorlatilag továbbra is jelen van a populáris kultúra minden szövegében. Joseph J. Darowski például a kiadvány teljes történetét öt publikációs időszakra bontva megvizsgálta a férfi és női karakterek arányát az *X-Men* képregényekben, aminek nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a férfi karakterek aránya egyetlen időszakban sem esett 55% alá. Ezen felül az első vizsgált időszakban (1963–1970) a történetekben feltűnő hőskarakterek 80%-a volt férfi, míg ez a szám az utolsó vizsgált időszakban (2001–2008) is elérte a 70%-ot.²⁶

Azonban Laura Mattoon D'Amore *The Accidental Supermom: Superheroines and Maternal Performativity, 1963–1980* című esszéjében megjegyzi, hogy bár a szuperhősnők ezen bemutatása egyfelől a tradicionális nemi szerepeket promotálta, másfelől azonban mégis a női karakterek progresszív reprezentációjának tekinthető. Ezt a következőképpen magyarázza: „A női szuperhősök kritikus részét képezték a hatvanas és a hetvenes évek szuperhősképregényeinek, ahol egy még csak éppen ébredező feminista álomképet jelenítettek meg a férfiak világában dolgozó nőkről. A nő létükre az otthonon kívül, egy tradicionálisan férfias szakmában dolgozva, ahol a gonosztevőkkel való küzdelem a foglalkoztatás általános velejárója, a szuperhősnők egy valóra vált feminista álomképet jelentettek.”²⁷

Ettől függetlenül a korszakot elindító Fantasztikus Négyes egyetlen női tagja, Sue Storm, vagyis a Láthatatlan Lány, messze elmaradt a feminista példaképtől. Miközben csoporttársai mind rendelkeznek

25 KATHA POLLITT, *The Smurfette Principle*, New York Times, 1991. április 7. www.nytimes.com/1991/04/07/magazine/hers-the-smurfette-principle.html.

26 DAROWSKI, I. m., 70.

27 LAURA MATTOON D'AMORE, *The Accidental Supermom: Superheroines and Maternal Performativity, 1963–1980*, *The Journal of Popular Culture* 45. (2012/6.), 1226–1248, 1227–1228.

valamilyen kifejezett jellemhibával, ami érdekessé és életszerűvé teszi őket, addig Sue „hibái szinte már a viktoriánus nőiesség karikatúrájává teszik őt, a láthatatlan nővé, aki elájul, amint kicsit megerőlteti magát”.²⁸ A kedves, fehér, felső-középosztálybeli, a kamaszkora végén, a húszas évei elején járó lány,²⁹ a jóval idősebb, őszülő halántékú Reed Richards jegyeseként és a forrófejű tinédzser, Johnny Storm nővéreként egyszerre tölti be a lány- és az anyaszerepet a csapatban. Míg Reed gyakran megszidja éretlenségéért és érzélgősségéért, addig Sue megtervezi a Fantasztikus Négyes egyenruháit, kávé szolgál fel, és buzdítja csapattársait.³⁰ Amikor pedig éppen nem a hősködés vagy éppen az foglalja le, hogy begépelje Reed jegyzeteit, akkor idejét boltokban és szépségszalonokban tölti.³¹

A kor elvárásainak megfelelően Sue az erejét tekintve is alulmúlja férfitársait: míg a csapat három másik tagja mind valamilyen harcban hasznos szuperképességgel rendelkezik, addig ő mindössze csak arra képes, hogy láthatatlanná váljon, ami bár hasznos lehet, ha kémkedésre kerül sor, a gonosztevőkkel való tényleges harcok során teljes mértékben haszontalan, ami az akciójelenetek esetében gyakorlatilag feleslegessé tette Sue-t. Ez az olvasóknak is feltűnt, akik annyi panaszlevelet küldtek a Marvel szerkesztőségének a karakterrel kapcsolatban, hogy a kiadó végül azokra a történeten belül válaszolt. A tizenegyedik, *Látogatóban a Fantasztikus Négyesnél* (1963) című lapszámban Sue sírva vallja be csapattársainak, hogy az olvasók szerint nem tesz eleget a csapatért, és ezért ragaszkodnak hozzá, hogy írják ki a történetből. Ezt hallva a férfiak gyorsan biztosítják mind Sue-t, mind pedig az olvasókat a nő fontosságáról, bár egyik érvük az, hogy bár ezt a krónikák ritkán említik, a női gondoskodás nélkül a nagy férfiak semmire sem mennének.³² A következő évben Sue végül új szupererőt is kap, hogy aktívabban részt tudjon venni a harcokban: onnantól kezdve képes láthatatlan erőtereket gerjeszteni, bár „ez mindössze csak azt tette lehetővé, hogy a már amúgy is anyáskodó Sue új módokat találjon arra, hogy a partvonalon állva megvédje férfi csapattársait, amíg azokra esik a csaták oroszlánrésze”.³³

28 Lillian ROBINSON. *Invisible Girl = The Superhero Reader*, szerk. Charles HATFIELD – Jeet HEER – Kent WORCESTER, University Press of Mississippi, Worchester, 2013, 211–215, 214.

29 MADRID, *Supergirls*, 112–113.

30 *Uo.*, 114–115.

31 MADRID, *Supergirls*, 115; ROBINSON, *I. m.*, 214.

32 ROBINSON, *I. m.*, 214.

33 MADRID, *Supergirls*, 116.

Bár a CCA betiltotta a női karakterek túlzott szexualizációját, a férfitéket a hatvanas évek alatt is megőrizte dominanciáját, csak éppen egy visszafogottabb formában, aminek az egyik legjobb mintapéldája az 1963-as *The X-Men* #1. Az első, a Marvel „mutáns” karaktereit – embereket, akik szupererejüket random genetikai mutációknak köszönhetik – bemutató történet a telepata Charles Xavier professzor birtokán kezdődik, ahol egy kifejezetten mutáns fiatalok számára létrehozott bentlakásos iskola működik. A történet elején az intézménynek már van négy diákja: Küklopsz, Bestia, Angyal és Jégember – mindannyian fehér és heteroszexuális kamasz fiúk³⁴ –, akik éppen az ötödik diák érkezését várják. Ez az ötödik diák azonban, beteljesítve a Törpilla-elvet, egy lány: Jean Grey, aki később a Csodalány néven válik majd ismertté.

Ez a felállás egy gyakran használt narratív trükköt látszik alkalmazni: mivel a főszereplő újonnan érkezik a szituációba, a narratív univerzum rajta keresztül bemutatható a közönség számára, mivel a főszereplő így felteheti azokat a kérdéseket a világgal kapcsolatban, amire a közönség is kíváncsi. Számos népszerű történet használja ezt a trükköt, mint például a *Harry Potter*-széria vagy éppen a *Star Wars*-saga. Ez alapján az tűnne logikusnak, hogy Jean legyen a nézőponti szereplő – a közönség tudatának kiterjesztése –, akin keresztül a szerző bemutatathatja a mutánsokat, és azok világának nüanszeit. Azonban ahelyett, hogy Jean nézne, őt nézik, vagyis a szerző feláldozza a gördülékenyebb bemutatkozó narratívát annak érdekében, hogy Jeant vágyának tárgyaként mutassa be – nem úgy, mint a többi karaktert, akiket a narratíva azonosulási pontként ajánlja fel az olvasónak. A lapszám tele van panelekkel, melyeken a négy fiú Jeant figyeli és a lány szépségét csodálja. Még azelőtt, hogy az olvasó megpillanthatná, Xavier professzor máris kijelenti, hogy Jean egy „végtelenül vonzó ifjú hölgy”,³⁵ amit hallva a fiúk rögvést az ablakhoz rohannak, hogy megleshessék a lányt, minekután ők is olyan kijelentéseket tesznek, mint például „Micsoda egy baba!”, „Nézd az arcát... meg a teste többi részét!” és „Hirtelen már nem is akarok olyan nagyon elballagni”.³⁶ Mert bár Jean vizuális megjelenítése megfelel a CCA által előírt irányelveknek, és ennek követ-

34 Bár egy 2013-as történetben a későbbi szerzők, a karakter háttértörténetét visszamenőlegesen megváltoztatva, Jégembert homoszexuálisként mutatták be.

35 „A most attractive young lady!” [saját fordítás – Sz. O.]

36 Stan LEE, *X-Men*, Vol. 1, No. 1, Marvel Comics, New York, 1963.; „She is a real living doll!” „Look at that face... and the rest of her!” „All of a sudden, I'm in no hurry to graduate from this place!” [saját fordítás – Sz. O.]

keztében nem szexualizált, azért továbbra is tárgyiasított. Bár a karakter mutat némi limitált önállóságot és kezdeményezőkézséget – egy ponton még egy rakétát is eltérít az erejével, hogy az a vízben robbanjon fel –, egyértelmű, hogy feladata a narratívában nem az, hogy azonosulási pontot biztosítson a női olvasóknak, hanem hogy jelenléte vizuális élvezetet nyújtson a férfi olvasóknak, akik, azonosulva a férfi karakterekkel, maguk is elképzelhetnek egy Jeannel való románcot. Ez a megközelítés erősíti azt az elképzelést, miszerint a szuperhős-narratívák csakis férfi hatalmi fantáziák lehetnek, amelyekben a magányos női szereplő csakis a vizuális élvezet miatt van jelen, valamint esetleg azért, hogy lehetőséget adjon egy romantikus melléktörténet kialakítására – ezzel is elejét véve az esetleges vádaknak, miszerint a történetben feltűnő férfi karakterek homoszexuálisok.

Azonban létezik az ezüstkor női karaktereinek egy alkategóriája, amelynek tagjait sem az otthonban betöltött szerepük, sem pedig a patriarchális hatalomnak tett behódolásuk nem határozta meg. Ezek a karakterek ehelyett függetlenek és talpraesettek voltak, akik a saját érdekeiket szolgálták, és akik teljes mértékben uralták saját szexualitásukat – vagy legalábbis ez első látásra így tűnt. Valójában azonban ez nem volt több egy álcánál, ugyanis ezekről a karakterekről hamar kiderült, hogy valójában sebezhető nők, akik végül mindig, kivétel nélkül beleszerettek a férfi hősbe. Ezeknek a pszeudo-*femme fatale*-oknak a célja az volt, hogy nyugtatóan hassanak a férfi olvasók egójára, mivel azok, olvasás közben a férfi főhőssel azonosulva, elképzelheték, hogy ezek a vonzó és látszólag veszélyes és független nők beléjük szeretnek, tökéletesen behódolva nekik.

Ennek a karaktertípusnak az egyik leginkább említésre méltó példája a Fekete Özvegy, vagyis Natasha Romanov. A karakter a *Tales of Suspense* #52-ben, a Vasember kalandjait bemutató képregényben debütált 1964-ben, ahol egy magasan képzett szovjet kémként mutatták be, akit partnerével, Borisszal Tony Stark gyárába küldtek, hogy rabolják el onnan a tudós Ivan Vankót.³⁷ Bár a bemutató jelenetsor nagy hangsúlyt helyez a Fekete Özvegy kémtehetségére, ebből a tényleges narratívában kevés látszik. Ehelyett a karakter a küldetés javában teljes mértékkel haszontalan – látszatra legnagyobb sikere az, hogy randevúra megy Tony Starkkal –, miközben egyetlen állítólagos képessége sem kerül bemutatásra.

37 Stan LEE, *The Crimson Dynamo Strikes Again!* = *Tales of Suspense*, Vol. 1, No. 52, Marvel Comics, New York, 1964.

A történetben játszott, relatíve súlytalan szerepét csak még jobban kiemeli az a tény, hogy míg Natasha tizenhét panelen jelenik meg, addig partnere, aki a történet végére életét veszíti, és soha többé még csak említésre sem kerül, összesen negyvennyolcon. Ezenfelül, csakúgy, mint Jean Grey esetében, a narratíva a Fekete Özvegy szépségére is nagy hangsúlyt fektet: a karakterek folyton arról beszélnek, hogy milyen vonzó, és még a bevezető narráció is úgy hangzik, hogy „bemutatjuk a titokzatos Fekete Özvegy lélegzetelállító szépségét”. És minekutána a narratíva megalapozta, hogy a karakter gyönyörű, a következő lépés az, hogy egyértelművé tegye, a Fekete Özvegy pedig Tonyt találja vonzónak. Hiába a küldetése, Tonyt meglátva Natasha első gondolata az, hogy a férfi „jóképu”, ami csak tovább erősíti a férfi olvasó azonosulását Tonyval.

A Fekete Özvegy küldetése végül elbukik, aminek következtében üres kézzel, kommunista főnökeinek büntetésétől rettegve kénytelen távozni. Az ezt követő lapszámokban aztán visszatérő karakterré válik, bár későbbi történetei is nagyjából ugyanazokat a gondolatokat visszhangozzák, mint első feltűnése: bár a narráció továbbra is állítja, hogy Natasha különleges képességekkel bír, ezt szinte sosem látjuk, miközben szépsége és romantikus élete – vonzódása Tony Stark iránt, valamint egy új karakter, Súlyomszem szinte már mániákus, ám viszonzatlan szerelme a nő irányába – kerül a középpontba. A következő, *A Fekete Özvegy ismét lecsap!* című lapszámban Natasha ellop egy gépezetet Vasembertől, ám aztán menekülés közben megáll, hogy kiraboljon egy ékszerboltot – hiszen minden nő olyan eszetlen csitri, akinek figyelmét könnyű elterelni pár csillogó csecsebecsével.³⁸ Később, a *Tales of Suspense* #57-ben megjelent, *Súlyomszem, a lövész!* című történetben Natashát véletlenül eltalálja egy robbanó nyílvezző, ami rögvest bajba jutott hölgygé avanszálja, akinek egy erős férfira van szüksége, hogy megmentse őt.³⁹ Vagyis nem számít, hogy mennyire is ragaszkodik a narráció ahhoz, hogy a Fekete Özvegy ügyes és jól képzett ügynök, a tényleges narratíva folyamatosan ügyetlen kémként, valamint olyan nőként mutatja be, aki a saját érzelmeinek szolgája, akinek figyelmét könnyen elterelik a csillogó dolgok, és akinek egy férfi segítségére van szüksége. Ezek a tények pedig mind rávilágítanak arra, hogy a Natashá-

38 Stan LEE, *The Black Widow Strikes Again!* = *Tales of Suspense*, Vol. 1, No. 53, Marvel Comics, New York, 1964.

39 LEE, *Hawkeye, the Marksman!* = *Tales of Suspense*, Vol. 1, No. 75, Marvel Comics, New York, 1964.

hoz hasonló karakterek a korszakban nem azért léteztek, hogy legyen egy női karakter, akivel a női olvasók azonosulhatnak, hanem azért, hogy elhessegesse a férfi olvasók erős nőktől való félelmeit, elősegítve, hogy hatalmi pozícióban érezhessék magukat.

A képregények ezüstkorának hősnői közel nem voltak tökéletesek: az esetek többségében felületesen kidolgozott, sztereotípiákra épített, mellőzött karakterek voltak, egyetlen funkciójuk az lévén, hogy a férfi olvasók kedvében járjanak. Ám mégis ott voltak – egy korban, amikor a társadalom arról győzködte a nőket, hogy csakis az otthonban, feleségként és anyaként lelhetnek beteljesedésre, Sue Storm, Jean Grey, Natasha Romanoff és társaik az otthontól elszakadva, a férfiak mellett és férfiak ellen harcoltak, kikövezve az utat a következő generációk számára.

Császár Irma Tímea

A MARVEL KULTÚRAKÖZI HÁLÓJA

*Alakulások és hatások a magyar
és a román képregénytörténetekben**

Ha a Marvel-képregények létrejöttére vagy azok népszerűségére gondolunk, akkor kétségtelenül Stan Lee neve fog eszünkbe jutni. Lee a sikertörténetével, a Marvel-univerzumok és a bennük létező karakterek megteremtésével belopta nevét a kulturális beszédtema jelentős részébe. Az általa megálmodott képregények szereplői leginkább attól lettek különlegesek, hogy a szupererejük ellenére teljesen emberi módon viselkedtek a körjük épített szituációkban, tehát szuperképességekkel rendelkező mulandó emberként léteznek és igyekeznek helyesen cselekedni. Tehát éppen a humánus lét valóságossága az, ami folyamatos gátat szab a karakterek emberfeletti jellegének. Ez az újszerű karakterformálás és a párhuzamos univerzumok megteremtése hamar nagy sikert aratott, és a képregények szereplői széles körű ismertségre tettek szert. A Marvel, valamint maga Stan Lee kimagasló sikerére tekintve szükséges szorosabban megnézni a képregényalkotás valódi folyamatát, ugyanis bár Lee „karakterei minden idők legnépszerűbb és legjövődolgozóbb szórakoztatóipari franchise-ai közé emelkedtek – *Pókember*, a *Bosszúállók*, az *X-Men*, hogy csak néhány példát említsünk –, Lee nem maga tervezte ezeket a karaktereket, és nem ő rajzolta meg a kalandjaikat. Ehhez rendkívül tehetséges rajzolóknak kellett velük közösen teremtenie meg a Marvel leghíresebb szuperhőseit.”¹ Mivel a képregényalkotás a legtöbb esetben egy kooperatív folyamat, így a Marvel különleges univerzumai és a bennük létező karakterek is ilyen formában jöttek létre. Stan Lee, a karakterek és a történetek megálmodója forgatókönyvíróként dolgozott a képregényeken, míg társalkotói, Jack Kirby és Steve Ditko voltak azok, akik rajzolva teremtették meg a Marvel szereplőit.

A Marvel-kor az 1960-as évek kezdetétől számítható, amikor Lee kreatív partnereivel együtt olyan karaktereket teremtett meg, amelyek

* A tanulmány az NKFIH-OTKA 128 151 sz. pályázat keretében készült.

1 Danny FINGEROTH, *A hibetetlen Stan Lee*, ford. RUSZNYÁK Csaba, HVG Könyvek, Budapest, 2020, 9.

mai napig meghatározó alakjai és figurái a képregénytörténeteknek. A nagy áttörést 1963 jelentette, ugyanis ebben az évben jelent meg több olyan innovatív képregény is, mint a *Pókember*, a *Doctor Strange*, a *Bosszúállók* és az *X-Men*. Értelemszerűen a képregénypiac is jelentősen fellendült, mivel az olvasottság is megugrott. A váratlan fogyasztói sikert az alkotók elsődlegesen az újonnan megalkotott karaktereknek köszönheték, ugyanis a Marvel olyan ikonikus szereplőket hozott be a képregénypiacra, akik meghatározó szerepet töltenek be a szcénában, és hatásuk máig is érzékelhető. Érdeemes a Marvel-szereplők közül kiragadni a legfeltörekevőbbet, és megvizsgálni a karakter különböző kultúraközi hatásait, valamint azt, hogy miként szövi hálóját a különböző médiumok között a mindenki által jól ismert *Pókember*.

Az első szupertinédzser a médiumok hálójában

A Marvel-képregények világhírű figurája Stan Lee és Steve Ditko közös érdeme. „A híres hálószővő először 1962-ben jelent meg az *Amazing Fantasy* 15. újságában. A karakter azonnal óriási sikert aratott, aminek következtében kiadójától meg is kapta saját sorozatát 1963-ban *A csodálatos Pókember* címmel. Pókember azóta a világ talán legnépszerűbb, és üzleti szempontból is legsikeresebb szuperhősevé nőtte ki magát.”² A képregény alakulástörténetére tekintve joggal merül fel a kérdés, hogy az addigra már létező képregényes szuperhőskultuszból hogyan képes kitűnni egy újabb szuperhőskarakter, akinek feladata a világ megmentése. Ugyancsak kérdésessé válik, hogy a képregények olvasóit miért ragadta magával ez a karakter, és ennek köszönhetően hogyan terjedt és vált még inkább ismertebbé a képregény médiuma.

Pókember történetének titka, hogy akár a mi történetünk is lehetne. A karakterrel való könnyed azonosulás az, ami bevonzza a képregényolvasókat. A karakter nem emberi mivolta háttérbe szorul – ellentétben az addig megjelent szuperhősökkel –, és nem kerül annyira hangsúlyos pozícióba a szupererő adta kiváltság, mivel:

a *Pókember* a leginkább egy ember fejlődéstörténeteként értelmezhető, amelynek során rá kell jönnie, hogy a nagyobb erő nagyobb felelősséggel jár. Ez a filozófia a *Pókember*-képregények

2 Paloma CORREDOR, *A képregény története*, ford. HORVÁTH Zsolt Gergely, Kossuth, Budapest, 2020, 86.

alapja, amely minden esetben továbbgördíti a történetet, ugyanis a főhős Peter Parker felelősségérzetének hatására bújik újból és újból a pókjelmezbe, tudván, hogy ő az, aki olyan képességekkel rendelkezik, amelyekkel meg tudja óvni az embereket a rajtuk túlnövő veszélyektől.³

A történetek hétköznapiságával és a szuperhős humánus jellegének felnagyításával létrejött egy olyan karakter, amiről az alkotók sem gondolták, hogy ez „lesz a példaképe minden gyereknek, aki nem találja helyét a világban – ahogy az *X-Men*nek hála minden kívülálló kamasz úgy érzi majd, hogy a különcöknek is akad valahol családjuk, amely befogadja őket”.⁴

A meguro képregénypiacnak köszönhetően Pókember hamar a kulturális diskurzusok közé lopta be magát, olyannyira, hogy a képregény médiumából indulva hamar feltűnt más médiumokban is. „Pókember az első képregény-megjelenése után mindössze öt évvel már a tévéképernyőn is kipróbálhatta magát, a *Spider-Man* (1967–1970) rajzfilmsorozatban.”⁵ Az első képregény-adaptáció nagyon hasonlatos volt a Stan Lee és Steve Ditko által alkotott képregényhez. Az ezt követő *Spidey Super Stories* (1974–1977) tévésorozatban Pókember a képregényekből átemelt szövegbuborékokban beszél, hogy a célközönség az olvasást gyakorolhassa. Ebből is érzékelhető, hogy az első képregény-adaptációk gyerekeknek szóltak. A *Pókember* filmmédiumi vonatkozásában kiemelkedőnek számít az első, 2002-ben megjelent mozifilm, de emellett érdekessé válik a különböző kultúrák sajátos jegyeiben megalkotott karakter is, ugyanis mára már ismerhetünk japán vagy török Pókembert is.⁶

Vitathatatlan, hogy a Marvel-képregények legsikeresebb szereplője maradandó hatást gyakorolt a különböző kulturális rétegekben úgy, hogy megőrizte a képregénybeli eredetét. A nagyszabású hatás kulturaközi jellegére tekintve felmerül a kérdés, hogy a magyar és a román közegekben mikor, milyen formában és milyen körülmények között jelent meg először a világhírű hálózó, valamint hogy milyen befo-

3 BIRKÁS Péter, *Releváns jegyek a képregényfilmekben*, Médiakutató, 2007/1., 34.

4 FINGEROTH, I. m., 16.

5 GÁBOR Bence, *Pókember alakváltozásai = A képregényfilm*, szerk. Dr. KÁRPÁTI György, Vertigo Média, Budapest, 2020, 261.

6 A *Pókember* képregény filmbeli adaptációjának részletes elemzéséért és a karakter alakulásának történetéről bővebben lásd: LOGUK, *Uo.*

lyással voltak maguk a Marvel-képregényvilágok megjelenései a magyar és a román képregény-történeti alakulásokra.

A Marvel előtt és közben

A magyar és a román képregények alakulástörténetét komparatív szemlélettel nézve feltűnő, hogy a Marvel szuperhősei közel ugyanabban az időben tűnnek fel a két képregénykultúra szcénáiban, ami jóval későbbre datálható, mint a Marvel tényleges megjelenése. A megjelenés idejének hasonlósága egyfelől magyarázható az amerikai képregények Európába való egyidejű beáramlásával, az akkori társadalmi berendezkedések adta helyzetekkel, de legkonkrétabban a két képregénykultúra alakulásának és az alakulás bizonyos szegmenseinek az összevetésével érthető meg, ugyanis a magyar és a román képregény-történetek számos közös ponttal rendelkeznek. A Marvel magyar és román közegekben való megjelenését vizsgálva szükséges kitekinteni a két képregénykultúra alakulástörténetére, valamint képregény-történeti szempontok szerint megnézni egyrészt azokat a periódusokat, amikor a Marvel az 1960-as években Amerikában napvilágot látott, másrészt, amikor 1989 után feltűnnek a Marvel szuperhősei a magyar és a román képregénypiacon.

Mindkét kultúrában a képregények létrejötte a 19. századra tekint vissza, és szorosan összefügg a sajtótörténettel. Magyar viszonylatban:

az első képes történetek, melyeket a magyar képregény-történeti szakirodalom a mai értelemben vett képregény előzményének tekint, az 1800-as évek közepe táján egyre-másra megjelenő élc-lapokban kaptak helyet. Ezek a sajtótermékek a humoros, satirikus hangvételű publicisztikai és irodalmi, tehát szöveges műfajok mellett megkísérelték kihasználni a vizualitásban rejlő lehetőségeket is.⁷

A század közepén kiadott élc-lapokban a karikatúrák azok, amik a magyar képregény-történet tartópilléreiként szolgálnak. A román sajtóban ugyanebben az időben szintén jelennek meg különböző karikatúrák, viszont a Dodo Nițã és Alexandru Ciobotaru által megírt román kép-

7 VINCZE Ferenc, *A karikatúrától a képregényig = Képregények, műfajok, gyakorlatok*, szerk. MAKSA Gyula, VINCZE Ferenc, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest, 2020, 13.

regénytörténet egy későbbi, konkrét időpontot jelöl ki az első román képregény megjelenésére. A szerzőpáros szerint a Revista Copiilor [Gyerekmagazin] című, 1896-ban kiadott lapban tűnik fel az első, Constantin Jiquidi grafikus nevével fémjelzett képregény.⁸ A rajzoló kitüntetett szerepet játszik a román képregény alakulástörténetében, hiszen munkássága között találhatunk számos karikatúrát is. Innen nézve a román és magyar képregénytörténet párhuzamát, szükséges megemlíteni Jankó Jánost, akinek tevékenysége hasonlóságot mutat Constantin Jiquidi munkásságával.⁹ Ez abból a szempontból érdekes, hogy mindkét grafikus alkotótársa az adott regionális irodalomból ismert író volt. Jankó János Jókai Mórral dolgozott közösen a század közepe óta, míg hasonló jelenséggel találkozhatunk a román szcénán is, ugyanis Constantin Jiquidi alkotótársa Ion Luca Caragiale, a román irodalom kiemelkedő írója volt. Mindkét közegben a képregény megvalósítására nézve megerősödik az a kooperatív alkotási folyamat, ami jellemezte a közismert Marvel-képregények alkotását is, valamint ami máig jellemzi a képregényalkotást.

Az alkotói folyamat szoros hasonlósága mellett számos más azonos jelleg is fellelhető a román és a magyar képregények alakulásában. A századforduló után mindkét közegben egyre több olyan lap jelenik meg, amely bátrabban közöl képekből álló történeteket is. A román képregénytörténet az 1891 és 1947 közötti időszakot nevezi a képregény aranykorának, amikor zömében gyereklapokban jelentek meg a különböző képes történetek, néhol folytatásokban, fenntartva ezzel az olvasóközönség érdeklődését. Ezekben a történetekben leginkább a jellem- és helyzetkomikum dominál, ami értelemszerűen összefügg a szereplőábrázolással. Ugyanaz a szereplő különböző történetekben és helyzetekben való megjelenítése ugyancsak fenntartja a befogadói interaktivitást. Az aranykornak nevezett román képregény-történeti periódusban Haplea karaktere a legismertebb a közéleti jellege miatt. Haplea a Dimineața Copiilor [Gyerekek vasárnapja] című gyereklap második számában tűnt fel először Nicolae Batzarria¹⁰ és Martin Iorda közös alkotásaként¹¹ (1. ábra). Ezt követően számos történet megjelent Haplea kalandjaival, amelyek ugyanazon karakter több komikus hely-

8 Dodo NIȚĂ – Alexandru CIUBOTARIU, *Istoria benzii desenate românești 1891–2010*, București, Vellant, 2010, 14.

9 VINCZE, *I. m.*, 23–24.

10 Nicolae Batzarria a Moș Nae álnevet használta a Hapleáról szóló történetek közlésekor.

11 NIȚĂ–CIUBOTARIU, *I. m.*, 22.

1. ábra – Haplea a Dimineața Copiilor című gyereklap második számában

zetben való szerepeltetése miatt vált népszerűvé. A történetek címeiben is kiemelt szerepet kapott a karakter neve: *Vaca lui Haplea* [Haplea tehene], *Ochelarii lui Haplea* [Haplea szemüvege], *Haplea nu e Haplea* [Haplea nem Haplea]. A címekhez híven néhány rímbe szedett sor kísérte a képeket.

A magyar közegre nézve is találunk olyan karaktert, aki a mindennapi helyzetekben való humoros megjelenése miatt hasonlóan kitűnik.

Érdekes módon egy antropomorfizált figura az, aki Hapleához hasonlóan komikusan oldja meg a társadalmi helyzeteket. Az 1945-ben megjelent Ludas Matyi vicclapban találkozhatunk Kuksival, a számmárral, akinek történetei *Egy kis számár kalandjai a nagy Budapesten* sorozatcímen futottak (2. ábra). Kuksi karaktere több szempontból is Hapleához hasonló módon van ábrázolva. A különböző történetek itt is önálló címeket kaptak, melyekben szintén dominál a szereplő neve: *Kuksi és a textilhiány*, *Kuksi és a drágaság*, *Kuksi lapengedélyt kér*. A formai világot illetően a képeket itt is rímekbe szedett szövegek egészítik ki. A jellem- és a helyzetkomikum egyaránt érzékelhető mindkét karakternél, és ez elsődlegesen a közéleti és a mindennapi helyzetek banalitásában csúcsosodik ki.

2. ábra – *Egy kis számár kalandjai a nagy Budapesten*

Párhuzamba állítva a két képregénytörténet különböző periódusait és az azokban lévő történeteket, jelenségeket és karaktereket, érdekessé válik, hogy a magyar képregény-történelmi szakirodalom nem a képregény megjelenési időintervallumát nevezi aranykorszaknak, ahogy az a román szcénában történik, hanem egy későbbi periódust jelöl meg, ezt pedig a Füles című lap megjelenéséhez köti. A Füles 1957 nyarán látott napvilágot. A lap alkotóira tekintve elmondható, hogy „1957 és 1964 között egy Zórád Ernő-, három Endródi István- és egy Szecskó Tamás-történettől eltekintve valamennyi képregényt Korcsmáros Pál rajzolta. A szöveget Cs. Horváth Tibor, néhány esetben maga a rajzoló, illetve egy alkalommal Devecseri Gábor írt.”¹² Ebben az időszakban

12 KERTÉSZ Sándor, *Comics szocialista álruhában*, Kertész Nyomda és Kiadó, Nyíregyháza, 2007, 140.

számos irodalmi alkotás képregényes adaptációja jelent meg, amelyek közül talán a legismertebbek a Rejtő-adaptációk, de ugyanebben a periódusban létrejöttek olyan más lapok is, mint a Pajtás vagy a Magyar Ifjúság, amelyeknek lapjain szintén találhatunk képregényeket.

A 20. század második felétől mindkét képregényi közegben egyre nagyobb számban jelentek meg képregényes adaptációk, és a képregényeket közlő lapok száma is megugrott, valamint különböző képregényes kiadók is kezdtek fokozatosan felbukkanni. Ugyanebben az időszakban az amerikai képregényvilágot elárasztották a szuperhősök, amelyek jelentős hatással voltak a képregény piacra is. A Marvel az 1960-as években robbant be nagy sikerrel, úgy, hogy már ebben az évtizedben a szuperhősök más médiumokban is jelen voltak. A magyar és a román közegekben bár megfigyelhető a sajátos karakter köré felépített narratíva, a Marvel szuperhősei a megjelenést szorosan követve mégsem értek el ezekbe a régiókba, holott ebben az időszakban a különböző lapok közölnek már európai külföldi alkotóktól, és érdekes módon mindkét képregénykultúrában ugyanazzal a külföldi karakterrel találkozhatunk. A magyar képregényekben már korábban is jelen lévő Pif nevezetű kutya, aki a neves francia Vaillant képregényhőse, s az 1950-es évek második felétől már a Pajtás lapban is helyet kap.¹³ Ugyanez a figura, ugyancsak a Vaillant-ból a román lapokban is szerepel, pontosabban 1969-ben a Cutezătorii [Jóbarát] című lapban.¹⁴

Érzelhető, hogy ebben a periódusban mindkét közegben a képregény létjogosultsága egyre inkább teret kíván magának, de ennek ellenére a képregény piac még nem formálódott ki olyannyira, mint az Amerikában történt ugyanebben az időszakban.

Miután a magyar képregénykiadás zöld utat kaphatott 1957-től, sokakban még az a gondolat is megfordulhatott, hogy rövid időn belül talán a képregénytörténet néhány európai vagy amerikai kiemelkedő alkotása is feltűnik a magyar újságok oldalain. Ez azonban nem így történt. Mindössze újságcikkekből értesülhetett a hazai olvasó, hogy más országokban milyen képregényeket adnak ki. Ezek az írások azonban nem feltétlenül dicsőítették ezt a műfajt, sokkal inkább némi gúnyolódással hívták fel a figyelmet a comics-ban rejlő veszélyre.¹⁵

13 Uo., 158.

14 NIȚĂ-CIUBOTARIU, I. m., 68.

15 KERTÉSZ Sándor, *Pókember-generáció*, Képregényáruház Bt., Nyíregyháza, 2017, 116.

A negatív jellegű fátymellett a kor társadalmi és politikai berendezettsége is akadályozta az amerikai szuperhősök európai megjelenését. A szuperhősök által kiváltott hirtelen siker átalakította a képregényfogyasztási szokásokat, ami magát a képregényt mint terméket is a tömegpiaci logikájába és működésébe kapcsolta be. Amerikában tombolt a szuperhősöktől hangos képregényáradat, de ez rossz fényt vetett az európai képregény esélyeire, ugyanis

miközben Európa nyugati fele törvényekkel igyekezett határt szabni az erőszakos, durva kiadványok megjelenésének, hangsúlyozva, hogy nem a comics elítélendő, hanem annak csak bizonyos vadhajtásai, addig Európa keleti felén, ahol a Szovjetunió kívánt rendet teremteni, hatalmi szóval oldották meg a kérdést. Minden Amerikából érkező tömegipari terméket imperialista mételtynek, kulturális mocsoknak és általában erkölcstelen, káros szemétnak bélyegeztek. Sem a ráógumi, sem a Coca-Cola, de még a farmer sem fért bele a szocialista kultúrába, és a képregényt a szó legszorosabb értelmében kiutálták a magyar sajtó oldalairól.¹⁶

Mindennek ellenére mind a magyar, mind a román képregényes közeg sajátos módon szerveződik a század második felétől.

Ameddig a Marvel a túlszárnyaló sikereit éli Amerikában, addig Magyarországon és Romániában is létrejönnek olyan alkotások, amelyek mindkét képregénykultúrára nagy hatást gyakoroltak. Az 1960-as években és ezt követően feltűnővé válik Ruzs Lívia személye és illusztrátori tevékenysége, különösen abból a perspektívából megközelítve, hogy mindkét közegben egyaránt jelen van, így alkotva kapcsot a két képregénykultúra között. „Ruzs Lívia munkássága, amit a kolozsvári Napsugár, a Luminița [Fényecske], az Arici Pogonici [Süni], a Cutezătorii [Jóbarát] vagy a Șoimii Patriei [A haza sólymai] lapjain megjelentetett, nagyban hozzájárult a román képregény megteremtéséhez”,¹⁷ de ugyanígy kimagasló a tevékenysége a magyar szcénában is. Leginkább az általa rajzolt, Fodor Sándor kolozsvári író történetei ihlette Csipike karaktere az, ami a legismertebb és ami a korszak egyik emblematikus figurájává vált. Ruzs Lívia sikertörténete egyaránt meghatározó a magyar és a román képregénytörténet alakulásában, külö-

16 KERTÉSZ, *Comics...*, I. m., 61.

17 Dodo NIȚĂ – Kiss Ferenc, *Ruzs Lívia*, OZ-Print Kft., Nyíregyháza, 2010, 4.

nösen mivel tevékenysége egy kapcsolódási pontot alkot a két kultúra között.

Bár a Marvel tényleges megjelenésekor vagy az azt követő rövid időszakban nem bukkantak fel a szuperhősök Európában, leginkább különböző társadalmi okok miatt, a rendszerváltást követően megérkeznek a Marvel szuperhősei Magyarországra és Romániába is. Ez több befolyást is hordozott magában, ugyanis a „rendszerváltozás után a beáramló amerikai rengeteg erősen feladta a leckét. Egyrészt pozitívnak tekinthető, hiszen a képregénykultúra szélesebb körben kezdett elterjedni, másrészt viszont elnyomta a reklámot és ismertséget igen nélkülöző magyar alkotásokat.”¹⁸ Bár mindkét képregénytörténet alakulásában találhatunk olyan karaktereket, amelyek a közéleti jellegük és a mindennapi helyzeteik által váltak jelentőssé, a Marvel szereplői, de különösen Pókember jelensége átalakította a román és a magyar fogyasztói közönséget is.

A Marvel kultúraközi megjelenése és fogadtatása

Kertész Sándor szerint a magyar képregényfogyasztók több generációs csoportját különböztethetjük meg. Elsőként a század közepe tájt felívelő képregényes adaptációk azok, amelyek meghatározóak voltak az adott generációra nézve. Itt leginkább a már említett Füles, Pajtás és Magyar Ifjúság nevű lapok említhetők, valamint Zórád Ernő, Sebők Imre, Korcsmáros Pál és Fazekas Attila rajzai. A következő képregényfogyasztói generációt nevezi Kertész a Pókember-generációnak. A rendszerváltás utáni képregénytörténetben túlnyomóan domináltak az amerikai szuperhősök, és ez magával hozta a képregény piac átalakulását. Bár ötven év kesséssel jelentek meg a képregényekben az amerikai szuperhősök, mégis „a piactudomány létrejötte új helyzetet teremtett. Halálra ítélte a gazdaságtalan magyar próbálkozásokat, és preferálta a keresletkínálat alapú, főleg amerikai licenceket. A magyar képregénykiadás amerikanizálódott. Sikerre leginkább azok a kiadványok számíthattak, amelyek televíziós és mozifilmekhez kapcsolódtak, és élvezték a játékforgalmazók támogatását.”¹⁹ Ilyen karakter a Marvel-szuperhősök közül kiemelkedő Pókember, akinek magyarországi megjelenése az 1989-es évre datálható.

18 WESZELY Balázs, *Magyar képregény – egy műfaj történetéből*, Kapu 2007/9., 59.

19 KERTÉSZ, *Pókember-generáció*, I. m., 11.

Ebben az évben már a magyar és a román közegekben is megjelentek azok a kiadók, akik képregényeket adtak ki, viszont a különböző lapok is közöltek még képregényeket. Magyarországi viszonylatban „Pókemberrel legelőször az Alfa című magazin 1989-es különszámában találkozhattak az olvasók, *Revenge of The Living Monolith* című egyrészes kalandjában. 1989 májusában a Semic kiadó jelentette meg az első Pókember-képregényt, *A Csodálatos Pókember* címmel. E füzet a hős kalandjait tartalmazta 127 számon keresztül.”²⁰ A képregényfüzet érkezését megelőzte az 1989 áprilisában megjelenő Fantom képregény hátlapján egy hirdetés, miszerint érkeznek májustól a Pókember kalandjai.²¹ A rendszerváltást követő időszakban a magyar képregénykiadás meghatározó szereplője az 1988-ban alakult Semic Interprint, későbbi nevén ADOC-Semic Kiadó volt, ahol 2011 februárjáig olvashatták a képregényrajongók a *Csodálatos Pókember* történeteit.²²

Pókember története közismert: egy Peter Parker nevű diákot megmar egy radioaktív pók, aminek következtében változásokon megy keresztül és szupererőt nyer, viszont Pókember „nem egyszerűen olyan szuperhős, mint a többi. Tele van gátlással, kételkedik önmagában, betegesen félnék a nőekkel kapcsolatban, túl erősek az érzelmei, balszerencse állandóan üldözi, anyagi gondok kínozzák.”²³ A szuperhős hétköznapiasága az, ami magával ragadta az olvasói közönséget olyannyira, hogy kialakult a képregények és a karakterek iránti fanatizmus. Magyarországi viszonylatban „a *Pókember*-képregények egyik legkiválóbb ismerője Harza Tamás volt, aki gyerekkorától gyűjtötte az eredeti füzeteket, és hamar kapcsolatba került Láng Istvánnal, a *Pókember*-újságok szerkesztőjével. Később ő szerkesztette a rovatot, majd a 101. számtól ő is fordította a történeteket.”²⁴

Ahogy a magyar, úgy a román képregényes közegben is nagy sikert aratott a Marvel-szuperhősök világa. Itt is megfigyelhető a fellendülő képregénypiac, valamint a fanatikus rajongás, viszont az alkotói tevékenységre nézve ki kell emelni egy román rajzoló, akinek munkássága jelentős a Marvel-képregények alakulástörténetében. Sandu

20 CORREDOR, *I. m.*, 89.

21 KERTÉSZ, *Comics*, 300.

22 Az ADOC-Semic Kiadó a *Csodálatos Pókember* mellett közölte a *Star Wars*- és a *Garfield*-történeteket is. A 2011-es felszámolás után a Drize Kiadó folytatta a *Garfield*-történetek közlését, de a *Star Wars* és a *Csodálatos Pókember* megszűnt. Bővebben lásd: KERTÉSZ, *Pókember-generáció*, 323–324.

23 KERTÉSZ Sándor, *Szuperhősök Magyarországon*, Akvarell Bt., Budapest, 1991, 82.

24 KERTÉSZ, *Pókember-generáció, I. m.*, 323.

Florea jelentősen hozzá tett az amerikai képregények megjelenéséhez, ugyanis 1991-ben családjával együtt elköltözött az Egyesült Államokba, ahol szabadalmaztatta a képregény-rajzoló tehetségét. Már a következő évben, 1992 áprilisában publikált a Marvel *Conan Saga* magazin 61. számában, valamint az *X-Force* képregényt is ő rajzolta a Marvelnek, de mellette a DC Comicsnak is dolgozott.²⁵ Az ezt követő években Sandu Florea, együttműködve a Marvel kiadóval, nagy sikert futott be. Rajzaival nemzetközi elismerésre és népszerűsége tette szert, mivel a világhírű Marvel és DC kiadók többeszes példányszámban adták ki a képregényeit, és az amerikai kritikusok is elismerően nyilatkoztak róla.²⁶ Mivel a legnagyobb amerikai képregénykiadónak dolgozott, ezért sikerét felhasználva úgy döntött, hogy hazájában is hozzá szeretne járulni a minőségi képregény, valamint a román szerzők népszerűsítéséhez. Ennek érdekében, 2005-ben Carusel [Körhinta] címen egy tizenéveseknek és fiataloknak szóló képregénymagazint alapított.²⁷ A román képregénykultúrában az amerikai szuperhősök a kiadóknál is helyet kaptak. Az Editura Corint nevű román kiadó 2007 és 2008 között jelentette meg a szuperhősök kalandjait, köztük a sokat tárgyalt Pókember történeteit is.²⁸

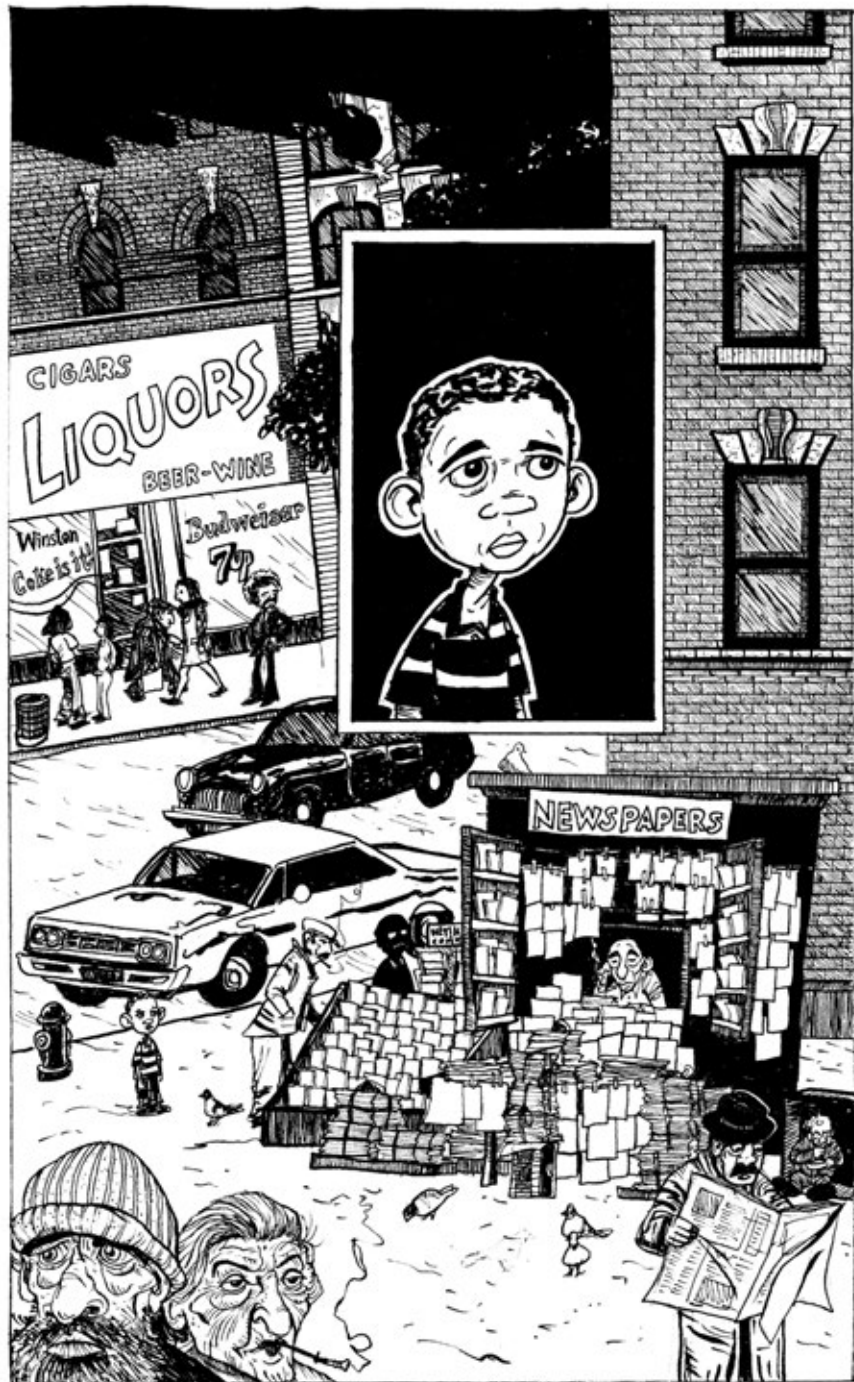
Kijelenthető tehát, hogy a Marvel megjelenése egyaránt jelentős hatással volt a magyar és a román képregénykultúrára, annak ellenére, hogy a tényleges megjelenést követően évtizedek után lépett be mindkét közegbe. A szuperhősök karakterükből adódóan kialakítottak egy erős olvasói réteget, ami egy egész generáció számára emblematikusan meghatározóvá vált. Ennek köszönhető a képregénypiac fellendülése és átalakulása, ami egyrészt háttérbe szorította az adott kor kulturális alkotásait, másrészt viszont jelentős pozitív hatást gyakorolt a képregény médiumának alakulására és terjesztésére, így a román és a magyar olvasói közönség is megismerhette a Marvel-univerzum különlegességeit.

25 NIȚĂ-CIUBOTARIU, *I. m.*, 240.

26 Ion MANOLESCU, *Nichita Stănescu în benzi desenate*, România literară 2011/44., 11.

27 NIȚĂ-CIUBOTARIU, *I. m.*, 186.

28 *Uo.*, 214.

HORDD EL MAGAD,
KIS KÖCSÖGI BÚJJ
CSAK EL, AHOGY
SZOKTÁLI!

ÓT NE
BÁNTSD,
KÖNYÖRÖM...

NE BÁNTSD
AZ ANYUKÁMAT,
KÉRLEK...

AZT MONDTAM...

"NE BÁNTSD AZ
ANYUKÁMAT!"

VÉGET
VETEK AZ
ALJASSÁ-
GODNAK!

VAJON A
GONOSZ
MEGKAPJA
MÉLTÓ
BÜNTETÉSÉT?
OLVASD EL
MINDEN IDŐK
LEGNAGYOB
KALANDJÁT!

ÍRTA ÉS RAJZOLTA:
A LEHENGERLŐ LAKATOS ISTVÁN

A FÖRTELMES SZÖRNYET
EDDIG MÉG SENKI SEM
GYŐZTE LE!

HAHAHA!
ÖSSZETIPORLAK,
TE HITVÁNY KIS
FÉREG!

TAKARODJ
AZ ÉLETÜNKBŐL!

HITVÁNY,
GONOSZ
EMBER VAGY,
CSAK ÁRTANI
TUDSZ!

DE MOST
MEGLA-
KOLSZ!

NAGY A SZÁD,
KISPAJTÁS!

HAHA!

POW

JAJ!

ELEG A
JÁTSZADOZÁS BŐL!

ELINTÉZLEK
EGYSZER...

...S MINDENKORRA!

ARRGGHH!

ZAM!

TÖBBÉ NEM
BÁNTHATSZ.

SOHA...

SENKIT.

Fancsali Róbert

„IGAZI IRODALOM”. DRAGOMÁN GYÖRGY ROMÁN NYELVŰ RECEPCIÓJÁRÓL *

Dragomán György *A fehér király*¹ regényét nagyon korán, 2008-ban lefordították román nyelvre, sőt a *Máglyát*² már pár hónappal az eredeti megjelenése után kezükbe vehették a román olvasók is. A két regény után, bár kisebb visszhangot kiváltva, az *Oroszlánkórus* novelláskötetet is lefordította románra Gábos-Foartă Ildikó. És bár a fordítások igazán jól sikerültek, a szakma és a közönség egyaránt nagyra értékeli és kedveli Dragomán prózáját, az irodalomtudományi diskurzusban viszonylag kis teret kapott Dragomán prózájának tárgyalása. Néhány recenzió és kritika napvilágot látott ugyan, de az alapos tanulmányok akár egy-egy műről, akár az életmű egészéről, még váratnak magukra. Makkai T. Csilla tanulmányában³ Bartis Attila recepciótörténetével kapcsolatban jut ugyanerre a megállapításra, sőt arra hajlik, hogy ez általánosan igaz az 1989 utáni helyzetre. A román–magyar fordítástörténet és a magyar irodalom román recepciójának történetét alaposan kielemezve tárgyalja, így e helyütt én magam eltekintenek ettől. Azt a megállapítást mégis érdemes áttemelni, hogy a román piacra kerülő magyar szerzők közül a legnépszerűbbek kétségtelenül az erdélyi származású Bodor Ádám, Bartis Attila, Tompa Andrea és Dragomán György. A jelenség persze nem okoz meglepetést az olvasónak, hiszen könnyen belátható, hogy a szövegekből kitűnő ismerős szociokulturális beágyazottság közelebb hozza a román olvasót a szövegekhez, miközben mégis megmarad a mindig izgalmas idegenségérzet is.

* A dolgozat az NKFIH 128 151. sz. pályázat keretében készült.

1 DRAGOMÁN György, *Regele alb*, ford. GÁBOS-FOARTĂ Ildikó, Polirom, Iași, 2008.

2 DRAGOMÁN György, *Rugul*, ford. GÁBOS-FOARTĂ Ildikó, Polirom, Iași, 2015.

3 MAKKAI T. Csilla, *Egy recepció változástörténete. Bartis Attila műveinek román fogadtatása*, Szépirodalmi Figyelő 2019/3., 76–86.

A szociokulturális kontextus kérdéséhez egyből kapcsolódva Irina Petraş 2017-es, részben Dragomán prózáját is tárgyaló összehasonlító dolgozatát⁴ említeném, amely a kilencvenes éveknek egy nagy horderejű román irodalmi dilemmáját veszi elő és keretezi át. Mircea Cărtărescu, a talán legismertebb kortárs író-költő és irodalmár a rendszerváltást követő időkben azt a vélt vagy valós nyugati megfelelési vágyból eredő kényszert fájlalja, amely a román irodalmi tematikát a disszidálás, a cenzúra, a politikai rendőrség és néhány más idehaza is jól ismert toposz felé vezet, másként szólva csakis lokális politikai-társadalmi tárgyú írásokat értekel nagyra. Ebből közvetlenül következik, ahogy Cărtărescu mondja, hogy a román írók nem írhatnak „szerelemről és gyűlöletről, szenvedésről és örömről, az emberi lét nehézségeiről, az álmok különös világáról és a valóság még különösebb voltáról, tehát mindazon témákról, amelyekről az írók mindig is szóltak”.⁵ Ezt az akkori nyilvánvalóan frusztrációt okozó helyzetet vizsgálja meg napjainkban Irina Petraş, és tematikusan elemez világirodalmi, illetve regionális kortárs prózai tendenciákat. Dragomán György prózáját többek között Julian Barnes, Per Petterson, Ian McEwan, Svetlana Aleksievici, a román szerzők közül pedig csak a legismertebbeket megnevezve, Gabriela Adameşteanu és Matei Vişnieckel egy lapon említve úgy értelmezi, mint amelyek témájukban, szociális és politikai érzékenységükkel az egyetemes emberi nyugtalanságról értekeznek. Az említett szerzők írásművészetükben azt az emberben mélyen rejlő kérdést boncolgatják mindegyre, hogy „kik is vagyunk mi valójában, és miért vagyunk ilyenek”. Bár a téma valóban egyetemes és általános, e művek különlegessége éppen abban rejlik, hogy e filozófiát az elbeszélés lassított ritmusa, a hömpölygő leírások, valamint a néha párhuzamos, néha egymást keresztező vagy kiegészítő hangok relativizálják, és emberközelibbé, könnyebben megközelíthetővé teszik ezeket a nagy kérdéseket. Petraş zárógondolatként Alexandru Vlad román író mondását említi, miszerint a történelem nem tanulható meg az irodalomból, de jobban megérthető. A velős gondolat magva az, hogy a prózaíró lomha, de figyelmes tekintete úgy érzékeli a világ dolgait, ahogy azok vannak vagy voltak, de sosem zárja őket kizárólagos keretek közé.

4 Irina PETRAŞ, *Colocviul romanului românesc contemporan*, România Literară 2017. április 14., 14–15., http://arhiva.romanialiterara.com/index.pl/colocviul_romanului_romnesc_contemporan.

5 *Uo.*, 15.

A fehér király

A fehér király román kiadásának fülszövegét mindössze egy rövid tartalmi összefoglaló képezi. Az első ajánlások és recenziók szintén meglehetősen felületeseek. Legtöbbjük nem megy messzebbre annál, mint hogy bemutassa a szerzőt – kiemelve a romániai kötődést –, és kurtán felvázolja a regény szüzséjét. Simona Sora⁶ a regényt igazi irodalomként aposztrofálja. A töredékességet, a realitás és a hallucináció, a kegyetlenség és a kedvesség, a metafizika és az obszcenitás harmonikus párba állítását emeli ki központi motívumként. A tizennyolc kegyetlenséget és túlélést tematizáló elbeszélés a recenzió értelmezésében személyes hangvételt, az emlékezet szűrőjén keresztül, és a gyermek narrátor szemszögéből ábrázolja a leghatékonyabban a középpontját vesztett, amorális, széthullott univerzumot, aminek visszatekintve az elbeszélte totalitárius világ tűnik. A gyermeknézőpontú elbeszélést a Salinger–Gombrovicz–Cortázar, román részről pedig a T.O. Bobe – Cezar Paul-Bădescu – Ana-Maria Sandu irodalomtörténeti vonalban helyezi el. Sora kiemeli a fordítás remek nyelvezetét is, majd a közép-európaiság nehezen megfogható gondolatát vonja be csak úgy érintőlegesen, hogy ismét világirodalmi párhuzamokat adhasson. Bartis Attila és Dragomán György azok a magyar szerzők, akik a régióknak ezt a szellemét ugyanúgy képesek megidézni, mint Olga Tokarczuk vagy Pawel Huelle.

Egy kis fricskával zárja írását hazája irodalmára és irodalmi intézményrendszerére nézve, amikor azt állítja, hogy az efféle letisztultság, ami ezeket a műveket jellemzi, a felnőtté válás állapotának egyértelmű jele, amely nem csak felnőtt írókat, hanem felnőtt kritikusokat, szerkesztőket és szerkesztőségeket igényel.

Bianca Burța-Cernat Bartis Attila írásművészetéhez hasonlóan Dragománét is természetes, pátosz- és minden mesterkéeltségtől mentesen érzékeli, amely a belső szabadság, az erőszak, az abszurd és a hatalmi viszonyok kérdéseit járja körül. Kiemeli a regény filmszerű szerkesztésmódját.⁷ Érdekes lehet, hogy Dragomán évekkel később egy román nyelvű interjúban a saját írói hangjáról és a vizualitásról

6 Simona SORA, *În numele Tatălui*, Dilema Veche 2008. október 2–8., <http://gyorgy-dragoman.com/?p=250>.

7 Bianca BURȚA-CERNAT, *Regele de fildeş pe eşichierul unei istorii de cosmar*, Observatorul Cultural 2008. 09. 25., <https://www.observatorcultural.ro/articol/regele-de-fildes-pe-esichierul-unei-istorii-de-cosmar-2/>.

gondolkodva azt mondja: „Olyan vagyok, mint egy rendező, bármit írok, az a fejemben filmként él.”⁸

Adriana Babeți recenziójának⁹ középpontjában a fordítás méltatása áll. Legfőbb erényét az elbeszélés szellemiségének hű átültetésében látja, abban, ahogy a szinte felfoghatatlan tragédiák és az örömteli remény hangulata, a brutalitás és gyengédség, a szitkok és a költői nyelv, a pátosz és a cinizmus, valamint a humor egymás melletti megjelenése megvalósul.

A már sokszor megírt történelmi tragédiák újraakretézésére a legjobb módszer a gyermek narrátor megszólaltatása – mondja Andra Matzal¹⁰ –, amely által semlegességet és egy olyan autentikus látásmódot hozhat be az író, amely független tud maradni a felnőtt szemponctól. E felvetés mentén a szerző Jonathan Safran Foer magyarul is olvasható regényét, a *Rém hangosan és irtó közel*t hozza párhuzamként, amelyben a 11 éves Oskar szeptember 11-ét beszéli el a saját értelmezésében. A román olvasó számára az összekötést az is erősíti, hogy mindkét mű 2005-ben jelent meg román fordításban. A recenzió ezen túl ismét a Dragomán György-életrajz főleg román kötődéseit bemutató mondatai mellett a fordítót említi és a valóban kitűnő fordítást méltatja, mely kapcsán érdekes módon a szöveg humorát emeli ki, amelyet feketehumornak érez, máshol pedig tragikomikusnak talál.

Máglya

A *Máglya* román fordításának fülszövege kortárs történelmi tablóként jellemzi a regényt. A nagymama által megjelenített hétköznapi mágia és a főszereplő Emma rejtett képességei arra készítetik a szerzőt, hogy a regény műfaját gótikusnak jelölje meg. E rövid terjedelmű szövegen belül a gótikus jelző mellett ugyanúgy megfér a mágikus realizmus kategóriája is, aminek megmagyarázására a szerző nem vállalkozik, e kapcsán mindössze „a természetfeletti, a bizarr rituálék és fantasztikus tónus” kerül megemlítésre.

8 Ramona IACOBUȚE, *György Dragomán, scriitor maghiar: „E posibil să scrii fraza perfectă, chiar dacă uneori îți ia ani de zile”*, Adevărul 2017. október 28., https://adevarul.ro/locale/iasi/interviu-gyorgydragoman-scriitor-maghiar-e-posibil-scrii-fraza-perfecta-ia-ani-zile-1_59f2435d5ab6550cb883d117/index.html [saját fordítás].

9 Adriana BABEȚI, *Sab la rege*, Suplimentul de Cultură, <http://gyorgydragoman.com/?p=251>.

10 Andra MATZAL, *Cum mi-am petrecut inceputul lumii*, Cotidianul 2008. július 7., 34–35.

Irina Petraş *Máglya*-kritikája¹¹ az egyik legalaposabb munka a román Dragomán-recepcióban. Kezdő állítása, hogy a regény szerzője kitűnő festő, és remek zenei hallással bír. Erre ráerősít az író maga is – említi Petraş –, aki egy interjúban a vizuális gondolkodását emeli ki. Azt mondja, „mindent képekben látok, azt is, ami nincs leírva, mindent, ami kimarad”. A kritika szerzője mindezt a személyleírásokkal hozza kapcsolatba. Dragomán legfőbb jellemzője szerinte a kreatív (saját értelmezésben talán analízáló) tekintet, amivel Camil Petrescut, a modern román próza egyik legnagyobb alakját is azonosítja. Az összehasonlítás, bár nem minden alapot nélkülöző, véleményem szerint nem a legegyszerűbb párosítás. Bár kétségtelen, hogy a lélektaniség Dragománnál is fontos szerepet játszik, Petrescu a két regényt legfőképpen a lélekrajzra, a karakterek szövevényes viszonyrendszerére, és főként e viszonyok hátterére, mozgatórugóinak felfejtésére építette. Ő maga a második regényét, a magyarul is olvasható, máig frissnek ható remekművét¹² sorsdossziának nevezte. A magyar olvasó leginkább Füst Milán nagyregényéhez, a *Feleségem történetéhez* hasonlíthatja, bár prózatechnikailag összetettebb annál, hiszen a narrátor személyes szólamával egy igen izgalmas metanarratív réteg is bonyolítja a regény szövegét. Komplexitását tekintve tehát kissé távolinak tűnik a két mű egybevetése. Sokkal adekvátabb viszont Gabriela Adameşteanu *Drumul egal al ficăreii zile* [A mindennapok állandó útja] című regényével való párhuzam kiemelése. Ebben ugyancsak egy romániai kamasz lány története kerül elmesélésre, középpontban a hatalom mindennapi életre gyakorolt közvetett és közvetlen hatásaival. A fő történetészál időszikja ugyan az ötvenes évekre tehető, míg a *Máglya* esetén a kilencvenes évek elején járunk, a regény világát meghatározó kontextus mégis ugyanaz, a romániai diktatúra fullasztó közege. A tanulmány folytatásában a regény mágikus szövetéről beszél, de a legtöbb román értelmezésnél élesebben jelöli ki a fantasztikusnak tűnő részek és epizódok keretét. Azokat fantazmagóriáknak ítéli meg, és a mély traumákat nemrégiben átélt és kamaszodó kislány (túl)érzékeny lelkivilágára vezeti vissza. Ahogy Irina Petraş említi, Dragomán egy interjúban meg is erősíti ezt a véleményt: „A *Máglya*-ban azt vizsgálom, hogy mi történik velünk, miután kiharcoljuk a szabadságunkat. És főként egy kamasszal, aki az efféle problémá-

11 Irina PETRAŞ, *O proză cadenţat-picturală*, Observatorul Cultural 2016/10., http://arhiva.romanaliterara.com/index.pl/o_proz_cadenat-pictural?caut=dragom%C3%83%C2%A1n%20gy%C3%83%C2%B6rgy.

12 Camil PETRESCU, *A Prokrasztész-ágy*, ford. BÉKÉSI Ágnes, Európa, Budapest, 1976.

kat akutabban észleli, mert egyébként is a saját személyiségének keresését éli”. Árulás, gyávaság, hazugságok, morális megingások, neheztelés és bosszú – írja Petraş –, ezek az érzelmek képezik azt a gyakorlatsort, amely révén a regény végére kialakul a fiatal felnőtt személyisége. Mind-ezen tapasztalatok azonban mindvégig a nagymama (a regényben dőlttel szedett) történetein átszűrve interioralizálódnak, és az azokban felfelbukkanó babona és fantasztikum áthatja és meghatározza a személyiség kialakulását. Egyetértek a kritika írójával a nagymama szerepének elemzésében, és úgy vélem, hogy ez egyben az egyenes oka annak, hogy számos cikk és tanulmány idehaza és határainkon túl is a fantasztikum kérdéskörét felületesen vizsgálva, Dragomán regényeit tévesen a mágikus realizmus szférájába sorolja. Az említett stílus (vagy írásmód, ahogy a kortárs kritika helyesen használja a fogalmat) a realista és a fantasztikus elemeket azonos súlyban és síkon hozza mozgásba, azok egymástól nem különülnek el. A csodás elemek a diegetikus világ természetes részei, minden szereplő számára jelen vannak és érthetőek, így megkülönböztető funkcióval nem bírnak az egyes események tekintetében, csakis a mű egészét nézve. Dragomán szövegvilágában azonban az ilyen jelenetek csakis Emma és a nagymama világához tartoznak, nincs olvasói tudás arra nézve, hogy ezeket más szereplők is megtapasztalnák. Az itt felvázolt értelmezési keretben a két főszereplő közös, időnként mágikus történetei külön síkon vizsgálándók a regény alapvető (hiper)realista alaphangjától elkülönülve, és ezek funkciójára fókuszálva meg-alapozottan fogadhatjuk el Irina Petraş fejlődésnarratívaként értett interpretációját.

Írása végén a kritika szerzője azt taglalja, hogy a deskripció a főnevek és a statikus igék kompenzálására bevont melléknevek révén artikulálódik, míg e statikus igék éppen e lassú ütemű próza velejét jelentik, hiszen ez a szemlélődés, a reflexiók és a „hipotézisek felállításának” az útja. A dinamikusabb, aktív igék a világ alakulásából, „tökéletesedéséből” eredő zűrzavart hivatottak leírni. A leírás, a festés (valamint rajzolás, írás) és az emlékezés (illetve felejtés) viszonyrendszerét elemzi néhány példán keresztül. Felidézi az édesapa emlékét, aki a rémálmok gyötörte Emmával lerajzoltatja, amit látott, majd megnyugtató elmagyarázza, hogy mindaz, amit lerajzolt, nem más, mint vonalak összessége. Hogy a vonal, az csak vonal. Csak rajta múlik, hogy életet lehel-e beléjük. Az öreg diófa vissza-visszatérő képe is egy szimbólum, a múlt, a jelen és a jövő kapcsolatát jelképezi. „A szél fújta és mozgatta ágai pedig szédítően változtatják folyamatosan az ég adta ólom színű hátteret.

A vonal, az csak egy vonal, de ha a kéz elkapja a ritmust, egy élő fát konfigurálhat, tele értelemmel. Ahogy az emlékezet és a kimondott szó is. Felejteni pedig könnyű.”¹³ Ehhez kapcsolódóan egy 2015-ös interjúban arra a kérdésre, hogy szerinte mi az emlékezet és a képzelet viszonya a *Máglyában*, Dragomán így felel: „Az emlékezet, a felejtés és a képzelet szétválaszthatatlanok, és azt gondolom, hogy az emlékezés értelmét a képzelet rombolja. Régen ez nem volt igaz. Amióta azonban a fotográfia létezik, a képi emlékezet dominánssá vált. Ha az emlékezet-ről beszélünk, főként képekről van szó, emiatt a legtöbb ember valahogy képtelen képekben gondolkodni, és nem emlékezünk pontosan. Én mindig is szerettem volna az emlékezés eredeti, képi formája előtti, mágikus állapotához visszakerülni. Érdekel, hogy miért emlékezünk néha pontosan, máskor pedig pontatlanul. Sokat gondolkodom azon, hogy a képzeleteink sokszor ugyancsak emlékek. Tehát úgy vélem, hogy a képzeleteink és az emlékeink ugyanonnan származnak, és ezek alkotják a múltat. Ez a könyv pedig éppen egy arra irányuló gyakorlat, hogy a személyes múlt és identitás megkonstruálódjék. És mindebből az is következik, hogy identitás is kétféle van: az egyik az emlékezés, a másik a képzelet által alakul ki.”¹⁴

Dana Pîrvan-Jenaru Radu Aldulescu kortárs román író munkáihoz hasonlítja a Dragomán-regényt, amivel véleményem szerint a legrelevánsabb észrevételre jut az eddig említettek közül. Aldulescu hazai recepciója a kezdetektől a hétköznapi emberi történetekre való érzékenységét emeli ki, és gyakran Faulknerrel és D. H. Lawrence-szel állítják párhuzamba. A *Máglya* esetén a gyermeki nézőpont lehetővé teszi azt, hogy a jó és a rossz ne váljék kategorikusan szét, az ártatlanság és az előítéletek gyermeki hiánya és a még ki nem alakult racionalitás a dolgokra való rácsodálkozást helyezi előtérbe. A hipnotizáló elbeszélés a szociális és pszichológiai folyamatok keveredésével a hétköznapi apró történéseit mágikus mesévé alakítja, és így teszi azokat Emma számára is befogadhatóvá. Egy olyan világot konstruál, ahol az élők és a holtak között, valamint a valós és a csodás között nincs állandó határ.¹⁵ *A fehér királlyal* való összevetésben a történetek közös helyszínét

13 Irina PETRAȘ, *I. m.* [saját fordítás].

14 Cezar GHEORGHE, „Cartea e un exercițiu în construirea trecutului personal”. *Interviu cu György Dragomán*, Observatorul cultural 2015. 10. 30., <https://www.observatorcultural.ro/articol/cartea-e-un-exercițiu-in-construirea-trecutului-personal/> [saját fordítás].

15 Dana PÎRVAN-JENARU, *Dincolo de pragul Revoluției – o perspectivă inocent-lucidă*, Observatorul cultural 2015. 12. 04., <https://www.observatorcultural.ro/articol/dincolo-de-pragul-revoluției-o-perspectivă-inocent-lucidă/>.

emeli ki. A várost a regény egyik főszereplőjének teszi meg, amely szerinte a valós és a mítikus közti átmeneti tér. Leírását a kritika szerzője rendkívül életszerűnek és szuggesztívnek érzékeli a fordítás alapján is. Ezzel kapcsolatban egy hosszabb román nyelvű Dragomán-interjúrészletet idéz a Marosvásárhellyel való kapcsolatáról és a család kiköltözéséről. Az író ebben úgy nyilatkozik, hogy a város jelenléte még mindig olyannyira fontos az írásaiban, hogy a trilógia készülő harmadik darabja is ugyanitt fog játszódni. Pírvan-Jenaru szerint a városhoz kötődő emlékek és az arról alkotott képek olyan erőteljesen tartoznak az írói világ belső lényegéhez, hogy akaratlanul is ezek adják a szövegek nagy intenzitását, amelyeket helyenként versszerűnek érez, ahogy azzal csak keveseknél, de főleg Herta Müllernél találkozhat az olvasó.

Rodica Binder a 2015-ös Frankfurter Könyvvásár beszámolójában Daniel Kehlmann Der Spiegel-beli írását recenzálja. A német szerző a *Máglyát A fehér királyhoz* hasonlítja, bár az újabb regényt a moralitás és a cselekmény aspektusából komplexebb szövegnek érzi. Az elbeszélés központi kérdésének Emma családi viszonyrendszerének bemutatását teszi meg, ahol állandó kérdésként van jelen, hogy az egyes eseményeknek és történeteknek ki áldozata, és ki okozója. Kehlmann a regény világát hipnotikusnak érzékeli, és el nem döntött dilemmája, hogy ennek hátterében a poszttotalitárius társadalmi helyzet húzódik-e meg, vagy a regényt a szürrealizmus értelmezési rendszerében érdemes-e inkább vizsgálni, ahol a holtak, árnyak és fantomok természetesen vannak jelen, mindenféle mesterkélttség vagy művészieskedés nélkül. Akár így, akár úgy, a német kritikus Dragománt e szövege alapján a nagy európai elbeszélő mesterek sorában helyezi el.¹⁶

Érdemes lehet megemlíteni a 2017-ben megjelent, '56-os tematikájú antológiát. *Cealaltă revoluție. Antologie de povestiri contemporane maghiare despre Revoluția din 1956* [A másik forradalom: Kortárs magyar elbeszélések antológiája az 1956-os forradalomról]¹⁷ című kötetben Dragomán György hasonlóan hosszú című írása is megjelenik: *Foxtrott – povestea primelor zile ale glorioasei revoluții din Carpați* [Foxtrott – A dicsőséges kárpáti forradalom első napjairól]. A Răzvan Petrescu

16 Rodica BINDER, *Meridiane. Politica și literatura*. Marginalii la Târgul Internațional de Carte de la Frankfurt pe Main. Lásd: http://arhiva.romanaliterara.com/index.pl/politica_i_literatura_-_marginalii_la_trgul_internaional_de_carte_de_la_frankfurt_pe_main?caut=dragom%C3%83%C2%A1n%20gy%C3%83%C2%B6rgy.

17 *Cealaltă revoluție. Antologie de povestiri contemporane maghiare despre Revoluția din 1956*, szerk. CONSTANTIN Maria-Gabriela, Curtea Veche, București, 2017.

jegyezte előszóban Dragománt, véleményem szerint ismét kissé távoli alapokon nyugvó összehasonlításban, Mircea Horia Simionescu mellé állítja. Simionescu a későn indult és túl nagy karriert be nem futott román posztmodern egyik fő alakja, aki az *Ingeniosul bine temperat* [A visszafogott zseni] című regényével közönségsikert és széles körű ismertséget alig, de a szakma elismerését jogosan kivívta. Saját véleményem szerint az efféle felületes olvasaton alapuló, mondvacsinált összehasonlítások ajánlóokban, recenziókban, előszavakban nem többek egyszerű marketingfogásoknál, és nemhogy segítenék az olvasót, a rosszul kijelölt értelmezési horizonttal kifejezetten hátráltatják a befogadást. Én úgy vélem, hogy jelen esetben is pontosan erről van szó. Az igazsághoz ugyan hozzátartozik az is, hogy ez nem román jellegzetesség. A német, angol és francia recepciók hasonló módon, talán már kényszeresen próbálják bekegerezálni a külföldi, kisebb és kevésbé ismert irodalmak szerzőit. Ennek folyománya az ebben a tanulmányban is kifejtett téves mágikus realista és még inkább a szürrealista értelmezés is Dragomán kapcsán, vagy a német recepció egy hangzatos-sága révén tartalmaznak látszó, de valójában homályos megállapítását is említhetjük: „Beleillik azon kelet-európai fantasztikus-allegorikus regények sorába, amelyekben a szerzők a bűnös történelemelfojtás gordiuszi csomóját a »mítoszteremtők ökölcspásával« (Hans Lebert) vágják szét. Említhetjük itt Mircea Cărtărescut, Dževad Karahasant, Ismail Kadarét, Jáchym Topolt vagy David Albaharit. Ők mindannyian a képek mesterei, de egyiküknek sem sikerült olyan döbbenetes figurát teremteniük, mint amilyen Emma, aki a szomorúság gyermekeként, tiszta értelemmel nem csupán a felfoghatatlant próbálja megérteni, hanem a visszajáró halottakat is megváltja, és az emlékezéssel életet nyer. Vigasszá változtatja a horrort.”¹⁸

18 Andreas BREITENSTEIN, *Horror und Hoffnung*, Neue Zürcher Zeitung 2015. december 8. A német recenzióról lásd: *Élet és Irodalom* 2016. február 12., <https://www.es.hu/cikk/2016-02-12//magia-es-hiperrealizmus.html>.

Mucha Dorka

ÉLET AZ EMBER ELŐTT – MARGARET ATWOOD ELFELEDETT REGÉNYE

„I don't know how I should live. I don't know how anyone should live. All I know is how I do live. I live like a peeled snail.”¹

Margaret Atwood munkássága több mint hat évtizeden ível át, és bár Magyarországon leginkább regényeiről, főleg *A szolgálólány meséjéről* ismerjük, hazájában, Kanadában és angol nyelvterületen elsősorban költőként ismert és elismert. Ám a versek, regények és rövidprózák mellett számos gyerekkönyvet, operalibrettót, több képregényt, irodalomtörténeti könyvet és esszét írt. Esszéiben kiemelkedő arányban olvashatunk kortárs irodalomról és főleg magáról az írásról, az íróságról, az alkotói létről.

A magyar olvasók számára a 2017-es, Bruce Miller gyártotta *A szolgálólány meséje* című sorozat előtt jócskán korlátozva volt a fordított művek száma és elérhetősége.² Az eredetileg 1972-es *Surfacing*, *Fellélegzés* címmel 1984-ben jelent meg, a jelentős sikereket elérte, 2000-ben napvilágot látott *The Blind Assassin*t már 2003-ban kiadták magyarul,³ és ezt néhány évre rá, nagy várakozások közepette, 2006-ban követte a *The handmaid's tale*, *A szolgálólány meséje*, mely eredetileg 1985-ös. Esszéi közül még nem jelent meg magyarul olvasható szöveg. Tanulmányomban Atwood egyik olyan regényére szeretném ráirányítani a figyelmet, mely kissé kilóg az atwoodi regények sorából, illetve méltatlanul mellőzött.

A *Life Before Man*, vagyis *Élet az ember előtt*, Margaret Atwood viszonylag régi, 1979-es, magyarul mind ez ideig meg nem jelent regénye. A történet helyszíne az 1970-es évekbeli Ontario, a mű valójában a 19. századi morálregény modernizált változata. A regényből három ember életébe kapunk bepillantást: egy éppen egymástól elhidegülő házaspár, Elizabeth és Nate kapcsolatát ismerhetjük meg, illetve a har-

1 Margaret Atwood, *Life Before Man*, McLelland and Stuart, Toronto, 1979, 7.

2 2017-ig mindössze hét Atwood-kötet jelent meg magyarul is, bár számos rövidebb prózai szövege is napvilágot látott a Nagyvilágban Sohár Anikó fordításában.

3 Margaret Atwood, *A vak bérgyilkos*, ford. SIKLÓS Márta, Jelenkor, Pécs, 2003.

madik szálát, Nate új szerelmének felbukkanását láthatjuk. A három karakter interperszonális életét tárja fel a regény, a mögöttes erkölcsi meggyőződések alapján, bemutatva azt a folyamatot, ahogy problémáikra keresik a választ saját és családjuk múltjában.

Sherrill Grace monográfiájában a *Life Before Mannel* kapcsolatban megjegyzi, hogy a regény, együtt olvasva Atwood *Two-headed Poems* című kötetével, egy új szakaszát jelöli Atwood művészi evolúciójának.⁴ Ez Atwood első olyan regénye, mely realizisztikusan mutat be egy hétköznapi szituációt, a társadalom egy szegmensét. Ebben a történetben három sajátos karaktert ismerhetünk meg, egy szerelmi háromszög három tagját. Elizabeth és Nate házasságának felbomlását követhetjük végig, megközelítőleg két éven keresztül. Házasságuk hanyatlásában két személynek van még döntő szerepe: Lesjének, aki Elizabeth munkatársa és Nate szeretője, illetve Chrisnek, aki Elizabeth korábbi szerelme volt. Kettejük közül csak Lesje jelenik meg a történetben, Chris még az elbeszélés kezdete előtt öngyilkos lesz. A három karakter szürke mindennapjaiban elő-előbukkanó konfliktusokat, a rossz kommunikációt és mellébeszélést, kisebb-nagyobb hazugságokat követhetjük nyomon a három különböző perspektívából megismerhető történet során. A további, másodlagos karakterek (Muriel néni, William stb.) csak e három karakter árnyalását hivatottak megvalósítani, epizodikus megjelenésük sokszor nem indokolt. Sherrill Grace tanulmánya szerint például Atwood azért hozza létre a zsarnoki Muriel nénit, hogy Elizabeth Nate feletti elnyomását és önzőségét megalapozza.⁵ Ezek a mellékszereplők és az általuk teremtett társadalmi háttér sem segítenek a főszereplőkön – Atwood szereplői mindennapiak, mondhatni szürkék maradnak. Viselkedésüket a döntésképtelenség, határozatlanság és trivialitás jellemzi. Szürkéségükkel harmonizál a helyszín, ahova Atwood helyezi őket: mindannyian a torontói Royal Ontario Museum alkalmazottjai, paleontológusok, mindennapjaikat fosszíliaik, kövületek és csontok között töltik.

Az *Ehető nő* óta ez az első szöveg, amelyet Margaret Atwood egyes szám harmadik személyben írt, illetve az első alkalom, hogy három karaktert is megjelenít így, két nőt és egy férfit is.⁶ Atwood ezt a három karaktert egy korlátozott külső narrátor szemén keresztül láttatja, ug-

4 Sherrill GRACE, *Life Before Man = Violent Duality, a study of Margaret Atwood*, Vehicule Press, Quebec, 1980, 135.

5 Uo., 136.

6 Uo.

rálva a karakterek között, mindig mást hozva előtérbe. Sherrill Grace kiemeli, hogy a történet elején Atwood tökéletesen kezeli a narrációt, sikerül még Nate karakterét is szimpatikussá tennie az olvasó számára, ugyanakkor a három különböző perspektívával mégis azt véli Atwood intenciójának, hogy hangsúlyozza, mennyire ugyanolyan, mennyire sűrke és unalmas, mennyire hasonló mindhárom karakter. A történet előrehaladtával Lesje tűnik ki a három szereplő közül: Lesje fantáziavilágával különlegesebbnek tűnik, állandó igyekezettel próbál kiszakadni az unalmas közegeből.

Lesje egy sajátos, többféle családi gyökerekkel rendelkező világból érkezik, félig zsidó, félig ukrán lévén, a folyamatos identitáskeresés jellemzi. Míg a másik két karaktert semmi nem foglalkoztatja a saját hétköznapi problémáikon kívül, addig Lesje elrugaszkodik saját valóságától, olykor saját fantáziavilágában létezik. Inspirálódva a múzeumi munkájától, a történelem előtti időkbe képzelettel magát, mintha csak turista vagy bevándorló lenne a dinoszauruszok között. „Egymásba kever korszakokat, színeket ad hozzájuk: miért ne lehetne metáلكék egy stegosaurus piros és sárga pöttyökkel, a szakértők által feltételezett tompa sűrke és barna helyett? [...] Csak akkor lettek sűrkek a camptosaurusok, amikor meghaltak.”⁷

Mindhárom karakter elrugaszkodik a jelenétől, és máshova helyezve a fantáziavilágot vagy éppen a probléma gyökerét, menekülési utat keres. Míg Lesje a képzelőerejét használja, majd Nate bekapcsolódik a fantáziavilágába, addig Elizabeth a közelebbi múltba megy vissza, azzal magyarázza jelenlegi helyzetét. Elizabeth a leginkább szélsőséges karakter a történetben, elnyomott érzései és dühe igazán felkavaró. Grace tanulmányában megjegyzi, Elizabeth az, akinek múltbeli veszteségei és traumái arányosak a jelen negativitásával.⁸ Előző szerelmének öngyilkosságát csak látszólag dolgozta fel, családja, szülei tragikus életéről pedig nem mint traumáról, hanem mint mindennapos eseményről beszél: apja hiányáról és az alkoholista anyjáról, aki magára gyújtotta a házukat, illetve a zavarodott testvéréről, aki egy intézetben halt meg fürdés közben. Elizabeth minden trauma ellenére büszke a hagyományos értelemben normális, átlagos életére. Életének leginkább riasztó aspektusa – írja tanulmányában Grace – azonban nem az, hogy felismeri a szakadékokat, hanem a saját tehetetlensége, a végső

7 ATWOOD, *Life Before Man*, 19.

8 GRACE, *I. m.*, 137.

következtetése, hogy a világ a felszíni valóságokból áll, és az ideálok hazugságok.⁹

A regény eseményei pontosan datáltak, a három szereplőt pontosan tudjuk követni nemcsak térben, hanem időben is. Két visszaemlékezés, flashback kivételével a cselekmény folyamatosan, lineárisan halad. Grace szerint az időpontok lejegyzése, a pontos vezetés egy tudós jegyzeteihez hasonlít, mintha megfigyelne egy fajt, megkísérelné az általa leírni kívánt fajok összegzését.¹⁰ Ugyanakkor naplójelleget ad a történetnek azzal, hogy tartalmazza a közel két év fontosabb ünnepeit, eseményeit, a külvilágban történekről viszont nem kapunk információt, csak amennyiben a szereplőket valamilyen formában érinti vagy befolyásolja. A narrátor nem próbál meg objektív lenni, nem célja, hogy a külvilágról hírt adjon, csupán e három karakter belső világára és kapcsolataira kíván rávilágítani. Mindez azért érdekes, mert a szerelmi háromszög létrejöttének idejében a kanadai szeparatizmus is éppen kibontakozóban van, Kanada történetének egy törekeny időszaka ez. Elizabeth és Nate tényleges válása, akárcsak a szuverenitásról szóló népszavazás, túlmutat a narratíva keretein.¹¹ Alice M. Palumbo szerint ezért az elmozdulás és a hiány a regény szervező motívumai,¹² a külvilág eseményei megjelennek a mikrokozmoszban, de nem közvetlenül, csupán finom utalásként – például a Nate televíziójából kiszűrődő hírekben. Ehhez hasonlatos az is, ahogy a holokauszt és a kanadai multikulturalizmus felbukkan Lesje családtörténetében is, aki második generációs kanadai, és akinek felmenői zsidó származásuk miatt Kelet-Európából menekültek Észak-Amerikába.¹³ Palumbo kiemeli, hogy a főszereplők élete egy szakadási pontból látszik, Atwood regénye ezért nevezhető problémaregénynek.¹⁴

Jerome H. Rosenberg a regény elbeszélése kapcsán a világ bemutatásának kaleidoszkópszerűségéről beszél, szerinte a regény hasonlít Faulkner *Míg fekszem kiterítve* című regényéhez.¹⁵ Atwood kísérletezik: az elbeszéléssel, az elbeszélőkkel, és erre használja a dátumozást is.

9 *Uo.*

10 Sherrill GRACE, *Time Present and Time Past: Life Before Man*, Essays on Canadian Writing 20. (1980–81), 168.

11 Alice M. PALUMBO, *On the Border: Margaret Atwood's novels = Margaret Atwood – Works and Impact*, szerk. Reingard M. NISCHIK, Camden House, Rochester, 2000, 78.

12 *Uo.* 79.

13 *Uo.*

14 *Uo.* Hasonlóról beszél Coral Ann Howells is, párhuzamot vonva George Eliot *Middlemarch* című regényével.

15 Jerome H. ROSENBERG, *Margaret Atwood*, Twayne, Boston, 1984, 127.

Az egyes eseményeket több szemszögből ismerhetjük meg. A szöveg különlegessége pedig, hogy Atwood nem használt korábban férfi elbeszélőt, nem írt férfihangon.

Atwoodtól megszokott, hogy szereplőit roppant kellemetlen helyzetbe, akár borzasztó világokba helyezi, karakterei mind-mind áldozatok, ugyanakkor harcolnak, küzdenek, elutasítják a bukás lehetőségét is, igyekeznek hőssé válni. A *Life Before Man* viszont eltér ettől. Szereplői látszólag nem áldozatok, problémáik hétköznapiak, melyekre a válszokat, a megoldás kulcsát a saját történetükben keresik, a családi szálakban, ezáltal kissé gyerekpozícióban tartva saját magukat. Elizabeth megjegyzi: „akár viselkedhetnénk észszerű felnőttként is”.¹⁶ Sorsuk tragikuma abban rejlik, hogy bár megtalálják a problémák gyökerét, hőssé válni nem áll módjukban, a megbékélés, belenyugvás tűnik az egyetlen esélynek arra, hogy saját érzelmeiket kezelni tudják. Cathy N. Davidson és Arnold E. Davidson tanulmányukban úgy fogalmaznak, hogy a regény szereplői elfojtanak, eltérítenek, szublimálnak, visszahúzódnak és meghalnak inkább, hogy elkerüljék alapvető válaszaikat: a félelmet, a haragot, a vágyat, a gyűlöletet.¹⁷

A halál, az élet végessége, a történelemmé vagy éppen történetté válás áthatja az egész regényt. Nemcsak a szereplők családtörténete (Elizabeth és Lesje családja, de még Nate is idesorolható, ahogy tudomást szerez anyja öngyilkos hajlamáról), nemcsak Chris öngyilkossága vagy Lesje fantáziája révén, de a tér, a szereplők munkahelyén keresztül is. Elizabeth, Nate és Lesje napi rutinja részeként fossziliák, kőzetek és dinoszauruszok maradványai között végzik a munkájukat, mely hasonlatként is értelmezhető. Ahogy egy kislány a múzeumnak írt levelében megjegyzi, a dinoszauruszok sem akartak kihalni, azt gondolták, hogy örökké fognak élni.¹⁸ Nate egy alkalommal azt mondja Lesjének, hogy „a dinoszauruszok halottak... de én még élek”.¹⁹ Lesje a furcsa megjegyzésre szintén érdekes választ adva csak visszakérdez, hogy mennyire biztos ebben. Lesje válasza azt sugallja, hogy magukra mint poros múzeumi tárgyakra, halott dolgokra gondol.

Rosenberg szerint ahogy a regénybeli múzeumban a megkövesedett emlékek némi támpontot adnak a történelem előtti fajokhoz, úgy

16 ATWOOD, *Life Before Man*, 106.

17 Cathy N. DAVIDSON – Arnold E. DAVIDSON, *Prospects and Retrospects in Life Before Man = The Art of Margaret Atwood, Essays in Criticism*, szerk. Uóκ., House of Anansi, Toronto, 1981, 206.

18 ATWOOD, *Life Before Man*, 290.

19 *Uo.*, 258.

lesz Atwood szövege is egy múzeum, egy kiállítás, melyben bemutatja a 20. század természetrajzát kortárs fossziliákkal, melyeket embereknek hívunk. Egy olyan történelmet, amelyet független, de sok tekintetben megkülönböztethetetlen példányok tárnak fel, akik a létüket meghatározó múzeumi világot alkotják.²⁰ A regény mint a karakterekkel teli múzeum gondolatát erősíti az egyik mottónak választott idézet is. Atwood választása Björn Kurtén *A dinoszauruszok kora* című művéből idéz, mely arról szól, hogy a fossziliák nem saját maguk, nem a szervezetük maga, hanem inkább a jelenlétüknek egyfajta feljegyzése, lenyomata, mint egy megkövesedett nyom vagy odú. A kövület az egyetlen lehetőségünk arra, hogy következtetni tudjunk a kihalt állat szokásaira, miközben valójában csak azt az egy pillanatot láthatjuk, amikor az az állat éppen meghalt. Rosenberg szerint Atwood ezzel is azt sugallja, hogy a jelenlétünkről szóló feljegyzés megtalálható lesz, de csak töredékesen vagy nyomokban.²¹

Lesje és Nate kapcsolatában, illetve az élet és halál problémájának fejtegetésében a fordulópont akkor következik be, amikor Lesje úgy dönt, hogy abbahagyja a fogamzásgátló szedését, majd pedig kiderül, hogy terhes. Lesje aggódik, hogy elveszti munkáját, „egy terhes paleontológus minden bizonnyal ellentmondás”.²² Ugyanakkor egy születendő gyermek a tökéletes szimbóluma egy faj fennmaradásának, ellensúlyozza a halandóságot – feloldja a feszültséget azokban a témákban, amelyekről a pár a regény során beszélt.

A könyv érdekes előzménye Atwood későbbi női karaktereinek, a narráció szempontjából pedig elmondható, hogy később is visszatért még ehhez a több szemszögből, fragmentáltan, kaleidoszkópszerűen leírt történetvezetéshez (pl. *Testamentumok*). A *Life Before Man* szerelmi háromszögének története akár túl depresszív vagy sivár is lehetne, ugyanakkor nagyszerű leírása a történelmi események között megbúvó személyes világnak, mikrokozmosznak. A regény kivételes olvasmány, szokatlanul realistának mondható az Atwood-életműben, de mégis illeszkedik abba. Egyfajta sötét, cinikus, atwoodi szappanopera.

20 ROSENBERG, I. m., 127.

21 Uo.

22 ATWOOD, *Life Before Man*, 308.

Danny Fingeroth

A hihetetlen Stan Lee

HVG Könyvek
Budapest, 2020

Berényi Csaba

UNIFORMIZÁLT EGYEDISÉG

Ma már szinte bármelyik mozinéző rávágja, hogy Stan Lee, a Marvel atyaúristene alkotta meg a képregényvilág olyan klasszikus figuráit, mint Pókember, az X-Men vagy a Bosszúállók. Sokszor ellentmondásos pályájának, trendformáló, széles körű hatásának és a képregény-forradalomban betöltött szerepének bővebb analizését viszont épp az a popkulturális ikon nehezíti meg, amivé Lee az évtizedek során magasodott. Danny Fingeroth könyve ezért kettős céltól vezérelve igyekszik túllépni a nemrég elhunyt legenda monolitszerű megítélésén, és úgy képes szuperhősöknek kijáró dicshimnuszt zengeni a munkásságáról, hogy végig a helyén kezeli és szétszálazza Lee kulturális jelentőségének tényleges képregénypiaci alapjait és azt a közeget, amiben alkotott.

A könyv premisszája, hogy a Marvel és mindenekelőtt Lee a hatvanas években alsó hangon is akkora kulturális és társadalmi befolyással bírt, mint a Beatles vagy John F. Kennedy, az újszerű képregénykarakterek pedig egyenesen a korszellem idealizmusát tükrözték. A közkeletű bírálat szerint viszont Lee szimpla alkalmazottként a megfelelő

művészekkel – elsősorban Jack Kirby és Steve Ditko író-rajzolókkal – körülbástyázva mindössze jókor volt jó helyen, és csupán ellopta a rivaldafényt az igazi tehetségek elől. Fingeroth könyve ennek a leegyszerűsítő nézőpontnak elegáns módon úgy veszi el az élet, hogy részben elismeri, egyúttal viszont számos interjúrészlet, korabeli cikk, visszaemlékezés révén árnyalt képet ad a Stan Lee márkanév mögött munkáló valódi személyiségről.

Az egykor a Marvel égisze alatt dolgozó szerző a sokszor képregényes fordulatokkal operáló, néhol elfogult és bennfentes hang ellenére elsősorban nem a mítoszgyártásban vagy épp annak rombolásában érdekelt. Bár Lee történetét kronologikusan, az egyszerű, nincstelen fiúból befolyásos nagymenőt faragó amerikai álom narratívája mentén kezdi építeni, a könyv végső soron nem a klasszikus felemelkedés ívét követi. Fingeroth a legendától jut el a képregényipari folyamatokat diktáló, azokból időnként mégis kiábránduló magánember portréjáig. Lee szerkesztői, majd kiadói tevékenységét egyszerre láttatja az alkotótársaival való viharos viszonyának személyes fénytörésében és a popkultúra tágabb kontextusában, ezáltal pedig mélységet ad a Marvel-filmekben cameozó habókos öregúr egydimenziós figurájának.

Stanley Lieber egy alsó középosztálybeli New York-i zsidó család nagyravágyó fiaként vágott bele az életbe, grandiózus írói álmokat dédelgetve. Apjában csak a folyamatosan munkanélküli családfőt látta, de öccsével, Larryvel sem ápolt kifejezetten közeli viszonyt, annak ellenére, hogy Larry jelentős éveket töltött a Marvelnél bátyja irányítása alatt. Stan már a gimnáziumi éveit taposva is maga volt a megtestesült ambíció, a kissé exhibicionista fiú egy ízben felpingálta az osztályterem falára, hogy „Stanley Lieber, az Isten”. Számtalan alkalmi munka után kötött ki az akkor még Timely/Atlas néven futó képregényvállalatnál. Kezdetben kávéfőzőt és a már megrajzolt oldalakat tisztította. Martin Goodman, Lee anyai ági rokona volt a tulajdonos, így a fiú némi hátszéllel érkezett meg a szakmába, és idővel íróvá vált, aki a különböző füzetek, napi megjelenésű képregénycsikok és más termékvonalak szkriptjeit gyártotta. A második világháború idején Superman, Batman és Amerika Kapitány népszerűsége révén a szuperhőssztorik felfutó ágban voltak, nem kis részben a nyíltan propagandisztikus felhangjuk miatt. Lee-t ekkoriban alkalmasabb jelölt híján szerkesztőnek nevezték ki, és lényegében a Timely kreatív igazgatójaként felügyelt több tucat kiadványt. Elsősorban tehát egyfajta menedzserként működött, de a sima alkalmazotti státusz mellett folyamatosan kereste a valódi

művészi kiteljesedést, így szabadúszóként is dolgozott számos képregénycíkon. Lee valóságos ötletgyárosnak bizonyult, ironikus módon azonban a legtöbb általa kitalált cím alig ért meg néhány számot. A háború végével lecsengett a szuperhősök aranykora, és a western-, a horror-, valamint a detektívképregények kezdtek tarolni, maga a médium pedig olcsó, gyerekeknek szánt ostobaságként a kultúra abszolút kommersz alsó rétegét képviselte. Nem sokkal az első nagy képregénypiaci összeomlás idején – amikor Lee a kiadó szerzőinek és rajzolóinak legalább a felét kénytelen volt elbocsátani, illetve szabadúszóként alkalmazni őket tovább –, az ötvenes évek közepén a képregény társadalmi ügy lett, és elindult a kiadványok betiltását követelő mozgalom. A legnagyobb publicitást és visszhangot keltő kritikus Fredric Wertham volt, akinek erősen obskúrus módszerekkel elvégzett kutatásai korrelációt mutattak ki a szuperhős-, de főleg a horrortörténetek és a fiatal kori bűnözés között. A Comics Code Authority gyakorlatilag a piacra dobott füzetek minden egyes oldalát egy vélt erkölcsi felsőbbrendűség jegyében cenzúrázta. Lee a képregényipar egyik vezéralakjaként élesen elítélte ezt a fajta bigottságot, és az évek során többször is heves vitába szállt ezzel az elnyomó gyakorlattal.

Ebbe a kreatív vákuumba robbant be a Marvel szuperhős-forradalma a hatvanas évek elején. Lee és Kirby először a Fantasztikus Négyes ötletével állt elő, miután a DC Amerikai Igazság Ligája hatalmas sikert aratott, így próbáltak egy családként is funkcionáló hőscsapatot összehozni. A valódi áttörés azonban csak egy évvel később érkezett el. Mindenki ismeri a sokszor leírt legendát, miszerint az éppen megszűnő Amazing Fantasy című sorozat utolsó számában minden mindegy alapon bemutatott egy Pókember nevű tinédzser szuperhőst, a többi pedig történelem – noha a karakter önálló füzete és igazi diadalútja csak nagyjából hét hónappal ezután indult el. Fingeroth alaposan megvilágítja a Pókember keletkezéstörténetét övező ellentmondásokat, hiszen a különböző visszaemlékezések alapján nem egyértelmű, hogy Lee-től származik-e a figura kidolgozása, ő találta-e ki az attribútumait és eredetsztoriját, vagy pedig Steve Ditko rajzai és történetelegei, esetleg Kirby vázlatjai a meghatározók, és ezek tekinthetők egyfajta ősforrásnak. Lee ragaszkodott ahhoz, hogy ő a Pókember és számos más Marvel-hős szellemi atyja, mivel – bár ez is kétséges – az ő eredeti ötletein alapulnak. A szerzői kreditekkel, a társalkotói elismerésekkel és nem utolsósorban a jogdíjakkal kapcsolatos nézeteltérések végig jellemezték Lee, Ditko és Kirby alapvetően kölcsönös együttműködésre

és tiszteletre épülő, de sokszor megkeseredett, távolságtartó és pereskedésekkel teli komplex viszonyát. Lee romantikus zsenikultuszát némileg más megvilágításba helyezi az a tény, hogy az évtizedek alatt képes volt nagyon lekezelően is nyilatkozni korábbi partnereiről, és nem ritkán harapófogóval kellett belőle kihúzni, hogy „hajlandó legyen” egyenrangú alkotókként tekinteni rájuk. Kreatív oldalról ezt azzal indokolta, hogy nem a történet, vagy a karakter pszichológiailag mély kidolgozása, hanem az általa írt dialógusok a képregény legfontosabb komponensei, mivel Lee – némileg megkérdőjelezhető módon – úgy vélte, a Marvel esszenciája a nyelvben, a stílusban rejlik, nem pedig a konkrét figurákban vagy azok eredetmítoszaiban.

Amiben viszont ez a három ember – és a Marvel többi szerzője – valóban újszerűt alkotott a hatvanas évek elején, az nem pusztán a szuperhősök realiztikusabbra hangolt lélektana. A negyvenes évek istenszerű, morálisan tökéletes idoljaihoz képest Lee és társai az addig csak legfeljebb a hős segédjeként feltűnő, kétségekkel teli, tépelődő és gyötrődő kamaszt emelték a középpontba. Nem a szuperképességekre, hanem a karakterek hétköznapi problémáira és lelkivilágára fektették a hangsúlyt, így az épp akkoriban kamaszodó baby boom generáció nagyon könnyen tudott azonosulni velük. A Marvel menővé és a műfajhoz képest valószerűvé tette az erkölcsileg bukott figurákat, akiknek fel kell nőniük az igazságosztó szerepkörhöz és szuperhőssé kell válniuk, miközben folyamatosan megkérdőjelezi saját maguk érzelmi és fizikai rátermettségét. Peter Parker olcsó nyerészkedésre használja a pókerőt, és az ő hibájából hal meg a nagybátyja, Daredevil az intézményes jog és a katolikus erkölcs között őrlődik, az X-Men tagjai pedig azokon az embereken kénytelenek segíteni, akik szörnyszülöttként megvetik őket. Lee és gárdája a szuperhősök új, neurotikus prototípusát alkották meg, olyan figurákat, akiknek saját magukon kell felülemelkedniük, illetve rajtuk keresztül számos társadalmi témát beemelték a képregényekbe, mint például a droghasználat, a polgárjogi mozgalmak, a szexuális és etnikai kisebbségek helyzete.

A közös univerzumban létező hősök ezáltal belsőleg is változtak, a történetek is folyton új vizekre és narratív megoldások felé evezve tartottak valahová, és velük együtt fejlődtek az olvasók is, akik nagyon jól rezonáltak ezzel a folyamatszerűséggel, így a Marvel-füzetek egyszerre nyújtottak egyéni és közösségi élményt. A vállalat jól felismerte saját pozícióját az épp átalakulóban lévő médiafogyasztási szokások és az állandó mozgásban lévő, emiatt kiszámíthatatlan szórakoztatóipari

folyamatok szűk szegmensén belül. A Marvel-modell lényegében az élménykommunikáción alapuló kultúrafogyasztást és a közösségi média interaktív bevonódásra építő logikáját, valamint a merchandise-termékek értékesítése révén a multi- és transzmediális platformokon szétágazó történetfolyamok hálózatát előlegezte meg. Egyszóval a franchise- és univerzumépítés paradigmáját. Lee remek üzletemberként és marketingstratégiával rájött, hogy nem az adott történetet kell eladnia, hanem a rajongókkal való személyes kapcsolat illúzióját. Végig azon volt, hogy a kiadó az alulról, szenvedélyből szerveződő kisvállalat képét és a közvetlen elérhetőséget sugározza. A Szerkesztőségi Szenzációk és Lee vezércikkei a Marvel alkotóit is a latexruhás hősök szintjén bálványozták, az állandó levelezési rovat bennfentes információmorszákhoz juttatta a fiatal közönséget, akik között szép lassan az egyetemisták és az ellenkultúra képviselői is felbukkantak. A Marvel és panteonja egyfajta generációs jelenséggé nőtte ki magát, ahol már nem az egyes szuperhős vagy az alkotó volt a középpontban, hanem az egységes brand.

Lee ezáltal a Marvel kiemelt hangjaként és a képregényipar szupersztárjaként maga is intézménnyé vált, akit előszeretettel hívtak előadni különféle kampuszokra, rádióműsorokba és olyan nagymenőkkel bandázott, mint a Country Joe and the Fish, a Kiss vagy Alain Resnais, aki Stan közeli barátjaként első ízben akarta filmre vinni Pókembert. A Marvel-termékek nem pusztán a popkultúra, hanem egyfajta modern mitológiaként a hétköznapiak szerves részeivé váltak. Noha továbbra is a nagyvállalati szempontok érvényesültek a kreatív döntések esetében is, illetve a Marvel (és természetesen a DC) hírhedt volt arról, hogy a munkatársaival nem túl méltányos szerződéseket köt, a szerzők ezáltal nem birtokolják saját alkotásaik jogait, de ezen kívül meglehetősen nagy kreatív kontrollt gyakorolhattak a munkájuk felett. A Marvelnél így az alkotói szabadság és az uniformizmus, valamint a profitorientált, kizsákmányoló kapitalista logika egyszerre érvényesült.

Lee viszont ennél is többre vágyott. Ahogy hősei kettős életet éltek, úgy fél szemmel ő is mindig a filmipar és az irodalom felé figyelt. Fingeroth, építve kicsit a mítoszt, Lee (és Ditko, valamint Kirby) személyiségjegyeit próbálja meg kimutatni olyan karakterekben, mint Pókember vagy az Ezüst Utazó, akit Lee egyfajta lírai szócsőként használt, hogy kifejttesse elégikus gondolatait az élet nagy kérdéseiről, és művészi formába öntse az önmagával kapcsolatos kétségeit. Lee a saját kreatív mindenhatóságába vetett hite mellett a Marvel szimpla alkal-

mazottjaként egy korlátok közé szorított, más ágazatokban és médiákban (rádió, tévé, film) kifejezetten sikertelen alkotót látott magában, akinek a hetvenes évek második felétől, miután a szuperhősök már elvesztették újszerűségüket, épp saját bebetonozott imázsa jelentette a legnagyobb terhet. A Marvel küldetéstudattól duzzadó hangjaként egy olyan jól megalkotott perszóna vált Stan Lee-ből, akinek a neve nem pusztán a Marvel, hanem szinte a teljes képregényipar szinonimájává vált, de magánemberként soha nem tudott felnőni a saját magából faragott bálványhoz.

Fingeroth jól súlyozott, és lendületes életrajza úgy képes felfejteni a nagy ívű zseni lélektanát, hogy nem hagyja szó nélkül főhőse gyarló természetét, aki kezdetben elvitatta közvetlen társaitól az egyenjogú partnerséget, és kissé már öregnek számított ahhoz, hogy a kamaszok és egyetemisták szószólója legyen a hatvanas években. Éles szemmel, pontosan látja Lee szerepét a képregényipar történetében: az éppen forrásban lévő társadalmi folyamatokra és popkulturális trendekre érzékeny frontembert, aki képes volt összefogni, finomhangolni és mederben tartani több tucat író és rajzoló munkáját, amivel túl azon, hogy visszatükrözte az aktuális korszellemet, a mai szórakoztatóipar leghatékonyabb narratív és terjesztési formuláját is megteremtette.

Åsa Wikforss

Alternatív tények

Fordította Dobosi Beáta

Typotex

Budapest, 2021

Csécsi László

HOGYAN VÉDEKEZZÜNK A 21. SZÁZAD FEKETE MÁGIÁJA ELLEN?

„A szabadság az, hogy szabadságunkban áll
kimondani, hogy kettő meg kettő négy.”

George Orwell

Svédországban minden harmadéves középiskolás diák, aki igényt tart rá, ingyen megkap egy ismeretelmélettel foglalkozó filozófiai művet. A könyv 2017-ben jelent meg, a szerzője a Stockholmi Egyetem filozófiaprofesszora, a Svéd Tudományos Akadémia tagja, Åsa Wikforss, a címe pedig az, hogy *Alternatív tények*. Miért gondolják úgy a svéddek, hogy ezt a kötetet minden fiatalnak el kell olvasnia? Azért, mert reményeik szerint megóvják őket attól, hogy bedőljenek a politikai propaganda hazugságainak. A könyv tavaly magyarul is megjelent. Adott hát a lehetőség, hogy a magyar diákok (és hajdani diákok) is a kezükbe vegyék. Nekik legalább akkora szükségük van a szabad gondolkodás mentőmellényére, mint skandináv kortársaiknak.

A szerző nem kisebb ambíciókkal állt neki a munkának, mint hogy közérthető, ám mégsem elnagyolt módon rántsa le a leplet a 21. század fekete mágiájának, a tudás megkérdőjelezésének módszertanáról. Mert mint megjegyzi: „Az igazságon túl, az alternatív tények korában élünk. [...] Mintha a legalapvetőbb tényekben sem tudnánk megegyezni. Mintha nem is ugyanabban a világban élnénk” (12). A hazugságok,

féligazságok terjedése természetesen nem a 21. században kezdődött, ám ma már olyan új technológiák állnak a propagandaterjesztők rendelkezésére, melyekkel szemben a tömegek védtelenek, és amelyek terjedése alááshatja a demokratikus értékeket.

A 2016-os amerikai elnökválasztás rávilágított arra, hogy milyen veszélyes és milyen hatékony lehet az álhírek terjesztése. Annak is évtizedek óta tanúi lehetünk, hogy a klímaváltozás emberi okait tagadók hogyan lassítják a globális felmelegedés ellen küzdők erőfeszítéseit. A koronavírus-járvány idején pedig megtapasztalhattuk, milyen sikeresen kérdőjelezték meg a tudományos téren kevéssé felvértezett véleményvezérek a kutatók állításait, és hogyan sodortak veszélybe rengeteg embert az oltások és korlátozások szükségességének tagadásával.

Az „alternatív tény” kifejezés nem túl régi agyszülemény, 2017-ben alkotta meg Kellyanne Conway, Donald Trump tanácsadója. Akkor használta, amikor arról faggatták egy tévéműsorban, hogy az elnök kommunikációs csapata miért állította azt, hogy még soha nem voltak annyian elnöki beiktatáson, mint amennyien Trumpéra összegyűltek, amikor nyilvánvaló, hogy Barack Obamáén nagyobb tömeg vett részt. A tanácsadó azzal ütötte el a kérdést, hogy ők nem hazudtak, csupán alternatív tényeket közöltek.

Azóta ez a kifejezés szimbólummá vált. Annak a szimbólumává, hogy nem csupán a vélemények lehetnek sokszínűek és szubjektumfüggők, hanem a tények is, ezért az, hogy valaki igazat állít-e vagy hazudik, csupán nézőpont kérdése. Ása Wikforss azt a felfogást, amely szerint tények nincsenek, ténynihilizmusnak, ténytagadásnak nevezi, és természetesen nem ért egyet vele, ezért szentelt egy egész könyvet az ezzel visszaélő tudásellenes mozgalmak leleplezésének.

A kötetből nem hiányozhatnak a tények relativizálásának történeti előzményei sem. A filozófus a legfőbb okokat a rosszul értelmezett posztmodern elméletekben találja meg. Abban, amikor néhányan úgy vélik, hogy intoleráns dolog igazként vagy hamisként osztályozni a meggyőződéseket. Ez ugyanis a szerző szerint ellehetetleníti a gondolkodást, és táptalajt kínál a hamis ideológiáknak. Attól, hogy a tények a posztmodern szerint kitalációk, még nem egyenértékűek. És felrója, hogy ez a gondolkodásmód lehetőséget biztosít arra, hogy kihasználják olyan cinikusok, akiknek érdekében áll aláásni a tudásba és igazságba vetett hitet.

Azt mondják, mindenkinek joga van a saját véleményéhez. De joga van-e a saját tényeihez? A szerző egy egész kötetnyi érvet sorakoztat fel

azon véleménye mellett, hogy talán mindenkinek joga van azt hinni, amit akar, „de ha mindenki azt hiszi, amit akar, és nem azt, amit jó oka van hinni” (8), akkor az emberiség jelentős része lemond a tudásról.

Ása Wikforss fő kutatási területe a nyelvfilozófia és az elmefilozófia, ezért alapos, jól áttekinthető háttérrel ad a valótlanságok terjedésének, terjesztésének módszertanáról. És arról, hogy az emberi psziché miért kínál ideális táptalajt a tényeknek ellentmondó, ám a vágyainkkal harmóniában lévő vélemények számára.

A szakma élvonalába tartozó kutatók elméleteinek, kutatásainak és eredményeinek ismertetésével világít rá, hogy mindnyájan gyarlók vagyunk, de nagyon nem mindegy, hogy miképpen gondolunk a tökéletlenségeinkre. Ha megismerjük az ember korlátait – és ezen korlátok evolúciós háttérét –, akkor lehetőségünk nyílik arra, hogy a lehető legtovább toljuk ki a határait. A modern kutatások egyik tanulsága az, hogy az emberek általában sokkal magabiztosabbak annál, mint amire a kognitív képességeik és a rendelkezésükre álló információk feljogosítanák őket. És ezen körülmény hangsúlyozása nem a társadalom egyes csoportjainak leszólását jelenti. Mindannyian hasonlóképpen működünk. Akkor is az a határozott érzésünk, hogy értjük a dolgokat, amikor nem értjük őket. Úgy járunk fel-alá a világban, hogy meg vagyunk győződve róla, tisztában vagyunk vele, mi zajlik körülöttünk. Pedig ez nem igaz. Az információinkat gyakran sokadlagos forrásokból szerezzük, és nincs, nem is lehet időnk arra, hogy mindent ellenőrizzünk. A meggyőződéseink többsége a közösségünkben uralkodó véleményeket tükrözi.

Az, hogy az internet a mindennapi életünk részévé lett, csak rontott a helyzeten. Az információszerzés elképesztően könnyűvé vált. A Google látszólag mindent tud. A dolgok egy részéről viszont olyan dolgokat is tud, amelyek nem igazak. Ezzel lehetőséget kínál arra, hogy mindenki a neki tetsző információfalatkákat emelje le erről a világméretű svédasztalról. Azokat, amelyek megerősítik a véleményében az adott felhasználót, hangozzék az bármekkora örültségnek is. Az internet ugyanis nem az állítások igazságtartalma szerint súlyoz, hanem a népszerűségük alapján.

Emiatt úgy érezhetjük, bármivel képbe kerülhetünk néhány perc alatt, elég hozzá egy okostelefon. A megszerzett információk pedig előszeretettel simulnak be az egyéb dolgokról alkotott véleményeink közé. A szerző szerint ez lehet az egyik oka annak, hogy egyre több ember fejébe fészkelte be magát a kétség: a szakértelem nem is olyan nagy érték, és nem is tévedhetetlen.

Innen pedig már csak néhány lépés az összeesküvés-elméletek dzsungelje, ahol minden tény és vélemény ezer indával kapcsolódik minden máshoz, és minden ösvény ahhoz az egy, minden mást elhomályosító sejtéshez vezet, hogy valakik megpróbálnak átverni bennünket. Sokan érzik úgy, hogy csak intellektuális bozótharccal lehet irtást vágni a háttérhatalom álcájának szövedékén. A magukat a rejtett tudás birtokosának érző csoportok tagjai elindulnak a szektásodás útján, és meg sem állnak addig, hogy minden, a véleményüktől különböző állítást a háttérhatalom trükkjének tartsanak és a személyük elleni támadásként éljenek meg.

Szerencsére a legtöbb ember nem jut el eddig a pontig, ám erre nincs is szükség ahhoz, hogy elveszítsük a szellemi irányérzékünket. Elég, ha a szakértelembe vetett bizalmunk párolog el az egymásnak ellentmondó vélemények között vergődve. Márpedig a bizonytalanok gyakori válasza – az, hogy az igazság valahol a két vélemény között félúton található – ritkán bizonyul helyesnek.

Ezeket a bizonytalanságokat használják ki azok a cinikus hatalmak és hatalmasságok, akik befolyásolni szeretnének bennünket. Mert mint azt Ása Wikforss megjegyzi: „az emberek befolyásolásának legjobb módszere nem a kényszerítés, hanem az átverés” (9). Épp ezért gondolja úgy, hogy az álhírek kifejezés nem helyes, helyette a hamisított vagy koholt híreket kellene használnunk. Ezeket ugyanis tipikusan a politikailag motivált gondolkodás fokozásának szándékával gyártják. És figyelnek rá, hogy jól illeszkedjenek a megcélzott egyének politikai nézeteihez. Fontos tehát, hogy a hallgatók szívesen igaznak tartsák a hazug állításokat.

A propagandista célja az, hogy elhitessen egy üzenetet, függetlenül attól, hogy az valós-e vagy sem, vagy ha ez nem lehetséges, akkor elfedje a valóságot. Szinte teljesen mindegy, hogy az üzenetek célba érnek-e, a feladatuk elsősorban az, hogy zajt keltsenek, és elérjék azt, hogy a rengeteg, magát az igazság színében feltüntetető állítás között elvesszenek azok, amelyekre valóban érdemes lenne figyelniük.

A propaganda különböző változataira számos történelmi és jelenkori példát szolgáltat a szerző, és ezek közül nagyon sok Donald Trump közéleti tevékenységéhez kapcsolódik. Ő volt az, aki az autokratá vezetékek kommunikációs attitűdjének, tényektől való függetlenségének a mintapéldáját nyújtotta nem sokkal megválasztása után az *ABC World News Tonight* című tévéműsorában. Amikor arról kérdezték, miért állítja azt, hogy milliók szavaztak törvénytelenül Hillary

Clintonra, amikor erre semmilyen bizonyítéka nincs, ő csak annyit felelt: „Tudja, mi a lényeg? Milliók értenek egyet velem, amikor ezt mondom” (125). Magyarán nem az számít, hogy amit a vezető mond, igaz-e vagy sem, hanem az, hogy elegendően hisznek-e neki.

Ez az az attitűd, melynek terjedése közvetlen veszélyt jelent a demokráciára. Ez az, amiért Åsa Wikforss könyve az egyik leghasznosabb ajándék lehet nemcsak a svéd diákok, hanem mindenki számára.

A szerző ugyanis nem áll meg a probléma felvetésénél és részleteinek kibontásánál, hanem egy rövid, érthető és a hétköznapi életben is használható receptkönyvet kínál ahhoz, hogy akkor is meg tudjuk őrizni a józan ítélőképességünket, amikor minden ez ellen dolgozik.

Magánemberként sem vonhatjuk ki magunkat a felelősség alól. Amennyire képességeink arra lehetőséget kínálnak, hatástalanítanunk kell a propaganda és a tudásellenes állítások torzításait. Ez az életfelfogás a klímaváltozás elleni cselekvéssel is párhuzamba állítható. Ahogy a szelektív hulladékgyűjtés vagy az energiatakarékosság terén is lehet hatása sok millió apró lépésnek, úgy a meghamisított tények világában is számítanak a megalapozott egyéni vélemények. Azok az apró mécsesek, amelyek – ha csak egy szobányi térben is – bevilágítják a meghamisított valóságot és a politikai propaganda sötétjét.

Cserna-Szabó András

Rézi a pácban

Gasztronómiai írások

Helikon
Budapest, 2021

Gyöngyösi Lilla

A TÁNYÉRHOZ VEZETŐ ÚT

Cserna-Szabó András a hazai gasztroirodalom egyik legismertebb és legfontosabb képviselője. Nemcsak említés szintjén építi műveibe az étkeket és a falatozást, hanem újságíróként is ebben a tárgykörben mozog, illetve publikált köteteinek közel harmada kifejezetten a konyhaművészet köré épül (*Levin körút [hasnovellák, gasztroesszék]*, 2004; *Jaj a legyőzötteknek, avagy süssünk-főzzünk másnaposan – A macskajaj regénye 52 recepttel* [Darida Benedekkel közösen], 2007, 2012; *Ede a levesben* [gasztrokrimik, Fehér Bélával közösen], 2011; *77 magyar paca, avagy a gyomor csodálatos élete*, 2017). Nem mellesleg maga is főz. Így az sem véletlen, hogy az általa korábban szerkesztett Hévíz folyóiratnak állandó gasztrokulturális rovata van, amelynek terméséből nemrég antológia is megjelent *A hévízi hajószakács* címmel. Az ebben megidézett témák és a kötetben publikáló szerzők nevei a *Rézi a pácban* oldalain is fel-felbukkannak: a gasztroirodalom amilyen gazdag és kimeríthetetlen, olyan összetartó.

A népszerű szerző – és általában a gasztroirodalom – gyakran hangsúlyozott küldetése, hogy az étkezés is olyan fontos téma, mint a művészetek általánosan elfogadott, nemes tárgyai. És valóban: a gasztronómia olyan kimeríthetetlen ihletforrásnak és gazdag kincses tárnak tűnik a *Rézi a pácban* alapján is, amely feltétlenül érdemes az írók figyelmére – még ha Cserna-Szabó az egész kérdést meg is fűszerezi egy csipetnyi

iróniával. Elvégre, ha a gasztronómia is művészet a saját jogán, akkor átadható-e a nagyszerűsége egy másik művészeti ágban, az irodalomban? Az örök dilemmát Cserna-Szabó többféle taktikával oldja fel – egyrészt a finom ízek olyan elérhetetlen, távolról csodált tüneményeknek mutatkoznak nála, amelyeket írásban csak megközelíteni lehet, másrészt elsősorban nem fiktív történetek, hanem esszék, tárcák töltik ki a kötetet, mintegy átmenetet képezve a receptek és a novellák között.

A *Rézi a páczban* tehát nem elsősorban fenséges fogások érzékletes leírásából, hanem inkább esszékből áll. A huszonhat írás többsége könnyed hangú tanulmány, mindössze három novellát találunk benne – talán a ritkaságuk is okozza, hogy ezek a kötet legemlékezetesebb szövegei, míg a tényirodalom képviselői változatosabb minőségűek. Akadnak közöttük nyomozati anyaggal felérő, alaposan átgondolt, gondos és kiterjedt kutatómunkával megtámogatott, szinte tényfeltáró jellegű mélyfúrások és lazább, vázlagszerűbb, karcolatjellegű szösszennetek. Az egymástól független, bár egymással néhol kisebb tematikus átfedésben álló, közös pontokat és figurákat (például az Ínyesmestert, Magyar Eleket) érintő szövegek összetartó ereje a humor és az egyszerű kedélyes és tiszteletteljes, őszinte kíváncsiságtól fűtött stílus. A humor búvópatakként szövi át a fejezeteket, a legnagyobb tragédiák mögött is megbújik, néhol pedig csattanós viccekben, kiszólásokban, összekacsintásokban ölt testet. Ezek között vannak fárasztóbb és kellemes meglepetést okozó megoldások. „Péhóvárd a hajlásban ül, egyszerű figyelni a Liszt teret és az Andrássy utat, serpenyős libasültet eszik, és néha megkínálja egy combbal a bajszos költőt, aki aztán dicsekszik is a kávéházban fűnek-fának, mi jó dolga van Attilának” (39). Máskor viszont: „»Az kapoztas huson kezdem el, úgy mint Magyar es Horvat Orszagh címeren« – így indul a csáktornyai Zrínyi család 17. századi kéziratos szakácskönyve. A káposztás hús mint Magyarország címere, be szép, Istenem! Szebb, mint azóta az összes címerünk” (107).

A kötetet tehát az esszék dominálják, pedig lehet, hogy szerencsésebb lett volna egyenlőbb arányban szerepeltetni a novellákat. Ahogyan az esszék, ezek sem hosszabbak néhány oldalnál, ám felvillan bennük valami mélyebb, programadó eszme, miközben a nyitó- és záródarab elindítja, illetve lekerekíti a gondolatfűzért. A tojásos étte-remről álmodó latintanár (*Ab ovo, avagy a gasztronómia káros voltárúl*), a fronton békebeli karácsonyi menüről ábrándozó magyar bakák (*Polgári karácsony, avagy fogas Mornay módon, utoljára*) és a – kimondatlanul – Latinovits Zoltán születésénél jelen lévő, révedező Krúdy

Gyula (*Vénasszonyok nyara, avagy indiánnnyár*) mind a gasztronómia nemességét, értékét hirdetik, amiért megéri feláldozni az életünket akár a szó szoros értelmében, akár képletesen. Ezekben a történetekben az ízek élvezete, az étkezésnek hódolás összekapcsolódik az elmélkedéssel, az álommal, a valóság és a képzelet keveredésével. Mindez tulajdonképpen az esszéműfaj sajátja – ebből a szempontból a novellák előkészítik, megerősítik és lezárják azt a gondolatfolyamot, amely nemcsak a saját, fiktív hőseit, hanem a kötet szerzőjét is foglalkoztatja. A novellák főszereplői is esszéket írnak, csak éppen gondolatban vagy szóban.

A fejezetek többsége klasszikus kutatómunka, könyvtárazás, sajtófigyelés eredménye ugyan, ám a *Rézi a páczban* mégsem ismeretterjesztő, hanem szépirodalmi igényű mű. Cserna-Szabó egyrészt rengeteg kulturális referenciát, idézetet használ, másrészt felvállalja az ellentmondásokat, zsákutcákat is. Ez pedig rokonszenvéssé teszi őt: nem egy mindentudó elbeszélő kinyilatkoztatásait, hanem egy kalandor kutatásainak gazdag, de töredékes eredményeit olvassuk. Lehet, hogy csak egy lépéssel jár előttünk, és a kacskaringós út végén sem találja meg a vágyott kincset, de *számunkra* tárja fel a rég elfeledett vagy éppen soha nem vizsgált adatokat, összefüggéseket. Amelyek attól lesznek igazán finom falatok, hogy a saját tudásán, világlátásán átszűrve találja őket. A cél pedig valójában, ahogy a közhely mondja, az út maga. Útközben pedig talán ahhoz is közelebb kerülünk, hogy megértsük, miért is olyan fontos és érdekes a gasztrotörténet, illetve miért érdemes az étlap mögé nézve tudatosan átadni magunkat az érzéki örömöknek. A *Rézi a páczban* könnyen átragasztja az evés és olvasás iránti szenvedélyt a befogadójára.

A kötet egyszerre legendateremtés és legendák cáfolata, kedélyes anekdotázás és a szikár tényekkel való szembeállítás. Utazgatás több száz vagy akár ezer év történelmében, elsősorban a magyar történetek között – de olykor nemzetközi kitekintést is kapunk. A könyvben megtaláljuk több híres magyar fogás, például a töltött káposzta eredettörténetét, máskor viszont kétségek között maradunk, hogy mi a csuda az a kálomista mennyország. Ránagyíthatunk a vendéglátóipar történetének fontos mérföldköveire, például Kövi Pál fantasztikus karrierjére. Elkalandozhatunk különböző régiók és etnikumok konyháira felé, miközben érintjük az evés filozófiáját is. A címadó történet, az egyik legkörmönfontabb história pedig a híres, szegedi Rézi néni(k) szakácskönyveit veszi számba – az egymástól szemtelenül lopó, a szerzői jogokra és a hitelességre fittyet hányva újra és újra kiadott receptgyűj-

temények új szempontra hívják fel a figyelmet. Hiszen a gasztronómia elsősorban mégiscsak üzlet, tehát minden hozzá kötődő terület is az, tudták ezt százötven éve is.

Fontos ugyanakkor, hogy a kötetben nemcsak a gasztronómia irodalma, hanem az irodalom gasztronómiája is bőségesen benne van: szóba kerülnek magyar (Mikszáth, Karinthy, Petri, Rejtő, Szomory) és nemzetközi (Agatha Christie, Dumas, Nietzsche) írók, költők, gondolkodók törzshelyei, étkezési szokásai vagy éppen a műveik gasztronómia felől való olvasata. A *Gyula pincér télen-nyáron, avagy irodalmi kávéházak régen és régen* a könyv egyik legélvezetesebb és lehangulatosabb írása, népszerűsítő-irodalomtörténeti szempontból igazi kincses-tár: az egyre elterjedtebb városi séták mintájára a legendás budapesti vendéglátóhelyeket járja végig, mindegyikhez egy-egy törzsvendéget, illetve nagy maréknyi anekdotát kapcsolva. Cserna-Szabó számtalanszor hivatkozik a műfaj híres magyar képviselőire, klasszikusokra és kortársakra egyaránt, így Krúdy, Esterházy Péter, Fehér Béla vagy Váncsa István neve többször elhangzik. A szerző egyszerre adja meg a tiszteletet nekik, illetve a tányérunkra kerülő fogásoknak.

Néhány személyesebb és közéletibb jellegű írással, tárcával is találkozhatunk a kötetben. A *Király utca 40., avagy mézes álom az Arany Tigrisben* a prágai és a budapesti kocsmakultúra különbségén élcelődik, *A meghekkelt Balaton, avagy a nagy halászléháború* pedig akár Lackfi János *Milyenek a magyarok?* című kötetébe is beleillene, hiszen egy fiktív jelenetből (sorba állás hekkért a strandon, összeveszés az igazi magyar halászlé receptjén) kiindulva édes és fanyar következtetéseket von le a magyar néplélekről, konyháról és történelemről, amelyek persze kéz a kézben járnak. Ahogy máshol, úgy itt sem véresen komoly eszme-futtatásokat olvasunk, inkább tréfás felvetéseket, amelyek mégis felpiszkálhatják a gondolatainkat. „A magyar soha nem tudott még szemébe nézni a hekknek, ugyanis a hekk fejtetlenül érkezik hozzánk (és kibelevé, mélyhűtve, hajón) – költőibb pillanatainkban úgy is gondolhatjuk, végső soron a fejtetlen hekk a magyar kulináriát jellemző teljes fejtelenséget szimbolizálja” (53).

A *Rézi a páczban* tanulsága szerint tehát a gasztroirodalom több, pontosabban más, mint az evés örömeinek hirdetése vagy ínycsiklandó leírások halmozása – hangsúlyos része a nyomozás, tényfeltárás, rendszerezés, amelynek persze élvezetes formát kell adni. A gasztroirodalom feltáratlan terület, valahol az étkezési szokásaink és ezzel összefüggésben az ételekről vallott filozófiánk története körül. Elég egy jó ötlet,

amelynek utánamenve, a konyhaművészet egy ismeretlen szegletére ránagyítva izgalmasabbnál izgalmasabb anekdotákba, históriákba botlunk, ezek mellé pedig csak egy cseppnyi fantázia kell, hogy még élvezetesebbnek hassanak. *A Rézi a páczbant* lapozgatva nem derül ki, hogy kifejezetten ebbe a kötetbe szánt írásokat vagy korábban máshol megjelent szövegeket olvasunk, így feltehetően az előbbi igaz – terjedelmüknek, olvasmányos stílusuknak és önállóan is értelmezhető voltuknak köszönhetően azonban a legtöbb darab folyóiratban vagy akár napilapban is megállná a helyét. A kiadvány színvonalát emelik és a könnyű befogadhatóságot is segítik Ráskai Szabolcs elmés illusztrációi: a továbbgondolásra ösztönző, elemelt rajzok akár értelmezési szempontokat is kínálhatnak a fejezetek mellé.

K. Horváth Zsolt

A bundátlan Vénusz

Prae
Budapest, 2021

Bálint Bernadett

SZÖRMENTÉN – A TESTSZÖRZET ELTÁVOLÍTÁSA MINT HATALMI GYAKORLAT

Szexi vagy nem? Ez az episztemológiai kérdés fémjelezte egy kereskedelmi tévésatorna műsorát a kétezres évek közepén. A szépségverseny jellegű show tétje az ötszázezer forintnyi készpénz, a modelltanfolyam és egy fotózás mellett az volt, hogy a nézők megtudhatták: a celebvilág krémje (akik modellszakmai kritériumokat figyelmen kívül hagyva

ítéltek) legitimálja-e a jelentkezők szexiségét. Sokan épp emiatt jelentkeztek. A döntnökök között a négy évad során túlnyomórészt férfiak ültek, és a versenyzőket instruáló műsorvezető is férfi volt. A számos problematikus kérdés közül, ami a *Szexi vagy nem?* kapcsán felmerülhet, talán a leginkább hangsúlyos az egyén saját testéről alkotott véleményének instabilitása. Cseppet sem meglepő ez abban a történelmi periódusban, amikor hazánkban a social media berobbanásával az önműködő hatására az én és a külsővé tett én drasztikusan elvált egymástól. Nem beszélve a celebek, influenszerek, tévésorozatok, reklámok által kínált és kívánt testképről, amely szerteágazó igazodási pontokat nyújtott az egyén számára.

„A nők a mások által nézett önmagukat figyelik. [...] A nőben élő megfigyelő hímnemű, megfigyelt önmaga pedig női jellegű. Így változtatja magát tárggyá a nő – méghozzá elsősorban a látás tárgyává: látvánnyá” (48). John Berger sorait K. Horváth Zsolt idézi legújabb tanulmánykötetében.

A bundátlan Vénusz a (női) testet és testszörzetest mint kulturális-politikai tényezőt vizsgálja, és átfogó történelmi áttekintést nyújt a testszörzettel kapcsolatos jelenségek és jelentések sokaságáról. A könyv számbavételekor hiba lenne figyelmen kívül hagyni a fedőlapon szereplő alkotást, Klenyánszki Csilla *The Reminiscence of Being a Woman* című művét. Az üres térben ábrázolt (feltehetően) nőalak meztelenségét egy nagy csokor vágott (!), lila kardvirág takarja el, amelyet testszínű nejlonharisnya szorít a modellhez. A képen egyértelműen felfedezhető natúra és kultúra szembenállása, az elfedni vágyott és egyben domesztikálhatatlanul burjánzó természet konfliktusa. A kardvirág (*Gladiolus*) azonban szimbólumként erősségre, bátorságra utal, és alaki, valamint etimológiai kapcsolódásai miatt fallikus jelként is értelmezhető. A borító mintegy vizuális sűrítményét adja a kötet tárgyának. A megismeréshez az olvasónak át kell lépnie a könyvtest védelmező rétegét – mintha a harisnyás alakról lehámozná a társadalmi megfelelés eszközeül szolgáló ruhadarabot –, és ezáltal bebocsátást nyer az intimitás szférájába.

K. Horváth Zsolt a női testszörzetről beszél. Számos példán keresztül mutatja be, hogy mennyiben tabu ez napjainkban, kezdve a szörzetenítő reklámokban meg nem jelenő szörzettől a divatipar sima bőri modelljein át. Éppen ezért nem mellőzhetünk olyan alapvető kérdéseket sem, amelyek akaratlanul felmerülnek az olvasóban (és természetesen ez alól a recenzens sem kivétel). Mennyire adekvát egy férfi

szerzőtől, hogy napjaink nőiséget meghatározó kulturális gyakorlatáról, azaz a szörtelenítésről írjon tanulmánykötetet, és miképpen viszonyul férfiként ehhez a problémakörhöz?

K. Horváth Zsolt végig semleges nézőpontot képvisel, a preconcepciókkal ellentétben nem érezhető a férfi tekintete a női testen, és – ahogy a következő részlet is mutatja – nem jelöl ki követendő példát a nők számára. Társadalomtörténészként jelenségeket rögzít és kultúrtörténeti kontextusban vizsgálja a női testszörzettel kapcsolatos gyakorlatokat: „Előrebocsátanám, hogy ez az írás nem kívánja a nők helyett eldönteni, hogy a szörtelenítés vagy a szörzet viselése jó-e, vagy sem; távol álljon tőle az olcsó kultúrakritika és fanyalgó moralizálás. Nem arra keresi a választ, hogy jó vagy rossz, követendő vagy elutasítandó a szörtelenítés trendje, hanem arra, miért alakult át ily módon a női testkép. Ennek az írásnak a célja elsősorban az, hogy ízekre szedjünk egy mára rögzült és sok nő számára terhes, zavaró társadalmi gyakorlatot, s megpróbáljuk megfejteni a mélyebb jelentését” (19–20).

A megfejtésre százötven oldalnyi (kilenc tanulmány) teret hagy a szerző. A logikus szerkesztést tükrözi, hogy míg az első szöveg általánosságban beszél az *eszményi test*ről, az utolsó előtti írás specifikusan foglalkozik a közelmúlt Magyarországnak egyik szépségversenyével. A folyamatosan közelítő, egy irányba tartó fókusz egyszerre építi az olvasó komfortérzetét a szöveggel és a témával kapcsolatban, és enged teret egyre érzékenyebb jelenségek bevezetésének. A szerző számos megvilágító ténymegállapítást tesz, amelyek az előszóban rögzített megértési és megértetési szándékával korrelálnak. A pubertás vizsgálatokor beszél olyan vallási rítusokról, amelyek átsegítik az egyént a gyermekkor és felnőttkor határán. Azonban ezek nem mindenki számára nyújtanak támaszt, illetve a felnőtté válás tabujellege miatt a fiatal nők gyakran testbüntudatként élik meg a fizikai változásokat, hiszen az elméjükben rögzült eszményi test szörtelen: „A szépség nem szőrös” (7).

Az egyes tanulmányok címei gyakran játszanak ellentétpárokkal: *A vásárló teste és a test vásárlása*; *A „jelen” történelme*; *Az akt és a meztelen*, továbbá olyan figyelemfelkeltő és humoros címekkel oldják a téma tabujellegét, mint *A szeméremszörzet sűrűsége és a diskurzus ritkítása*, valamint *Ez „a mi Westünk” – A „szépség” áruvá tétele az 1970–1980-as évek Magyarországn*. A könnyedebb jelleg abból is fakadhat, hogy *A bundátlan Vénusz* tanulmányai először a kolozsvári A Szem online portálon jelentek meg. A nyelvezeten abszolút érezhető az a fajta kötetlenség, amelyet egy online platform olvasóbarát hangneme követel, és

ez szintén hozzájárul a komfortérzet megteremtéséhez, amely szükséges a tárgykör diskurzusba való beemeléséhez. A Szemen megjelent szövegek előnye, hogy a szerzőnek végtelen lehetősége volt fotókat, korabeli újságcikkeket csatolnia az egyes részekhez. Ezek közül a nyomtatott kiadásban mindössze három-négy kép maradt.

A történelem során a női testszörzet tematizálásának eltérő gyakorlatait számos példával illusztrálja a szerző. Ezek legtöbbször olyan dokumentumok, amelyek valamilyen médiumon keresztül értek el a fogyasztókhoz, ezért ma is megtekinthetők: „A felsőosztálynak szánt Harper’s Bazar (sic!) 1915. májusi számában tűnik fel az első, a hónalj szőrtelenítését szorgalmazó hirdetés, mely éppannyira adott el borotvát, mint amennyire életstílust” (59).

A kötet hangsúlyosan foglalkozik a média által formált testképpel, a test nyilvános használatával és a testhatárokkal. A szerző szerint mindezeket a kapitalista termelésre épülő vég nélküli fogyasztás tartja úr-szolga viszonyban. A testszörzettel kapcsolatos társadalmi norma tehát leválik az egyén territóriumáról, és külső viszonyok határozzák meg azt. *A fogyasztás biopolitikai módszerei* című szöveg többek között azt mutatja be, hogy miként válnak társadalmi üggyé a korábban magánszférába tartozó jelenségek: „Ekkoriban veszik át a feministák az újbaldaltól a *the personal is political* szlogent, amellyel végül is nem tettek mást, mint hogy maguk is felmondták az intimitásnak és a nyilvánosságnak a 18–19. században, a klasszikus polgári társadalomban rögzült kettősségét. [...] Egyszerűbben fogalmazva, illékonyvá válik az intim és nyilvános közötti viszony – s ez legplasztikusabban a test és a szexualitás témájában ragadható meg” (84–85).

A probléma natúra és kultúra viszonyában is megragadható. Ugyanis a testszörzet alakításának kényszere az embert mint természeti létezőt fosztja meg – ebben az értelemben kasztrálja – egy alapvető attribútumától. „*A kasztrált nő* a feminizmus 1960-as évekbeli leképeződése, [...] amely a nők felszabadításáért küzdött, ideértve a szexuális önrendelkezés kérdését. A női szexualitás nem maradhat reaktív, a férfi közeledésére adott válasz, a nőt nem foszthatják meg libidójától, annak saját jogán kell megnyilvánulnia s kifejeznie a vágyat – ez volna a kasztrált állapotból való kitorés garanciája” (32). A borotva ebben az értelemben pontosan úgy viselkedik, mint Cornelia Vismann a természet kultivációjáról szóló elméletében az eke. A kultúra immár teljesen uralma alá hajtotta a női testet. K. Horváth Zsolt felhívja a figyelmet az 1960-as években felerősödő ellenkultúrára, amelynek képviselői

a szőrtelenítési kampánnyal szemben foglaltak állást, mert a szüleik generációjával ellentétben nem kívántak megfelelni a kommersz irányvonalnak. Ebben a mozzanatban az a leginkább szembetűnő, hogy a szőrtelenítés tematizálásával visszafordíthatatlanul a kultúra részévé vált az ember egykoron leginkább természetes sajátossága, az emlős kultakarójának védelméül szolgáló szőrzete. A természetes kulturálissá vált, és az ellenkultúra képviselői hiába próbáltak lázadni ellene, cselekedeteik a kulturális-politikai állásfoglalás kontextusában voltak detektálhatók.

A kötet hiányosságaként jelölhető meg, hogy a 2010-es évek után történekről alig esik benne szó annak ellenére, hogy a női testszőrzet a jelenkori diskurzus részét képezi a normateremtő kultúra és a lázadó ellenkultúra felől is. Talán az utóbbi feltűnőbbben szerepel a social media felületein. Számos női influenszer kifejezetten arra építi arcukat, hogy megtagadja az elvárt szőrtelenítést, a #bodyhair címke alatt több százezer poszt jelenik meg testszőrzetüket büszkén vállaló profilok alatt. Egy magyar, menstruációs fehéreneműket forgalmazó cég szintén előszeretettel mutatja be termékeit olyan modelleken, akik a normától bizonyos mértékben eltérnek (bőrhibák, testszőrzet). Az elmúlt néhány évben vált ismertté egy fiatal lány, aki magát leginkább „low waste blogger”-ként identifikálja, és több posztjában elutasítja a szőrtelenítést, mint a „nőket kontrolláló ideát”. A hiányt ellensúlyozza valamelyest, hogy a szerző az utolsó tanulmányában kitekint a további kutatási lehetőségekre, mint a női-férfi oppozícióból való kilépés, a poszthumanizmus és az imént említett „hipszterek megint csak újszerű test-, divat- és szőrkonceptiója” (146).

K. Horváth Zsolt kötete közérthető és rendkívül izgalmas tudományos munka. A női test árucikké válásának folyamatát, a különböző testtájak szőrtelenségének evolúcióját és az ehhez kapcsolódó kultúrtechnikákat alaposan mutatja be. Megteremtí az a nyelvi közeget, ahol néhány mondaton belül szerepelhet egymás mellett Max Weber „megértő szociológiája” és a szeméremszőrzettől való megválás problematikája.

Csillag Péter

Oldalvonal*A magyar futball elfeledett története*

Jaffa

Budapest, 2021

N. Pál József

A „NAGY TÖRTÉNET” FORGÁCSAI

Csillag Péternek az *Oldalvonal* a Jaffa Kiadónál két éven belül megjelent harmadik könyve, ami példás szorgalomról is tanúskodhat akár. A sorban első (*Ady stoplisban*, 2019) a magyar irodalom újabb kori, már nem élő – Adytól József Attilán át Karinthy Ferencig tartó – nagyjainak sporthoz, különösen a futballhoz való viszonyát mutatta be huszonöt tételben. A *Kapufák és kényszerítők* (2020) a nagypolitika – király, kormányzó, miniszterelnök, pártfőtitkár – labdarúgáshoz való hozzáállásának történelmileg is értelmezhető mozzanatait tekintette át, s most itt az újabb kötet, egy látens trilógia záródarabja, amely e megunthatatlan szerelem és a vele járó bánat szorításában létező csodás játék – látszólag – periferiális szereplőiről, kivételéseiről, szóval „oldalvonali” dolgairól beszél filológusi alaposággal és szeretettel.

Csillag Péter ifjú írástudó – ahonnét én nézek a világra, főleg az! –, innét van a negyvenen. Történelem szakot végzett, ráadásul a históriát valóban megtanulta, s érti is. Isten kegyeltjének nevezhetnénk, hisz gazdag tradíciót kapott a sorstól (a neves festő, Molnár-C. Pál dédunokája ő), s e hagyatékot mint szellemi és morális parancsot úgy őrzi, hogy tartásának minden mozzanata a családirag gondozott örökséggel szervesül, túl a képzőművészetben.

Kiváló történész lehetett volna hát, ám – gyermekkori „elhívását” követve – sportújságíróvá lett, s mindent, amit családtörténelméből

örökölt, s amit megtanult, ennek szolgálatába állított. Tiszte szerint a Nemzeti Sport főmunkatársa, ötletekkel teli ember, aki e játékot nem (csak) játéknak, hanem történelmi, társadalmi, művelődéstörténeti, sőt élet- és létértelmezési alkalomnak, esélynek tekinti, s ennek megfelelően dolgozik.

Tudjuk, régi – ritkán bevallott – ítélet szerint a sport a történeti elbeszélés „oldalvonalai” – vagy azon is kívül eső? – járuléka csupán. A sport mint téma a napilapok utolsó oldalához tartozik, a velem egykorú s idősebb mániákusok talán máig ezért forgatják az újságot hátulról előre. Lehet, néha ezért „nézik le”, vélik tudatlannak a sportost az újságírás „nagyágyúit”, s talán ezért lett e szféra gazdái képzetében a „műveltség” sugallásának kényszere az írárok velejárója is – lélektani jelenségként akár. Nem tehetek róla, ez a tapasztalatom. Sok sportújságíró mintha azt (is) bizonygatná öntudatlanul, hogy otthonos az irodalom, a színház vagy a tudományok világában is.

Csillag Péter azok egyike, akiknek nem kell tudását – idézetekkel, hivatkozásokkal, nevek lajstromozásával, egyebekkel – tanúsíthatnia, mert a reá testált hagyatékot s a sporthoz fűződő, elementárisan természetes állapotát is úgy éli meg, ahogy levegőt vesz az ember. Beszéljen a foci bármely formájáról (egy rég elenyészett futballpálya korhadt, rozsdás kapufájától a BL- vagy a világbajnoki döntő fényzőzönéig), mindig önazonos lény szól hozzánk, karakteres világképpel, rögvést azonosítható stílusjegyekkel.

Ritka jól ír, s nem csak stílárís értelemben. Stílusa nemcsak zökkenőktől mentes, de írásai asszociációs tere (nem fikciós!) szépírói erényekről tanúskodik, midőn a mozgósított anyag az olvasás közben is „hallatszó” szöveget már-már akusztikusan „érezki” élményként emeli meg. Ha a szerzőt olvasom, „hallom” is, amiről beszél, sokszor jobban várom már a saját szavát, mint – az amúgy rendre jól kiválasztott, nem-egyszer veretes – hosszú idézeteit.

Azért mondom így, mert a szóban forgó könyv afféle breviáriummként is forgatható, az adott történet földidézéséhez a korabeli sajtó, könyvanyag vagy a visszaemlékezések sora is hozzátartozik. Aki az írásokkal kíváncsi emberként szembesül, nem kell már az Arcanum adatbázisának tengersok lapját búvárolnia, amihez csak hosszas kereséssel (vagy azzal sem) jutna hozzá, készen kapja itt. Mégsem történészi munkákkal van dolgunk, az írások inkább nevezhetők egy-egy rekonstrukciós kísérlet életszerű példáinak, amelyek az egykori futballalkalmak újraélése pillanataivá lesznek, változatos és tanulságos bázison.

A szerző munkáinak számomra legfontosabb szemléleti erénye, hogy rendre kilép a labdarúgással kapcsolatos általános narratívák köréből. Még a bődületes lexikális tudással bíró „szakosok” jó része is csak ritkán képes erre. Ők e játék folytonos, hétről hétre zajló történéseit kizárólag a játék primer mozzanataiból (kit igazoltak, ki játszik, ki az edző, ki milyen „formát mutat”, van-e pénz és mennyi, ki hibázott, mi a taktika, mi a felállás, mit fújta a bíró stb.) igyekeznek magyarázni, „megfejtetni”, ha hosszabb időtávot vizsgálnak, akkor is. Az érzelmei fogságában élő szurkoló meg főleg ezt teszi, ezért hinnie kell, ha e „mutatók” valamelyike – pláne az ő elvárásához igazodva! – megváltozik (elzavarják az edzőt, újakat igazolnak, új tulajdonos kerül stb.), az eredményesség is a reményei szerint alakul majd. Mindezen jelenségeken persze a végtelenségig lehet vitázni, így a narratíva folytonossága – akár a mókuserék pörgése – biztosított. A vitázók tudása – ki „ért” jobban a focihoz – meg azon méretik, kinek jobb az emlékezete (ez életkoron, szerencsés memórián, megszállottságon egyként múlhat), kinek több a tutinak vélt információja (ez a „helyzeten”), s hogy ki talál el több mozzanatot (ez meg a szerencsén). Ismerős ugye: „én megmondtam...!!!”

Ez a játékkal egyidős s a természetével összenőtt világlátás nem változik, ennek így is kell maradnia, ám a futball mint kulturális, mentalitástörténeti, társaslélektani, lételméleti jelenség megértésének – a bűvös narratíva körén való túllépésnek – akadálya lesz. Akadálya lesz akkor is, ha a „szakos” szerző, pláne a szurkoló egy-egy esemény idejéről, körülményeiről beszélve rengeteg kisebb-nagyobb historiai tény, körülményt, addig nem hallott történetmorzsát, anekdotát – mint színezéket, illusztrációt – elősorol. (Az ilyen lélek hiszi is többnyire, hogy egy-egy nagy fordulat, az 1954-es vb-döntő, Mexikó 1986, vagy futballunk romlása általában csak azért következett be, mert valakik nagyon hibáztak akkor, így a konkrét felelős, a felelősség mibenléte néven nevezhető, s – utólag! – legalább lélekben „megtorolható”).

E látószögből nézvést a labdarúgás történelmi, társadalmi, lélektani, tudati összetettségének meghatározottsága, a 19-20. század fordulóján elindult „nagy elbeszélés” misztériuma tettenérhetetlen marad, s csak a pillanatnyi mámor-hisztéria dimenziójába ragad a beszéd, ismétlődő, de sehova sem vezető érzelmi párbajokat hozva javíthatatlanul.

S bár az újabb labdarúgás a mindenáron való siker parancsától vezérelt – mondjuk – három évtizede, s a „mélyebb összefüggésekre” senki sem kíváncsi már, akadhatnak, akik a néhai „szintézis” esélyét továbbra sem képesek föladni. Nem képesek, mert e játék örömszerző, közösség-

formáló, már-már metafizikai misztériumának emlékét őrzik a zsigereikben, s ennek – nem okvetlenül a színvonalától függő! – nyomait, tűnésének pillanatait keresik, örökítik meg, s erről beszélnek fáradhatatlanul.

Csillag Péter – mint „jelenség”! – attól a honi sportújságírás egyedi alakja, mert emberi és szakmai értelemben is e „maradékhoz” tartozik. Nemcsak az emlegetett „trilógia”, de a *Hátsó füves* film- és cikksorozatból született album (2020), s a minap megjelent kiadvány (Tukacs László – Csillag Péter: *Ha a pályák mesélni tudnának...*) is példa lehet erre. Hisz a kezdetektől a máig, az élvonal históriáitól az „isten háta mögötti” falvak focihistóriáinak renddé és trenddé összeálló emlékezetéig terjed e beszéd, és tanulságos ívet rajzolnak fel a részei.

E kötet egyik záróköve számomra az *Örvénylő* futball című írás, épp mert az emberi és szakmai meglátások példátlan sűrűséggel találkoznak itt. Az egykor világhíres futballt adó „dunai iskola” históriájának újabb kori – a 2016-os Eb-n mutatkozni remélt, de továtúnt – esélyén és sorsán medítál e cikk, futballtörténetileg, mentalitástörténetileg is főbe kólíntó summázattal a végén. Így a szöveg: „Lassan-lassan az úgynevezett Duna menti iskola is kiment a divatból. Az osztrák–magyar hagyományokból táplálkozó, Jimmy Hogan angol–ír edzőmisszionárius hatását is magába szívó, magyar földön Schlosser, Orth és Sárosi György nevével fémjelzett, gondolkodásra, intelligenciára és finom technikára épülő felfogást korszerűsített formában ébren tartotta ugyan az ötvenes évek Aranycsapat-generációja, az idő, a taktikafejlődés és leginkább a futballszemlélet átalakulása azonban végül elhalványította. A játék »tartalmának« háttérbe szorulása és a feltétel nélküli pusztá győzelem, de leginkább az azzal járó üzleti siker felértékelődése gyilkos hatással volt a tradicionális futballkultúrákra” (142–143). Állítom: ennyi, ami a lényegről „alaphangon” elmondható!

S ha ehhez a hatvanas években startolt posztmodern kor hozta, majd a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján meglódult s immár hozzánk is akadálytalanul elérkezett történelmi mértékű változás szemléleti következményeit (a vizuális média uralma, az informatikai, majd a „közösségi térben” bekövetkezett forradalom), a reánk tört sikerparancsot is hozzávesszük, előttünk áll, merre tart a világ, merre benne a futball, s hogy mire nem lettünk képesek érdemben reagálni mi, magyarok, közép- és kelet-európaiak. A lemaradás mindenütt máshogy, más ütemben, olykor részsikerekkel következett el persze – nálunk az 1956-ot követő morális romlás öröksége radikalizálta ezt –, de az utóbbi évtizedekben szemléletileg, sőt grammatikailag is áttört „top-uralmat” semmi sem

veszélyeztetni már. Így ott rezeg az értékvesztés dezillúziós érzése is e kötet valamennyi (négy ciklusba szedve, összesen huszonzét) írása fölött. A *Távoli csillagok* (ez az első fejezet) egy-egy pillanatának földezésével indul a sor. Hirzer Ferencről, a húszas évek vándorszívű klasszisáról, az olaszok máig becsült Gazellájáról, a Ferencváros játékosként, edzőként (100 százalékos bajnokságot nyert a csapattal 1931/32-ben) is óriás Blum Zoltánjáról esik szó itt. Meg az erdélyi Pecsovszky-Perényi Józsefről, a két válogatottat is szolgált, Budapest ostromát egy gyárkéményben átélt csatárról, Csillag János, a bombázásban fél lábát elveszített újvidéki hátvéd sorsáról, a marosvásárhelyi, évekig szovjet fogságban sínylődő Gierling Györgyről, s Kis Szolnok Istvánról, az „elfelejtett emigránsról”, aki spanyolhonban játszott. Mindez élményszerűen, novellisztikus történetekben elbeszélve.

S ugyanígy értéktanúsító a *Kell egy csapat* ciklus hét darabja is, amelyben többek között a „szegény ember MTK-jának” nevezett BAK-ról, Aschner Lipótról, az Újpest bőkezű elnökéről, egy keresztény pap, egy lelkes Festetics-gróf csapatáról, vagy a magyar Juszt Ernő vezényletével másodosztályú gárdával (!) kivívott 1969-es ukrán szovjet-kupa diadalról olvashatunk.

Terítékre kerül továbbá a térség szégyene, a szovjet–csehszlovák határral kettévágott Nagyszelmenc és Kisszelmenc több évtizedes sorsa, a délvidéki Bezdán véráztatta futballpályája, Neumann Ferenc báró, az aradi futball 1945 utáni fölfuttatója, a labdarúgás és a cigányzene (Zsiga Ernő), vagy a szobrászat (Farkas János) kapcsolata, a közmondássá lett bíróverés (*A nagy fűrdetés*), vagy Bölöni László, az erdélyi klasszis családjának tragédiája.

Forgácsok e történetek, a terebélyes fára emlékeztetők. Csillag Péter e sorozatban harmadik könyve, meglehet, nem oly „nagy levegőjű”, mint az előző kettő, ám eszembe idéz valamit.

1887-ben – a futballal majd’ egy időben – született, s 1968-ban, a honi romlás meglódulása idején meghalt nagyanyám kemencében sütötte még a kenyeret, mindig csütörtökön. (Pénteken, a megfeszítés napján tilos volt sütni.) Kettő nagyot dagasztott, s a maradék tésztából kicsi, úgy tizenöt centi átmérőjű cipóra telt, „vakaréknak” hívta. Hallotta-e a futball szót, nem tudom, vélem, ha hallotta, nem értette, de hiszem, ama „vakaréknál” jobbat sosem ettem én. Annak a kenyérnek Élet-íze, vagy – ahogy a világ élvonalát és a falvak halódó futballját „egyben látó” és értelmező szerző mondja a dunai iskola játékaról – „tartalma” volt!

Kisfaludy András

Elszálltunk egy hajóval a szélben

Magyar Napló–Dokufilm Kft.
Budapest, 2021

Rozsonits Tamás

SZÁRNYASHAJÓN KISFALUDY ANDRÁSSAL

A magyar beatkorszak Nagy Generációjának meghatározó egyéniségei közül az utóbbi néhány évben egyre többen gondolták úgy, hogy megírják élettörténetüket, visszaemlékezéseiket. Ez azért (is) lényeges, mert mindnyájan fontos alkotói a közelmúlt magyar kultúrájának, a társadalomban végbement folyamatok megértéséhez pedig elengedhetetlenül szükséges ismereteket közvetítenek. Másrészt gyakran szépirodalmi igényű, mély és gondolatébresztő szövegeket kapunk azoktól, akik eddig más művészeti ágakban hozták létre alkotásaikat, más területeken nyilvánultak meg, egyszerűen másról ismertük őket. Írásaiknak köszönhetően cizelláltabb lesz a kép a Nagy Egészről, puzzle-darabkák kerülnek a helyükre, és újabb kérdések merülnek fel azokban, akiket ez a korszak behatóbban érdekel.

A múlt esztendő számos újabb kötettel gazdagította a könyvespolcunkat ebben a témában – a színvonaluk tekintetében nagy a szórás. Kisfaludy András könyve az egyik legjobb közülük. A Balázs Béla-díjas filmrendező, producer a Magyar Dokumentumfilmrendezők Egyesületének elnöke, Bernáth Aurél tanítványa volt a Képzőművészeti Főiskola festő szakán, később az ELTE bölcsészkarán magyartanult, és ami a vizsgált témánk szempontjából a legfontosabb: a Kex együttes alapító tagja és dobosa volt.

A Kex a magyar rocktörténet egyik legfurább alakulata. Vidéken felcseperedett kislíuként legendákat hallottam róluk az idősebbektől, akik eljutottak a koncertjeikre. Misztikusnak tűntek a fellépéseikről szóló beszámolók, mert a szemtanúk nem tudták pontosan megfogalmazni, mitől annyira fantasztikus a zenekar. Amikor a kezembe került első és egyetlen kislemezük – az A oldalon az *Elszállt egy hajó a szélben*, a B oldalon a *Család* című dalokkal (Pepita SP 787, 1970, aztán 1977-ben újra kiadták az *Amikor én még kisserác voltam* sorozat tagjaként), különösebben nem hatott meg. Az *Elszállt egy hajó...* szövegét nem értettem, a zenéje elment: lüktető, zaklatott rock az évtized elejéről, amit az akkori magyar kedvenceim hangszeres teljesítményben jócskán meghaladtak. A *Család* pedig semmi különös: kis esti kamaradarab zongorára, gordonkára és énekre, annak aranyos. Utólag jöttem rá, miért volt mégis a Kex a saját generációja számára a korszak egyik legfontosabb zenekara. A mi figyelmünket Hobo hívta fel a csapatra, mert a Hobo Blues Band repertoárjába bevitt és műsoron tartott több Kex-dalt és mesterei között gyakran emlegette Baksa-Soós Jánost. Hobo – mint az akkori progresszív fiatal értelmiségi és művész élcsapat több képviselője – a Kex vonzáskörébe került, szövegeket is írt a zenekar számára.

A Kex együttest 1968-ban (érdemes az évszámra is figyelni) alapította Bianki Iván, Doleviczényi Miklós, Imre Attila és Kisfaludy András. Úgy érezték, egy énekessel lenne teljes a csapat, és egy Was-taps-koncerten a frontember, Baksa-Soós János előadásmódja annyira lenyűgözte őket, hogy átcsábították maguk közé. A Kex együttesnek sem előzménye, sem folytatása nem volt a magyar kultúrában. Az akkori fiatalok mindennel elégedetlen generációs életérzését fogalmazták meg. Dalaik, fellépéseik – amelyekre Baksa-Soós intenzív színpadi jelenléte miatt inkább a performansz kifejezés illik – magát a szabadságot sűrítették magukba. Ők ki merték fejezni azt, ami az egész társadalomba beleszorult. A zenekar hangzása az amatőr, öntevékeny csapatok és a profik között mozgott szándékosan, azonnal reagálva a frontember folyamatos rögtönzéseire. (Bianki Iván Zeneakadémiát végzett gordonka szakon, Imre Attila a Műegyetemre járt, mellette gitározni tanult, Doleviczényi zongorázni tanult, Kisfaludy Kovács Gyulától, majd Kőszegi Imrétől, a kor két karizmatikus ütősétől vett dobórákat.) Baksa-Soós János szövegeivel egyéni világot kreált, és ő emelte be először egy rockzenekar műsorába József Attila verseit. Az énekes-frontemberi szerepkört más szinten művelte, mint itthon addig

bárki. Színpadi egyéniségként több volt, mint Mick Jagger és Frank Zappa összegyúrva, ahogy szemtanúk mesélték. Folyamatosan tele volt ötletekkel, előre, gondosan megtervezte a megnyilvánulásait, de a pillanatok hozta spontán helyzetekre is rögtön reagált. A késleltetett poénok alkalmazását tökélyre fejlesztette. Nem ismert félelmet, életének minden pillanata provokáció volt a fennálló hatalommal szemben. Óriási szabadságvágy élt benne. A Kex nem fogadta el a hivatalosan uralkodó értékrendet, keresték a botrányt, nem félték tőle. Szembenállásukkal nagyon sokat tettek azért, hogy a fiatal értelmiségiek és művészek bátran kezdjenek szabadon gondolkodni. Természetesen a társaságukban hemzsegték a besúgók, a jelentéseikből jócskán idéz a könyvében Kisfaludy András is. Az ügynökök között számos „barát” is megbújt, akikről senki sem feltételezte, hogy az állambiztonság beszervezett emberei. Baksát perbe fogták, bíróság elé állították (rá jellemzően a tárgyaláson ledőlt „pihenni” a széksorra a vádlottak padján), de nem ítélték el, mert akkor mártírrá vált volna. Sokkal alantasabb módszert alkalmaztak, hogy ellehetetlenítsék az életét. Folyamatosan inzultálták, fenyegették, egy alkalommal szándékosan majdnem halálra gázolták. Ebben a légkörben nem maradt más lehetősége, 1971-ben elhagyta az országot (disszidált), majd Nyugat-Németországban képzőművészettel kezdett foglalkozni. 2021. szeptember 25-én hunyt el.

A frontemberét és ideológiai vezetőjét vesztett zenekar a hetvenes évek elején pár hónapig próbált együtt maradni, aztán feloszlott. Az emlékezetben a kortársaik számára a közösen meg- és átélt élmények miatt a Kex ma is a minden, a következő nemzedéknek csupán egy érdekes színfolt a magyar rocktörténetben. Kisfaludy András könyve fontos támpont. A 340 oldalas, kemény táblás kötet borítója zavarba ejtő, nem szerencsés alkotás. Ha nem célzottan kerestem volna ezt a kiadványt, biztos, hogy nem emelem le a polcra a többi közül. Szerencsére a tartalom kárpótol mindezért. *Elszálltunk egy hajóval a szélben – Kisfaluka visszaemlékezései (1965–1971)* igazít el a cím és az alcím. Aztán a szerző köszönetet mond a Kex egykori technikusának, ami nagyon szép gesztus: pont őket szokták kihagyni és elfelejteni, pedig zenekar nem létezhet nélkülük.

Nagyon erős a kezdés, már az *Alapozás* című első fejezet robban. Kisfaludy úgy mesél, hogy közben filmkockák pörögnek az olvasó fejében, mintha magunk is részesei lennénk a kalandoknak. Elsőként kibomlik előttünk a felmenői története: a felvidéki magyar művész-értelmiségi családnak menekülnie kellett a második világháború végi

zürzavarban. Mindent újra kellett kezdeniük, teljes nyomorban: „Megérkeztek Budapestre. Sok felvidéki magyar élt már Pesten, mégis hiába voltak ismerősök, nem mehetek senkihez. Maradt a józsefvárosi pályaudvar. Vagonlakók lettek. Nekik ezt hozta a felszabadulás” (19).

András a fővárosban született 1950-ben. Kémikus édesapját meghívták New York híres egyetemére, a St. John's Universityre tanítani, a gyerekek itthon maradtak a nagyszülőkkel. A szülők időnként dollárt küldtek haza, András nagyon szeretett a Konsumturistba (valójában: Kunsumex, később Intertourist – a szerző) járni, sokszor csak úgy nézelődni, beszívni az illatokat, gyönyörködni a nyugati világ csomagolástechnikájában. Valutáért lehetett kapni ott bármit, ellentétben a többi bolttal. 1965-ben járunk. Szülei kérésére hatalmas hűtőszekrényt vásárolt a családnak karácsonyra. „A végső elszámolásnál nem maradt, csak négy dollár a számlán. Ebből egy Cinzano Rossót és egy doboz Marlborót utaltam ki magamnak. Orkánra már nem futotta” (26). Mennyire ismerős helyzet, még az 1980-as években is egy doboz nyugati cigi vagy márkás ital ringatott minket a szabadság téves illúziójába. Csak a valutás boltokat akkor már Intertouristnak hívták.

Próbálkozások következtek. Minden értelemben. „A csajok, a taperolás és a zene az első helyen állt minden versenyzővel szemben. A nagy élmények még nem történtek meg, de a baráti körből mindenki azon dolgozott, hogy ez mielőbb bekövetkezzen” (27). Aztán András életébe sorban bekúszott minden, főleg a zene. Rolling Stones, Humble Pie, Spencer Davis, Elvis, megalakult az első sulizenekar, jöttek a könyvek: Kerouac, Ginsberg, az *Üvöltés* antológia. A Kalef az ottani társasággal. Dixi. New Musical Express, Új Symposion. És a szociológia, mint a legfrissebb tudományág. Ami akkoriban a fiatal értelmiségiek körében rendkívül népszerű volt, sokáig nem oktatták, sőt, tiltották Magyarországon, mert olyan területeket is vizsgált, amelyekről az akkori hatalom hallani sem akart, sőt tagadott – mint a szegénység, a munkanélküliség, az ifjúsági szubkultúrák, a drogprobléma. Kisfaludy egyik máig ható legfontosabb olvasmánya David Riesman *A magányos tömeg* című könyve. A *Herbert Marcuse és Marshall McLuhan, Wittgenstein és Prága, 1968* című fejezetben a szerző a számára meghatározó véleményformálókat veszi sorra.

Aztán megalakult a Kex. A zenekar elsősorban a klubjaiban várta a közönséget. Az Uzsoki, a Kassák, a Citadella, a Bem rakpart 6., az Egyetemi Színpad mellett legendás a Kex hajó, a Budai Ifjúsági Park és a Bercsényi kollégium. Bródy János is gyakran feltűnt a Kex koncert-

jein, és elérte, hogy a belföldi koncertek szervezéséért felelős Országos Rendezőiroda 1970-ben három hónapos turnéra szerződtette a Kexet az Illés előzenekarának, így bejárták az országot. A fellépések során szerzett népszerűséget azonban nem tudták kamatoztatni, mert Baksa-Soós a következő évben – mint arról fentebb már volt szó – disszidálni kényszerült.

Ahogy a progresszív zenében élen járó Syrius klubjában, úgy a Kex koncertjein is gyakran számítottak a jam sessionök. Vendégként fellépett velük Fogarasi János, Lakatos „Bögöly” Béla, Kőszegi Imre, Orszáczky Jackie, Csík Gusztáv, Babos Gyula pedig a zenekar tagja is volt katonai bevonulásáig (élete első lemezfelvétele a Kex-kislemez volt). A színpad másik oldalán ott nyüzsgött a fiatal művészek és értelmiségiek krémje: Szentjóby Tamás, Balaskó Jenő, Vető János, Hajas Tibor, Bródy János, Hobo, Rajk László, Najmányi László és sokan mások.

Ahogy a fejezetek követik egymást, gyorsul a ritmus, szétárad a korszak és vibrálnak a történetek, de előre sejtethető a végkifejlet. Kisfaludy András könyve élvezetes, izgalmas olvasmány, és forrásmunkaként is használhatják, akik jobban szeretnék érteni a kort, amelyet bemutat. Az *Elszálltunk egy hajóval a szélben* voltaképpen novellák sorozata, amelyeket összefűz a közös történeti szál. Az egyes részek akár önállóan is olvashatók. Kisfaludy műveltsége és olvasottsága süt az élményszerűen megírt szövegből. Nem csak tanú, nagy idők résztvevője volt.

Nagyon szeretem az olyan könyveket, amelyekben a szerző beavat olvasmány-, film-, színház-, képzőművészeti és tanulmányélményeibe, kedvenc zenéibe, és bemutatja azokat a személyiségeket, akik hatottak rá. Kisfaludy András könyve is ilyen. A Kex dalszövegeivel és korabeli fotókkal záruló kötet nem emlékművet ácsol a hetvenes évek legelejének kultikus zenekaráról, hanem élővé, érthetővé és megfellebbezhetetlené teszi a Kex-hagyatékot. Amikor a könyv végére értem, megnéztem a szerző kétrészes dokumentumfilmjét (*Elszállt egy hajó a szélben*, 1998) a Kexről. Szívvel ajánlom mindenkinek! Ahogy a kötetet is.

REPERTÓRIUM

2022. január–február

Repertóriumunk az elmúlt két hónap szépirodalmi alkotásait regisztrálja, gyűjtőköre a lapunk által szemlézett, nyomtatásban is megjelenő folyóiratokra terjed ki – pontosabban azokra, amelyek közülük a 2022. év során napvilágot látnak. Frissessége kizárólag ezek rendszeres beérkezésétől függ: a negyedévi és a határon túli lapok természetüknél fogva hordozzák a csúszás lehetőségét. A korábbi évek gyűjtései a Magyar Irodalmi Repertórium eddig megjelent kötetekben (2003–2006), valamint a www.repertorium.hu honlapon érhetők el.

A feldolgozott folyóiratszámok

Agria, 2021. 4.	Kortárs, 2022. 1., 2.
Alföld, 2022. 1., 2.	Liget, 2022. 1., 2.
Ezredvég, 2022. 1.	Lyukasóra, 2021. 8., 9., 10.
Élet és Irodalom, 2022. január 7., január 14., január 21., január 28., február 4., február 11., február 18., február 25.	Magyar Műhely, 2021. 4.
Életünk, 2022. 1.	Magyar Napló, 2022. 1., 2.
Forrás, 2022. 1., 2.	Mozgó Világ, 2022. 1., 2.
Hitel, 2022. 1., 2.	Országút, 2022. január 14., január 28., február 11.
Irodalmi Jelen, 2022. 1., 2.	Somogy, 2021. 4.
Irodalmi Szemle, 2021. 11.	Tiszatáj, 2022. 1., 2.
Jelenkor, 2022. 1., 2.	Új Forrás, 2022. 1., 2.
	Várad (Nagyvárad), 2022. 1.
	Vigilia, 2022. 1., 2.

Vers

1. Ács József: *Kényszer.* = Liget, 1/100–102. p.
2. ACSAI Roland: *Akvárium a.* (Rondel/14). = Kortárs, 2/85. p.
3. ACSAI Roland: *Át hull lassan.* = Irodalmi Jelen, 2/22. p.
4. ACSAI Roland: *Egy alvó madárra.* [Az Alkaioszi-strófák ciklusból]. = Hítel, 2/43. p.
5. ACSAI Roland: *Amelyik megismeri.* [Az Alkaioszi-strófák ciklusból]. = Hítel, 2/43. p.
6. ACSAI Roland: *Amit él.* (Még újabb leoninusok/4). = Új Forrás, 2/88. p.
7. ACSAI Roland: *A becsukódó.* (Rondel/16). = Kortárs, 2/85. p.
8. ACSAI Roland: *A denevér.* = Új Forrás, 2/86. p.
9. ACSAI Roland: *Idejét odázza.* [Az Alkaioszi-strófák ciklusból]. = Hítel, 2/43. p.
10. ACSAI Roland: *Jégekápolna.* = Új Forrás, 2/87. p.
11. ACSAI Roland: *Kérés.* = Vigilia, 1/53. p.
12. ACSAI Roland: *Kinyithatatlan ablakok.* (Rondel/15). = Kortárs, 2/85. p.
13. ACSAI Roland: *Köröző madárraj.* [Az Alkaioszi-strófák ciklusból]. = Hítel, 2/42. p.
14. ACSAI Roland: *A múlt a memóriában.* = Irodalmi Jelen, 2/23. p.
15. ACSAI Roland: *Összekössön.* = Vigilia, 1/54. p.
16. ACSAI Roland: *A pacsirta látta.* [Az Alkaioszi-strófák ciklusból]. = Hítel, 2/42. p.
17. ACSAI Roland: *A szív, a szél.* = Vigilia, 1/53. p.
18. ACSAI Roland: *Vödörökben a kutak.* = Irodalmi Jelen, 2/22. p.
19. ÁDÁM Tamás: *Apokalipszis most.* = Kortárs, 1/5. p.
20. ÁDÁM Tamás: *Érzelemmentes terület.* = Kortárs, 1/6. p.
21. ÁDÁM Tamás: *A holdbal uszonya.* = Kortárs, 1/3. p.
22. ÁDÁM Tamás: *Tekintélyelv.* = Kortárs, 1/4. p.
23. ÁGH István: *Krizantémok.* = Kortárs, 2/3–6. p.
24. AKNAY Tibor: *Aki voltam.* = Agria, 2021. 4/121. p.
25. AKNAY Tibor: *Alkonybírd.* = Agria, 2021. 4/121. p.
26. AKNAY Tibor: *Bennem az egész.* = Agria, 2021. 4/122. p.
27. AKNAY Tibor: *Gyöngyöt nevet.* = Agria, 2021. 4/121. p.
28. AKNAY Tibor: *Három háromsoros.* = Agria, 2021. 4/121. p.
29. AKNAY Tibor: *Idődal.* = Agria, 2021. 4/122. p.
30. AKNAY Tibor: *Kudarcban halnom.* = Agria, 2021. 4/121. p.
31. AKNAY Tibor: *Másnap.* = Agria, 2021. 4/122. p.
32. AKNAY Tibor: *Mintba.* = Agria, 2021. 4/121. p.
33. AKNAY Tibor: *Mire elhinnéd.* = Agria, 2021. 4/122. p.
34. AKNAY Tibor: *Szememben töredék.* = Agria, 2021. 4/122. p.
35. ALBERT-LŐRINCZ Márton: *Hidrák, kémérák.* = Agria, 2021. 4/65–66. p.
36. ALBERT-LŐRINCZ Márton: *Home office.* = Agria, 2021. 4/65. p.
37. ALBERT-LŐRINCZ Márton: *Láz.* = Agria, 2021. 4/63. p.
38. ALBERT-LŐRINCZ Márton: *Miért nem lett nekem jobb házam?* = Agria, 2021. 4/64. p.
39. ALBERT-LŐRINCZ Márton: *Önkifosztás.* = Agria, 2021. 4/63. p.
40. ALBERT-LŐRINCZ Márton: *Szerelmem voltál.* = Agria, 2021. 4/64. p.
41. ANDRÉ András: *Feltámadt szellő nyirka.* = Bárka, 2021. 6/35. p.
42. ANDRÉ András: *Nagybeteg rigó.* = Bárka, 2021. 6/36. p.
43. ANDRÉ András: *A torkos gyík.* = Bárka, 2021. 6/35. p.
44. ANGA Mária: *Akkora vihar volt...* = Agria, 2021. 4/21. p.
45. ANGA Mária: *Megnyílik előttem.* = Agria, 2021. 4/20. p.
46. ANGA Mária: *Születésnap köszöntő.* = Agria, 2021. 4/20. p.
47. ANTAL Attila: *Motorosének.* = Magyar Napló, 1/23. p.
48. ANTAL Attila: *Téli alkony kísért.* = Agria, 2021. 4/50. p.
49. ANTAL Attila: *Türkök.* = Magyar Napló, 1/23. p.
50. ANTAL Attila: *Vencel tér.* (Marco Polo elveszetteknek hitt útírtásának leveleiből). = Agria, 2021. 4/48–49. p.
51. ASAF, Uri: *Anyám modellült.* = Új Forrás, 2/85. p.
52. ASAF, Uri: *Váratlan fény.* = Új Forrás, 2/85. p.
53. BÁGER Gusztáv: *Egyik-Másik oldalak.* Egyetemes igazságok. = Hítel, 2/55. p.
54. BÁGER Gusztáv: *Gúzsba kötöten.* = Hítel, 2/54. p.

55. BÁGER Gusztáv: *Közép-európai mozaik*. XX. század. = Hitel, 2/55. p.
56. BÁGER Gusztáv: *Szeptemberi elégia*. Kicseng a nyár. = Hitel, 2/56. p.
57. BAGI István: *Egyszer volt...* = Agria, 2021. 4/234. p.
58. BAGI István: *Éveim perselye*. = Agria, 2021. 4/234. p.
59. BAGI István: *Találj rá magadban!* = Agria, 2021. 4/235. p.
60. BAGI István: *Tüli idill*. = Agria, 2021. 4/235. p.
61. BALAJTHY Ferenc: *Boldogtalan/boldog*. = Agria, 2021. 4/70. p.
62. BALAJTHY Ferenc: *Igazi rokonok*. (Karant/ének/XXIX.) = Agria, 2021. 4/69. p.
63. BALAJTHY Ferenc: *Az újszülött*. = Agria, 2021. 4/70. p.
64. BALÁZS Imre József: *A műhely elbágyása*. (nyelvbottlás). (götte). (elv). (ólompecsét). = Bárka, 2021. 6/28. p.
65. BÁLINT Tamás: *Máj hagymalekvárral*. részlet. 32. 33. = Bárka, 2021. 6/13–14. p.
66. BÁNÁTI Péter: 1949. = Tiszatáj, 1/35. p.
67. BÁNÁTI Péter: 1951. = Tiszatáj, 1/35. p.
68. BÁNÁTI Péter: *Egy kislányra emlékszem...* = Tiszatáj, 1/36. p.
69. BÁNFAI Zsolt: *A nővények szelleme*. = Irodalmi Jelen, 2/49. p.
70. BÁNKY Éva: *Hát hogymint vagytok otthon, Pistikám?* = Kortárs, 1/50. p.
71. BÁNÓCZI Beáta: *L'État De Veille*. = Tiszatáj, 2/36. p.
72. BARANYI Ferenc: *Hétköznap istenhozzád*. = Agria, 2021. 4/166. p.
73. BARTAL Klári: 1956. = Agria, 2021. 4/270. p.
74. BECSY András: *Magány*. = Bárka, 2021. 6/4. p.
75. BECSY András: *Sóhaj*. = Bárka, 2021. 6/4. p.
76. BECSY András: *Száguldunk*. = Bárka, 2021. 6/4. p.
77. BECSY András: *Tetris*. = Bárka, 2021. 6/4. p.
78. BENKE László: *Asó a kertben*. = Országút, február 28. 28. p.
79. BENKE László: *Az Isten cseresznyefája*. = Országút, február 28. 28. p.
80. BIERNACZKY Szilárd: *Cím nélkül*. = Bárka, 2021. 6/25. p.
81. BIERNACZKY Szilárd: *Evangelizáció//angyallá válás*. = Agria, 2021. 4/223. p.
82. BIERNACZKY Szilárd: *Haláltusa*. = Bárka, 2021. 6/25–26. p.
83. BIERNACZKY Szilárd: *Levante*. = Bárka, 2021. 6/26. p.
84. BIERNACZKY Szilárd: *Madárfészek a Marson*. = Agria, 2021. 4/223. p.
85. BIERNACZKY Szilárd: *Májusi éj*. = Bárka, 2021. 6/27. p.
86. BIERNACZKY Szilárd: *Öregség*. = Agria, 2021. 4/224. p.
87. BIERNACZKY Szilárd: *Örök*. = Bárka, 2021. 6/25. p.
88. BIERNACZKY Szilárd: *Tapéta*. = Bárka, 2021. 6/27. p.
89. BIERNACZKY Szilárd: *Vajon teli poggyászszal kell elmennem?* = Agria, 2021. 4/224. p.
90. BÍRÓ József: *A. M. D. G.* = Agria, 2021. 4/113. p.
91. BÍRÓ József: *ALKONY KÖZELÍT*. = Agria, 2021. 4/108. p.
92. BÍRÓ József: *AZTÁN TOVÁBB*. = Agria, 2021. 4/109. p.
93. BÍRÓ József: *CIGÁNYSORRÓL JÖVET*. = Agria, 2021. 4/111. p.
94. BÍRÓ József: *EGYÜTT – IDŐINK*. = Agria, 2021. 4/110. p.
95. BÍRÓ József: *HOREA ÚT 48. / BSZ LG T'S*. = Agria, 2021. 4/113. p.
96. BÍRÓ József: *JELESÜL*. = Agria, 2021. 4/108. p.
97. BÍRÓ József: *MEGFONTOLTAN*. = Agria, 2021. 4/110. p.
98. BÍRÓ József: *POZSONY UTÁN*. = Agria, 2021. 4/112. p.
99. BÍRÓ József: *TESTVÉRSZÍV*. = Agria, 2021. 4/109. p.
100. BÍRÓ József: *UTCAFELŐLI NÉZET*. = Agria, 2021. 4/111. p.
101. BÍRÓ József: *ZÁRTVERS*. = Agria, 2021. 4/112. p.
102. BOBORY Zoltán: *Földi balandó üzenete a révésznak*. = Agria, 2021. 4/206–207. p.
103. BOBORY Zoltán: *Ne vigadjatok!* = Agria, 2021. 4/205. p.
104. BODA Edit: *Kánikulai napok*. = Forrás, 2/27. p.
105. BODA Edit: *Kikötve*. = Forrás, 2/26. p.
106. BODA Edit: *Kristály*. = Forrás, 2/26. p.
107. BODA Edit: *Látogatás*. = Forrás, 2/27. p.
108. BODA Edit: *Október közepén*. = Forrás, 2/26. p.
109. BODA Edit: *Egy vízírigó stírjának feltárása közben*. = Forrás, 2/26. p.
110. BODROGI Csongor: *A bogár*. = Tiszatáj, 1/37–38. p.
111. BOROSNYAI Katalin, N.: *Amikor minden...* = Agria, 2021. 4/35. p.
112. BOROSNYAI Katalin, N.: *Fekete folyó*. = Agria, 2021. 4/35. p.

113. BOROSNYAI Katalin, N.: *Florentino Ariza monológia.* = Agria, 2021. 4/38. p.
114. BOROSNYAI Katalin, N.: *Lélekmadár.* = Agria, 2021. 4/37. p.
115. BOROSNYAI Katalin, N.: *Morse.* = Agria, 2021. 4/35. p.
116. BOROSNYAI Katalin, N.: *Óperenciám.* = Agria, 2021. 4/36. p.
117. BOROSNYAI Katalin, N.: *Prés.* = Agria, 2021. 4/34. p.
118. BOROSNYAI Katalin, N.: *Rontott szonett.* = Agria, 2021. 4/36. p.
119. BOROSNYAI Katalin, N.: *Széttördelt arcom.* = Agria, 2021. 4/37. p.
120. BOROSNYAI Katalin, N.: *Tornyosulj...* = Agria, 2021. 4/39. p.
121. BOROSNYAI Katalin, N.: *Világmásítás.* = Agria, 2021. 4/34. p.
122. BORSODI L. László: *Guruló kavicsok.* = Tiszatáj, 2/19–20. p.
123. BORSODI L. László: *Hamvadás.* = Tiszatáj, 2/20. p.
124. BORSODI L. László: *Ő.* = Tiszatáj, 2/18–19. p.
125. BORSODI L. László: *Szarvasok fénybe.* = Tiszatáj, 2/20. p.
126. BOTOS Ferenc: *Emlékező sorok.* = Kortárs, 1/18. p.
127. BOTOS Ferenc: *Erdei mise.* = Kortárs, 1/18. p.
128. BOTOS Ferenc: *Erdőszélén.* = Kortárs, 1/18. p.
129. BOTOS Ferenc: *Egy festőművésznek.* = Kortárs, 1/19. p.
130. BOTOS Ferenc: *Gyónás Halottak napján.* = Kortárs, 1/19. p.
131. BOZÓK Ferenc: *A domoszlói temető dalol.* = Agria, 2021. 4/33. p.
132. BOZÓK Ferenc: *Mátrai örökség.* = Agria, 2021. 4/32. p.
133. BOZÓK Ferenc: *Mikszáth.* = Agria, 2021. 4/32. p.
134. BOZÓK Ferenc: *Reggel.* = Agria, 2021. 4/32. p.
135. BOZSIK Péter: *Elterelő hadművelet.* = Jelenkor, 2/170–173. p.
136. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *El nem küldött levél Nemes Nagy Ágnesnek.* = Irodalmi Jelen, 2/3–4 p.
137. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Levél.* = Irodalmi Jelen, 1/3. p.
138. BUDA Ferenc: *Ábel.* = Forrás, 1/3. p.
139. BUDA Ferenc: *addig-ameddig.* = Forrás, 1/3. p.
140. BUDA Ferenc: *Arcunk.* = Lyukasóra, 10/3. p.
141. BUDA Ferenc: *félcédulák.* = Forrás, 1/4. p.
142. BUDA Ferenc: *Ha csak estig.* = Lyukasóra, 10/4. p.
143. BUDA Ferenc: *Holt számból búzaszál.* = Lyukasóra, 10/2. p.
144. BUDA Ferenc: *Hóval jön búsvét.* = Lyukasóra, 10/2. p.
145. BUDA Ferenc: *Kibűl.* = Lyukasóra, 10/2. p.
146. BUDA Ferenc: *Ősz.* = Lyukasóra, 10/2. p.
147. BUDA Ferenc: *Rend.* = Lyukasóra, 10/2. p.
148. BUDA Ferenc: *(Töredék).* = Lyukasóra, 10/3. p.
149. BUDA Ferenc: *Töredékek.* (részlet). = Lyukasóra, 10/2. p.
150. BUDA Ferenc: *Tünődöm.* = Lyukasóra, 10/2. p.
151. BUDA Ferenc: *Vacsillag.* = Lyukasóra, 10/2. p.
152. BÚZÁS Huba: *Abol a hegyek énekelnek.* = Agria, 2021. 4/181. p.
153. BÚZÁS Huba: *Aktok – délibábian.* = Kortárs, 1/90. p.
154. BÚZÁS Huba: *Autóbuszpályaudvar – vasárnap délután.* = Agria, 2021. 4/180. p.
155. BÚZÁS Huba: *Ciklonszemek.* = Kortárs, 1/88. p.
156. BÚZÁS Huba: *Ecsetvonások – egy butella badacsonyi társaságában.* = Kortárs, 1/91. p.
157. BÚZÁS Huba: *Elmentek a gépek.* = Agria, 2021. 4/180. p.
158. BÚZÁS Huba: *Éjjeli hadgyakorlat.* = Kortárs, 1/88. p.
159. BÚZÁS Huba: *Az én nyelvem.* = Agria, 2021. 4/179. p.
160. BÚZÁS Huba: *Ezeregy éjszaka.* = Kortárs, 1/90. p.
161. BÚZÁS Huba: *Ha eljönnek a fehér éjszakák.* = Kortárs, 1/89. p.
162. BÚZÁS Huba: *Illumináció.* = Agria, 2021. 4/178. p.
163. BÚZÁS Huba: *Egy ismerős.* = Agria, 2021. 4/179. p.
164. BÚZÁS Huba: *Menekülök vagy üldözöttek.* = Kortárs, 1/92. p.
165. BÚZÁS Huba: *A nápolyi lány.* = Kortárs, 1/89. p.
166. BÚZÁS Huba: *Tudós tudatlanságaink.* = Kortárs, 1/92. p.
167. CZIGÁNY György: *Hét sorpár.* = Kortárs, 2/8. p.
168. CZILLI Aranka: *Burokban.* = Várad, 1/18. p.

169. CZILLI Aranka: *Szaravakkal és csendekkel*. = Várad, 1/18. p.
170. CZILLI Aranka: *Téjfolcsend-ravatal*. = Várad, 1/18. p.
171. CSÁKY Anna: *Álomfésztés*. = Agria, 2021. 4/56. p.
172. CSÁKY Anna: *Hűség*. = Agria, 2021. 4/57. p.
173. CSÁKY Anna: *Menekülés karjaidba*. = Agria, 2021. 4/57. p.
174. CSÁKY Anna: *A tél baritonja*. = Agria, 2021. 4/56. p.
175. CSÁKY Anna: *Ünnep és szerelem*. = Agria, 2021. 4/57. p.
176. CSATÁNE BARTHA Irénke: *Én mégis őrzöm*. = Agria, 2021. 4/250. p.
177. CSATÁNE BARTHA Irénke: *Új Pilátusok jönnek*. = Agria, 2021. 4/251. p.
178. CSOKONAI Attila: *1990 előtt és 1990 után*. Az eredeti. Önparódia. = Kortárs, 1/27. p.
179. CSOKONAI Attila: *Folyópart, fűszál, fantázia*. = Kortárs, 1/26. p.
180. CSOKONAI Attila: *Üzenet apámnak*. = Kortárs, 1/25. p.
181. CSONGOR Andrea: *Tudatában vagyok*. = Liget 1/48–49. p.
182. CSONTOS Márta: *Találkozás Inszomniával*. = Agria, 2021. 4/25. p.
183. CSONTOS Márta: *Temetőkertben*. = Agria, 2021. 4/25. p.
184. CSONTOS Márta: *Válasz nélkül*. = Agria, 2021. 4/26. p.
185. Csósz Gergő: *D-nek*. = Élet és Irodalom, január 21. 14. p.
186. Csósz Gergő: *felejcs*. = Élet és Irodalom, január 21. 14. p.
187. DEÁK Ernő: *Úton Kölcseyhez*. = Magyar Napló, 1/4. p.
188. DEBRECZENY György: *csupaszs kacsafigóka a lélek*. = Tiszatáj, 2/38–39. p.
189. DEBRECZENY György: *felemeli a leplet az angyal*. = Kortárs, 1/82–83. p.
190. DEBRECZENY György: *nem mentek ki az unokáim*. = Kortárs, 1/83. p.
191. DEBRECZENY György: *ülbetnék az angyallal a kertben*. = Kortárs, 1/83. p.
192. DEMETER Arnold: *Felkelés*. = Irodalmi Jelen, 1/70. p.
193. DEMETER Arnold: *Fészektől tollhullásig*. = Irodalmi Jelen, 1/70. p.
194. DEMETER Arnold: *Ködszobrás*. = Irodalmi Jelen, 1/71. p.
195. DEMETER Arnold: *Télbozó*. = Irodalmi Jelen, 1/71. p.
196. DEMETER Arnold: *Záporjárat*. = Irodalmi Jelen, 1/70. p.
197. DEMETER József: *A vers jussa*. = Agria, 2021. 4/184–186. p.
198. DEMETER József: *Virtuális – tőrös puliszka*. = Országút, január 14. 41. p.
199. DEMETER László: *Memento november 4. anno 1956*. = Agria, 2021. 4/271. p.
200. DIDI Xénia: *Gipsz*. = Alföld, 2/30. p.
201. DIDI Xénia: *Halott madár*. = Alföld, 2/31. p.
202. DIDI Xénia: *Valami nehéz*. = Alföld, 2/31–32. p.
203. DROTLEFF Zoltán: *Hallgass csendet*. = Agria, 2021. 4/249. p.
204. DROTLEFF Zoltán: *A Megváltás*. = Agria, 2021. 4/249. p.
205. DROTLEFF Zoltán: *A természet meséje*. = Agria, 2021. 4/249. p.
206. ECSÉDI Orsolya: *ezeröttszáz*. [Marie-ciklus 2]. = Mozgó Világ, 1/87. p.
207. ECSÉDI Orsolya: *kebel*. [Marie-ciklus 2]. = Mozgó Világ, 1/86–87. p.
208. ECSÉDI Orsolya: *legyen*. [Marie-ciklus 2]. = Mozgó Világ, 1/86. p.
209. EGYRE Márki: *100 év*. = Kortárs, 1/99. p.
210. EGYRE Márki: *Aldozatos*. = Kortárs, 1/101. p.
211. EGYRE Márki: *Órült bors*. = Kortárs, 1/100–101. p.
212. EGYRE Márki: *Soba meg nem születő lányomnak*. = Kortárs, 1/99–100. p.
213. ENDREY-NAGY Ágoston: *kifacsarás*. = Tiszatáj, 1/13. p.
214. ENDREY-NAGY Ágoston: *monszun*. = Tiszatáj, 1/14. p.
215. ENDREY-NAGY Ágoston: *sapiens*. = Tiszatáj, 1/12–13. p.
216. ERDŐSI Martin Zsolt: **Nekem szánt napjaid**. = Tiszatáj, 1/9–10. p.
217. ERDŐSI Martin Zsolt: **Oda indultam, ahol az oroszlanok alszanak**. = Tiszatáj, 1/8. p.
218. ERDŐSI Martin Zsolt: **Te tudtad**. = Tiszatáj, 1/9. p.
219. ESZENYI Fanni: *G.-nek mondom*. = Élet és Irodalom, február 4. 17. p.
220. ESZENYI Fanni: *Hidak*. = Élet és Irodalom, február 4. 17. p.
221. FALCSIK Mari: *Attila! Attila!*. = Alföld, 1/16. p.
222. FALCSIK Mari: *Kegyelmi pillanat*. = Alföld, 1/15. p.
223. FALCSIK Mari: *A siker egy pontján*. = Alföld, 1/15. p.

224. FARKAS Arnold Levente: *(szorong)*. = Új Forrás, 1/30–31. p.
225. FARKAS WELLMANN Éva: *Szavak, ima helyett*. = Kortárs, 1/8. p.
226. FAZAKAS Attila: *leölt fájklyák*. = Tiszatáj, 1/39. p.
227. FAZEKAS József: *Gyönyörködöm*. = Agria, 2021. 4/58. p.
228. FAZEKAS József: *Meditáció*. = Agria, 2021. 4/59. p.
229. FAZEKAS József: *Mindig voltak*. = Agria, 2021. 4/59. p.
230. FAZEKAS József: *Sóhaj*. = Agria, 2021. 4/59. p.
231. FAZEKAS József: *Üres kereszt*. = Agria, 2021. 4/58. p.
232. FECSKE Csaba: *Annuska néni*. = Agria, 2021. 4/75. p.
233. FECSKE Csaba: *Búcsú*. = Agria, 2021. 4/74. p.
234. FECSKE Csaba: *Fog*. = Agria, 2021. 4/74. p.
235. FECSKE Csaba: *A látszat csal*. = Bárka, 2021. 6/49. p.
236. FECSKE Csaba: *Morcós*. = Agria, 2021. 4/74. p.
237. FECSKE Csaba: *A nyár*. = Bárka, 2021. 6/49. p.
238. FECSKE Csaba: *Aszomszéd*. = Bárka, 2021. 6/50. p.
239. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *Égen futó*. = Agria, 2021. 4/52. p.
240. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *Grafitiszürke*. = Agria, 2021. 4/53. p.
241. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *Sziget*. = Agria, 2021. 4/51. p.
242. FELLINGER Károly: *Almamellék*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/142. p.
243. FELLINGER Károly: *Almáskeresztúr*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/142. p.
244. FELLINGER Károly: *Bánja*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/142. p.
245. FELLINGER Károly: *Boldogasszonyfa*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/143. p.
246. FELLINGER Károly: *Csertő*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/143. p.
247. FELLINGER Károly: *Endréc*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/143. p.
248. FELLINGER Károly: *Ezerfelé*. = Irodalmi Szemle, 2021. 11/84. p.
249. FELLINGER Károly: *Gyöngyösmellék*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/143. p.
250. FELLINGER Károly: *Hogy kilásson*. = Irodalmi Szemle, 2021. 11/84. p.
251. FELLINGER Károly: *Ibafa*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/143–144. p.
252. FELLINGER Károly: *Kisdobsza*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/144. p.
253. FELLINGER Károly: *Kistamás*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/144. p.
254. FELLINGER Károly: *Magyarluka*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/144. p.
255. FELLINGER Károly: *Merenye*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/144. p.
256. FELLINGER Károly: *Nagydobsza*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/144–145. p.
257. FELLINGER Károly: *Nagy Peterd*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/145. p.
258. FELLINGER Károly: *Nemeske*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/145. p.
259. FELLINGER Károly: *Rózsafa*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/145. p.
260. FELLINGER Károly: *Somogyviszló*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/145. p.
261. FELLINGER Károly: *Szigetvár*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/147. p.
262. FELLINGER Károly: *Szomjúságom*. = Irodalmi Szemle, 2021. 11/85. p.
263. FELLINGER Károly: *Szörény*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/146. p.
264. FELLINGER Károly: *Várad*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/146. p.
265. FELLINGER Károly: *Városbéc*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/146. p.
266. FELLINGER Károly: *Visszaút*. = Irodalmi Szemle, 2021. 11/85. p.
267. FELLINGER Károly: *Zádor*. Szigetvári-járás. = Agria, 2021. 4/146–147. p.
268. FENYVESI Ottó: *Árnyékban szagos témák*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hítel, 1/7. p.
269. FENYVESI Ottó: *Automatikusan a Balatonról*. = Forrás, 2/4–7. p.
270. FENYVESI Ottó: *Bogaras*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hítel, 1/4. p.
271. FENYVESI Ottó: *A falu térszerkezete*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hítel, 1/3. p.
272. FENYVESI Ottó: *Gellért, a nagyapám*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hítel, 1/11–12. p.
273. FENYVESI Ottó: *A baldokló asszony*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hítel, 1/10. p.
274. FENYVESI Ottó: *A hely szelleme*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hítel, 1/4. p.
275. FENYVESI Ottó: *Az iskola*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hítel, 1/7. p.
276. FENYVESI Ottó: *Kavillóra mentünk*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hítel, 1/8. p.

277. FENYVESI Ottó: *A kemence története*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/9–10. p.
278. FENYVESI Ottó: *A kisvasút*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/6–7. p.
279. FENYVESI Ottó: *A legyek mind*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/7. p.
280. FENYVESI Ottó: *Mobol-Gunaras*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/3–4. p.
281. FENYVESI Ottó: *Mozi, tánc és kugli*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/8. p.
282. FENYVESI Ottó: *Olimpia*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/9. p.
283. FENYVESI Ottó: *Pista a traktorista*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/10. p.
284. FENYVESI Ottó: *A pocsolya története*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/5. p.
285. FENYVESI Ottó: *A szóbeszéd*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/5–6. p.
286. FENYVESI Ottó: *A tanya*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/5. p.
287. FENYVESI Ottó: *A Zemzadruga*. [Posztmodern folklór versciklus]. = Hitel, 1/6. p.
288. FERENCZ-NAGY Zoltán: *Egetés*. = Irodalmi Jelen, 1/145–146. p.
289. FERENCZ-NAGY Zoltán: *Előszó egy őrszi völgybőz*. = Irodalmi jelen, 1/144. p.
290. FERENCZ-NAGY Zoltán: *És akkor az ősz kikel a képernyőből*. = Irodalmi jelen, 1/144. p.
291. FERENCZ-NAGY Zoltán: *Őzvegy*. = Irodalmi jelen, 1/145. p.
292. FINTA Éva: *Amit fest*. = Magyar Napló, 2/18. p.
293. FINTA Éva: *Bolondjaim*. = Agria, 2021. 4/30. p.
294. FINTA Éva: *Ima elrontott időkben*. = Agria, 2021. 4/31. p.
295. FINTA Éva: *Megromlanak*. = Magyar Napló, 2/18. p.
296. FINTA Éva: *Tengely*. = Agria, 2021. 4/30. p.
297. FORGÁCH András: *A. C. utolsó tánca*. = Jelenkor, 2/158–166. p.
298. FÖVÉNYI Sándor: *Fogadj el*. = Kortárs, 1/61. p.
299. FÖVÉNYI Sándor: *Január végén*. = Kortárs, 1/60. p.
300. FÖVÉNYI Sándor: *Maréknyi melegért*. = Kortárs, 1/62. p.
301. GÁBOR Andor: *Dal az én öreg-öreg nagyapámról*. = Kortárs, 1/115–116. p.
302. GÁBOR Andor: *Hopp-sza Sári*. = Kortárs, 1/120. p.
303. GÁBOR Andor: *Irodalmi rovatomunk*. = Kortárs, 1/114. p.
304. GÁBOR Andor: *A krumpli*. = Kortárs, 1/117–119. p.
305. GÁBOR Andor: *Az új lakó*. = Kortárs, 1/114–115. p.
306. GÁBOR Andor: *A Zserbóban*. = Kortárs, 1/116–117. p.
307. GÉCZI János: *2021*. = Magyar Napló, 1/17. p.
308. G.[ÉHER] István László: *Anocse papja*. = Élet és Irodalom, február 11. 17. p.
309. G.[ÉHER] István László: *Cagn imája*. = Élet és Irodalom, február 11. 17. p.
310. GÖKHAN, Ayhan: *Önbizalmad tizenkilenc sora*. = Alföld, 1/18–19. p.
311. GÖKHAN, Ayhan: *Távozásod tizenhat sora*. = Alföld, 1/19–20. p.
312. GÖKHAN, Ayhan: *Tollak és tengerek*. = Alföld, 1/19. p.
313. GÖSI Vali: *Karácsonyjé*. = Agria, 2021. 4/68. p.
314. GÖSI Vali: *Örömvasárnap*. = Agria, 2021. 4/67. p.
315. GÖSI Vali: *Változatok télvégi túlélésre*. = Agria, 2021. 4/67. p.
316. GRECSÓ Krisztián: *Álmi kell, élni csak*. = Vigilia, 2/127. p.
317. GYÖRE Balázs: *elérhető föld*. = Új Forrás, 1/10. p.
318. GYÖRI László: *Ágyam végében az ágyad*. = Forrás, 1/32–33. p.
319. GYÖRI László: *Csokonai Vitéz Mihály ébresztése*. = Alföld, 2/24–25. p.
320. GYÖRI László: *Egyetemi emlék*. = Alföld, 2/26–28. p.
321. GYÖRI László: *Gyerecske a temetőben*. = Forrás, 1/29. p.
322. GYÖRI László: *Hiján a balálnak*. = Forrás, 1/31–32. p.
323. GYÖRI László: *Lámpa Brúnó rekonstruált éjszakája*. = Forrás, 1/34–35. p.
324. GYÖRI László: *Műhely*. = Magyar Napló, 1/11. p.
325. GYÖRI László: *Öten öt vaságyon*. = Alföld, 2/25–26. p.
326. GYÖRI László: *Ritkuló világ*. = Alföld, 2/28–29. p.
327. GYÖRI László: *A virágillat árján*. = Forrás, 1/36. p.
328. GYUKICS Gábor: *érzékeny bőr*. = Bárka, 2021. 6/38. p.

329. GYUKICS Gábor: *a basbeszélők*. = Tiszatáj, 2/41. p.
330. GYUKICS Gábor: *a bírnök*. = Tiszatáj, 2/40. p.
331. GYUKICS Gábor: *robottelelés*. = Tiszatáj, 2/40–41. p.
332. GYUKICS Gábor: *visszaporított idő*. = Bárka, 2021. 6/38–39. p.
333. GYUKICS Gábor: *a zene eredete*. = Bárka, 2021. 6/37. p.
334. HADNAGY József: *Egy augusztusi nap halála*. = Agria, 2021. 4/54. p.
335. HADNAGY József: *Futó dialógus egy szoborral*. = Agria, 2021. 4/54. p.
336. HADNAGY József: *Vak randevú*. = Agria, 2021. 4/55. p.
337. HANDI Péter: *Délibáb*. = Liget, 2/118–119. p.
338. HÁY János: *Tavaszi líra*. = Mozgó Világ, 2/45–50. p.
339. HEGYI BOTOS Attila: *Halld, Húgom*. = Életünk, 1/23. p.
340. HEVESI Judit: *Elbocsátás*. = Élet és Irodalom, február 18. 14. p.
341. HEVESI Judit: *És te jól alszol?* = Élet és Irodalom, február 18. 14. p.
342. HODOSY Gyula: *Amikor sárgulni kezd, foltokban*. = Bárka, 2021. 6/29–30. p.
343. HOLCZER Dávid: *Ábel sírása*. = Új Forrás, 1/39. p.
344. HOLCZER Dávid: *Vendégség*. = Új Forrás, 1/38. p.
345. HOLCZER Dávid: *Virrasztás*. = Új Forrás, 1/37. p.
346. HORVÁTH Eve: *Mit veszíthet*. = Alföld, 1/5–6. p.
347. HORVÁTH Eve: *Nem találsz*. = Alföld, 1/5. p.
348. HORVÁTH Eve: *Valaminek az eleje*. = Alföld, 1/6–7. p.
349. HORVÁTH Florencia: *Annak, aki mindezt*. = Tiszatáj, 1/40–41. p.
350. HORVÁTH Florencia: *Türkizödés*. = Tiszatáj, 1/40. p.
351. IZSÓ Zita: *Absence*. = Élet és Irodalom, január 28. 17. p.
352. IZSÓ Zita: *Bekerített erdő*. = Alföld, 2/15. p.
353. IZSÓ Zita: *Érkezés*. = Élet és Irodalom, január 28. 17. p.
354. IZSÓ Zita: *Idegen nyelv*. = Élet és Irodalom, január 28. 17. p.
355. IZSÓ Zita: *Interjú az alvóval*. = Alföld, 2/14. p.
356. IZSÓ Zita: *Teremtés*. = Élet és Irodalom, január 28. 17. p.
357. IZSÓ Zita: *A vendégség vége*. = Alföld, 2/13–14. p.
358. JACSO Pál: *A holló meg a róka*. [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/89–90. p.
359. JACSO Pál: *A róka és a holló*. [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/88–89. p.
360. JENEI Gyula: *Légszomj 7. Jegyzetversek járvány idején*. = Irodalmi Jelen, 2/24–25. p.
361. JÓNA Dávid: *Menni vagy maradni?* = Agria, 2021. 4/167. p.
362. JUHÁSZ Anikó: *Aranykanna*. = Vigilia, 1/51. p.
363. JUHÁSZ Anikó: *Hangok a télben*. = Vigilia, 1/50. p.
364. JUHÁSZ Anikó: *Úton*. = Vigilia, 1/51. p.
365. KALÁSZ Márton: *Istenem, álmodtam*. = Vigilia, 2/113. p.
366. KALÁSZ Márton: *Köd – messze*. = Vigilia, 2/113. p.
367. KALÁSZ Márton: *Nyugtalan valónk*. = Vigilia, 2/114. p.
368. KÁLIZ SAJTOS József: *Áldalak örökkétig*. = Agria, 2021. 4/218–219. p.
369. KÁLIZ SAJTOS József: *Göröngyös úton*. = Agria, 2021. 4/217. p.
370. KÁLIZ SAJTOS József: *Könyörtelen idő*. = Agria, 2021. 4/217. p.
371. KÁLIZ SAJTOS József: *Megboldult évszakok*. = Agria, 2021. 4/217. p.
372. KÁLLAI Katalin: *Vagy*. = Liget, 1/67–68. p.
373. KÁLLAY Eszter: *barátaink*. = Jelenkor, 2/184. p.
374. KÁLLAY Eszter: *lochbia*. = Jelenkor, 2/183. p.
375. KÁLLAY Eszter: *szívcsap*. = Jelenkor, 2/183. p.
376. KAMARÁS Klára: *Éjféli polémia*. = Kortárs, 1/43–44. p.
377. KÁNTOR Zsolt: *Allegóriák hava. Július olvasókönyve*. = Agria, 2021. 4/156–157. p.
378. KÁNTOR Zsolt: *A beszéd nyelvén túl*. = Tiszatáj, 2/44. p.
379. KÁNTOR Zsolt: *Érték, képmás: lét. Az izlés-fenomenális működése*. = Agria, 2021. 4/156. p.
380. KÁNTOR Zsolt: *A fogak közötti nyelv*. = Tiszatáj, 2/44. p.
381. KÁNTOR Zsolt: *Az iblet egy tavaszi kabát. Félregombolás*. = Agria, 2021. 4/157–158. p.
382. KÁNTOR Zsolt: *Az intuíció iránytűje*. = Mozgó Világ, 2/51. p.
383. KÁNTOR Zsolt: *Pilinszky 100*. = Kortárs, 1/65. p.
384. KECSKÉS Péter: *Újversek*. = Magyar Műhely, 2021. 4/10–15. p.

385. KÉPES Gábor: *Fatális fa*. = Kortárs, 1/12. p.
386. KÉPES Gábor: *A főhős te vagy*. = Kortárs, 1/12. p.
387. KÉPES Gábor: *Őszre visszaság*. = Kortárs, 1/12. p.
388. KÉPES Gábor: *A századik nyom*. = Kortárs, 1/68. p.
389. KERÉK Imre: *Antik ecloga*. = Agria, 2021. 4/101. p.
390. KERÉK Imre: *Judith*. = Agria, 2021. 4/102. p.
391. KERÉK Imre: *Paraszt disztichonok*. = Agria, 2021. 4/101. p.
392. KIRÁLY Levente: *Parti Nagy Lajos: Konfit állók, mást nem tehetek*. = Élet és Irodalom, február 4. 17. p.
393. KISS Anna: *Törött üvegen járnom*. = Hítel, 1/40–41. p.
394. KISS Anna: *Vadmadár télen*. = Kortárs, 2/77–79. p.
395. KOLLÁR Árpád: *Nád*. Belső üveg. Mintha cinke. = Magyar Napló, 2/30. p.
396. KOMÁLOVICS Zoltán: *Holmens Kirke*. = Új Forrás, 1/24–25. p.
397. KONCZEK József: *A dagonyák dala*. = Agria, 2021. 4/99. p.
398. KONCZEK József: *Laboda-ének*. = Agria, 2021. 4/99. p.
399. KONCZEK József: *Volt májusok*. = Agria, 2021. 4/100. p.
400. KÓNYA-HAMAR Sándor: *Feltámadás*. = Hítel, 2/87. p.
401. KÓNYA-HAMAR Sándor: *Húsvéti meditáció*. = Hítel, 2/87. p.
402. KÓNYA-HAMAR Sándor: *A tulipánfa álma*. = Hítel, 2/88. p.
403. KORPA Tamás: *Házsongárd live*. = Alföld, 2/40. p.
404. KORPA Tamás: *Jelenés a Sorában*. = Alföld, 2/39. p.
405. KORPA Tamás: *Piccola Italia, Str. Emil Racoviță*. = Alföld, 2/39–40. p.
406. KOVÁCS ÚJSZÁSZY Péter: *Acélpenge a kopolyuk fölött*. = Irodalmi Jelen, 1/57. p.
407. KOVÁCS ÚJSZÁSZY Péter: *Holt-Tisza-idill*. = Irodalmi Jelen, 1/56–57. p.
408. KOVÁCS ÚJSZÁSZY Péter: *Mint fjordok közé a tenger*. = Irodalmi Jelen, 1/56. p.
409. KOZMA György: *Búcsúvers Január Hercegének*. = Új Forrás, 2/43. p.
410. KOZMA Tamás: *Sétágalopp valami semmi körül*. = Mozgó Világ, 1/84–85. p.
411. KOZSÁK Rudolf Árpád: *Jócsi ablakában*. = Kortárs, 1/78. p.
412. KOZSÁK Rudolf Árpád: *Múzeum körút*. = Kortárs, 1/77. p.
413. KRAJNYÁK Dalma: *Az orientál férfi*. = Irodalmi Jelen, 2/45. p.
414. KRAJNYÁK Dalma: *A szobor intelme Pygmalionhoz*. = Irodalmi Jelen, 2/44–45. p.
415. KUBINA Zita: *Emlékszem...* = Irodalmi Jelen, 2/140–141. p.
416. KUBINA Zita: *Felzínfodrok*. = Irodalmi Jelen, 2/138–139. p.
417. KUBINA Zita: *Vízililiom*. = Irodalmi Jelen, 2/138. p.
418. KÜRTI László: *fantomfájdalom*. = Irodalmi Jelen, 1/8. p.
419. KÜRTI László: *farsang után*. = Irodalmi Jelen, 1/9. p.
420. KÜRTI László: *láng és súly*. = Irodalmi Jelen, 1/8. p.
421. KÜRTI László: *nagyiek temetésén*. = Alföld, 2/13. p.
422. KÜRTI László: *new age*. = Alföld, 2/12. p.
423. LACKFI János: *Ingatag*. = Országút, január 28. 24. p.
424. LACKFI János: *A nyájszagu fickók zsoldára*. = Bárka, 2021. 6/117–121. p.
425. LACKFI János: *A sístergő reflektorfény zsoldára*. = Országút, január 28. 25. p.
426. LÁNG Orsolya: *Összefolyók*. = Jelenkor, 1/16. p.
427. LÁNG Orsolya: *Valabol*. = Jelenkor, 1/17. p.
428. LÁSZLÓ Noémi: *Még egy hely*. = Kortárs, 1/3–4. p.
429. LÁZÁR Balázs: *Első ekloga*. = Országút, január 14. 24. p.
430. LÉKA Géza: *Hazai pálya*. = Hítel, 2/31–33. p.
431. LENDVAI Zalán: *Állandó alkalmak*. = Liget, 2/120–121. p.
432. LENDVAI Zalán: *Félelem*. = Liget, 1/83–84. p.
433. LIPCEI Márta: *Szemcsék*. = Agria, 2021. 4/92–93. p.
434. LÖVÉTEI Lázár László: *Szép világom rongyos ingem*. = Forrás, 1/18. p.
435. LÖVÉTEI Lázár László: *Az Úr kommentje LLL verséhez*. = Forrás, 1/18–19. p.
436. LUKÁTS János: *Morbus Pandemicus*. = Agria, 2021. 4/287. p.
437. MAKÓ Ágnes: *Felköszöntetlenül*. = Liget, 1/38–40. p.
438. MAGYARI Barna: *A fény Veled mosdik*. = Hítel, 2/70. p.
439. MAGYARI Barna: *Rímes rege önmagamról*. = Hítel, 2/69. p.

440. MARKÓ Béla: *Abogy a varjak.* = Alföld, 1/4. p.
441. MARKÓ Béla: *A boldogságról.* = Élet és Irodalom, január 21. 17. p.
442. MARKÓ Béla: *Csak idelent.* = Jelenkor, 1/11–12. p.
443. MARKÓ Béla: *Csalánleveles.* = Élet és Irodalom, január 21. 17. p.
444. MARKÓ Béla: *Az első sor.* = Élet és Irodalom, január 21. 17. p.
445. MARKÓ Béla: *Hullámszás.* = Élet és Irodalom, január 21. 17. p.
446. MARKÓ Béla: *Mind közelebb.* = Jelenkor, 1/11. p.
447. MARKÓ Béla: *Mondattan.* = Alföld, 1/3. p.
448. MARNO János: *Barnás.* = Élet és Irodalom, február 11. 15. p.
449. MARNO János: *Csak egy tánc volt.* = Élet és Irodalom, február 11. 15. p.
450. MARNO János: *Muszájpusztán.* = Élet és Irodalom, február 11. 15. p.
451. MARNO János: *Szemeim.* = Élet és Irodalom, február 11. 15. p.
452. MAROS Márk: *Nincs.* = Magyar Műhely, 2021. 4/1–2. p.
453. MÁRTON Károly: *Álmat szövők.* = Várad, 1/15. p.
454. MÁRTON Károly: *Aromra fény hull.* = Várad, 1/15. p.
455. MÁRTON Károly: *Beteg ágyánál.* = Várad, 1/15. p.
456. MÁRTON Károly: *Csupa fehérr.* = Várad, 1/15. p.
457. MÁRTON Károly: *Magányosan.* = Várad, 1/15. p.
458. MÁRTON Károly: *Megnyugvás ösvényén.* = Várad, 1/15. p.
459. MÁRTON Károly: *Megsemmisült emlék.* = Várad, 1/15. p.
460. MÁRTON Károly: *Téli táj.* = Várad, 1/15. p.
461. MÁRTON Károly: *Temetés után.* = Várad, 1/15. p.
462. MARTON Réka Zsófia: *Időbélyeg.* = Irodalmi Jelen, 2/105–106. p.
463. MELIORISZ Béla: *Elnémul.* = Jelenkor, 1/181. p.
464. MELIORISZ Béla: *Mégis kezdek.* = Jelenkor, 1/182. p.
465. MELIORISZ Béla: *Szavad már.* = Jelenkor, 1/181. p.
466. MELIORISZ Béla: *A Szó mennyit.* = Jelenkor, 1/182. p.
467. MÉSZELY József: *Csilagkövetők éneke.* = Agria, 2021. 4/211. p.
468. MÉSZELY József: *Érkezik a Mikulás.* = Agria, 2021. 4/210. p.
469. MÉSZELY József: *Hószín szárnyon jön karácsony.* = Agria, 2021. 4/211. p.
470. MÉSZELY József: *A mi karácsonyunk.* = Agria, 2021. 4/211. p.
471. MÉSZELY József: *Mikulás-váró vers.* = Agria, 2021. 4/210. p.
472. MÉSZELY József: *A Mikulás puttonya.* = Agria, 2021. 4/210. p.
473. MÉSZELY József: *Ünnepi készülődés.* = Agria, 2021. 4/210. p.
474. MÉSZELY József: *Vigasztaló.* = Agria, 2021. 4/211. p.
475. MIHÁLY Csilla, B.: *Akár a tolvaj.* = Somogy, 2021. 4/62. p.
476. MIHÁLY Csilla, B.: *Fényt szítál a domb.* = Somogy, 2021. 4/39. p.
477. MOLNÁR T. Eszter: *Emlékvatás.* = Élet és Irodalom, február 18. 17. p.
478. MOLNÁR T. Eszter: *Képzelt előadás az Albert Einstein College-ban.* = Élet és Irodalom, február 18. 17. p.
479. MOLNÁR T. Eszter: *Married Love.* = Élet és Irodalom, február 18. 17. p.
480. MOLNÁR T. Eszter: *A rovartanász nő ifjúkora.* = Élet és Irodalom, február 18. 17. p.
481. MOLNÁR Krisztina Rita: *Patkányölő.* = Élet és Irodalom, február 4. 14. p.
482. MOLNÁR Krisztina Rita: *Vasárnap.* = Élet és Irodalom, február 4. 14. p.
483. MURÁNYI Zita: *köd.* = Magyar Napló, 1/39. p.
484. MURÁNYI Zita: *reggelente.* = Magyar Napló, 1/39. p.
485. NÁDASDY Ádám: *Billeg a csónak.* = Élet és Irodalom, január 7. 14. p.
486. NÁDASDY Ádám: *Érkeznek batások.* = Élet és Irodalom, január 7. 14. p.
487. NÁDASDY Ádám: *A kinyitható asztal.* = Élet és Irodalom, január 7. 14. p.
488. NÁDASDY Ádám: *Nem mutatta senki.* = Jelenkor, 1/14–15. p.
489. NÁDASDY Ádám: *Szekér.* = Jelenkor, 1/14. p.
490. NAGY Izabella, Zs.: *Jordániában az ősz.* = Irodalmi Jelen, 2/33. p.
491. NAGY Lea: *Nem ez volt a fontos.* = Kortárs, 1/36. p.
492. NAGY Lea: *Othont nem adhatok.* = Irodalmi Jelen, 2/57. p.
493. NAGY Lea: *Piros lámpa.* = Országút, február 11. 27. p.

494. NAGY Lea: *Úgy meg minék?* = Országút, február 11. 27. p.
495. NAGY Tímea: *Album*. = Irodalmi Jelen, 1/148. p.
496. NAGY Tímea: *Caeruleum*. = Irodalmi Jelen, 1/146. p.
497. NAGY Tímea: *Griseo*. = Irodalmi Jelen, 1/147–148. p.
498. NÉMETH Gábor Dávid: *Kertelés*. = Élet és Irodalom, február 25. 14. p.
499. NÉMETH Gábor Dávid: *Szamár*. = Élet és Irodalom, február 25. 14. p.
500. NÉMETH Gábor Dávid: *Tengerhordás*. = Élet és Irodalom, február 25. 14. p.
501. NÉMETH István Péter: *Ábrahám és a három angyal*. Angyalok könyve. 9. = Agria, 2021. 4/79. p.
502. NÉMETH István Péter: *Angyal és ördög*. Angyalok könyve. 15. = Agria, 2021. 4/81. p.
503. NÉMETH István Péter: *Benedicta tu*. Angyalok könyve. 12. = Agria, 2021. 4/80. p.
504. NÉMETH István Péter: *Két angyal-könyvecskepp*. 1. Hans-Christian Andersen kérdi. 2. Heinrich Heine kérdi. Angyalok könyve. 17. = Agria, 2021. 4/82. p.
505. NÉMETH István Péter: *Két magnificatvázlat*. Angyalok könyve. 11. = Agria, 2021. 4/80. p.
506. NÉMETH István Péter: *Pásztorok imáddása*. Angyalok könyve. 16. = Agria, 2021. 4/82. p.
507. NÉMETH István Péter: *Paulus Árnys: Kérése őrangyalához*. Angyalok könyve. 13. = Agria, 2021. 4/81. p.
508. NÉMETH István Péter: *Roger Wagner: Aratás a világ végőráján (1989)*. Angyalok könyve. 10. = Agria, 2021. 4/79–80. p.
509. NÉMETH István Péter: *Újlesztendei naplósorok*. Angyalok könyve. 9. = Agria, 2021. 4/81. p.
510. NÉVERI Cintia: *Kaleidoszkóp 1*. = Tiszatáj, 1/11. p.
511. NÉVERI Cintia: *MRI*. = Tiszatáj, 1/11. p.
512. NOVÁK Valentin: *Magyarázat*. = Magyar Napló, 1/42. p.
513. NOVÁK Valentin: *Végző megértés*. = Magyar Napló, 1/42. p.
514. OLÁH András: *decembereink*. = Agria, 2021. 4/73. p.
515. OLÁH András: *két átszállás között*. = Kortárs, 2/87. p.
516. OLÁH András: *a kisiklott idő*. = Agria, 2021. 4/73. p.
517. OLÁH András: *nem értem hogy történbe-tett*. = Kortárs, 2/87. p.
518. OLÁH András: *távolság*. = Agria, 2021. 4/73. p.
519. OLASZ Valéria: *Az est csöndje elé*. = Agria, 2021. 4/72. p.
520. OLASZ Valéria: *lúktető ősz*. = Agria, 2021. 4/71. p.
521. OLASZ Valéria: *Staccato*. = Agria, 2021. 4/71. p.
522. OLASZ Valéria: *Térképem Magyarország*. = Agria, 2021. 4/72. p.
523. OROSZ István: *Arany metszés*. = Lyukasóra, 2021. 8/5. p.
524. OROSZ István: *Ha ez vers...* = Lyukasóra, 2021. 8/5. p.
525. OROSZ István: *A harmadik*. = Lyukasóra, 2021. 8/4. p.
526. OROSZ István: *Helycsere*. = Lyukasóra, 2021. 8/4. p.
527. OROSZ István: *Jean és Georges a Comédiát olvassa*. = Lyukasóra, 2021. 8/4. p.
528. OROSZ István: *Jönnek az örök*. = Lyukasóra, 2021. 8/3. p.
529. OROSZ István: *Kép*. = Lyukasóra, 2021. 8/5. p.
530. OROSZ István: *A nagy festmény...* = Lyukasóra, 2021. 8/4. p.
531. OROSZ István: *Nézzétek e képet...* = Lyukasóra, 2021. 8/3. p.
532. OROSZ István: *Staféta*. = Lyukasóra, 2021. 8/5. p.
533. OROSZ István: *Szerencsés pillanat*. = Lyukasóra, 2021. 8/3. p.
534. OROSZ István: *Egy verset írok*. = Lyukasóra, 2021. 8/3. p.
535. PÁL Sándor Attila: *Hortus Conclusus*. = Alföld, 2/40–42. p.
536. PÁL Sándor Attila: *Az utolsó dísznővágás*. = Jelenkor, 1/174–180. p.
537. PÁPAI Judit: *Csendes fények*. = Agria, 2021. 4/244. p.
538. PÁPAI Judit: *Kártyaparti*. = Agria, 2021. 4/244. p.
539. PÁPAI Judit: *(Ön)értékelés*. = Agria, 2021. 4/244. p.
540. PÁPAI Judit: *Szívórvány-játék*. = Agria, 2021. 4/244. p.
541. PÁPAI Judit: *Tudni kell*. = Agria, 2021. 4/245. p.
542. PÁPAI Judit: *Vad és szabad*. = Agria, 2021. 4/245. p.
543. PAPP Attila: # [1]. = Tiszatáj, 2/21. p.
544. PAPP Attila: # [2]. = Tiszatáj, 2/21. p.

545. PAPP Attila: *Január vége*. = Tiszatáj, 2/21. p.
546. PAPP Attila: *kiesés*. = Tiszatáj, 2/21–22. p.
547. PAPP Attila: *noir*. = Tiszatáj, 2/21. p.
548. PAPP Vera: 3:15. = Irodalmi Jelen, 1/42. p.
549. PAPP Vera: '84. = Irodalmi Jelen, 1/42. p.
550. PAPP Vera: *Homo Harlow*. = Irodalmi Jelen, 1/44. p.
551. PAPP Vera: *Egy Moira*. = Irodalmi Jelen, 1/43. p.
552. PAPP Vera: *Natures mortes*. = Irodalmi Jelen, 1/44. p.
553. PAPP Vera: *Normakövetés*. = Irodalmi Jelen, 1/43. p.
554. PAPP Vera: *Növekedési fázis*. = Irodalmi Jelen, 1/42. p.
555. PAPP Vera: *Örök élet*. = Irodalmi Jelen, 1/43. p.
556. PAPP Vera: *Sixtus-kápolna*. = Irodalmi Jelen, 1/44. p.
557. PAPP Vera: *Tejfejekete*. = Irodalmi Jelen, 1/41. p.
558. PAPP Vera: *Tisztítótüz*. = Irodalmi Jelen, 1/41–42. p.
559. PAPP Vera: *Várható élettartam*. = Irodalmi Jelen, 1/41. p.
560. PATAKI István: *a régi Kösmő*. = Agria, 2021. 4/88–89. p.
561. PAYER Imre: *Körben kezdeni*. = Kortárs, 2/7. p.
562. PAYER Imre: *Morvás*. = Kortárs, 2/7. p.
563. PÉNTÉK Imre: *Angyali menedék*. = Magyar Napló, 2/33. p.
564. PÉNTÉK Imre: *Pár korsó sör*. = Magyar Napló, 2/33. p.
565. PÉTER Erika: *megfejtetlen*. = Agria, 2021. 4/233. p.
566. PÉTER Erika: *az ősz korán kopog*. = Agria, 2021. 4/233. p.
567. PERŐCZ András: *Átutazó*. = Alföld, 1/16–17. p.
568. PERŐCZ András: *A konyhából a nappaliba*. = Alföld, 1/17. p.
569. PERŐCZ András: *Valahogy minden*. = Alföld, 1/18. p.
570. POÓS Zoltán: *Amire nincs magyarázat*. Gyomaendrőd. Bárka, 2021. 6/21. p.
571. PUROSZ Leonidasz: *Mi, akik nem vagyunk pszichopaták*. = Alföld, 1/30–31. p.
572. PUSZTAI Zoltán: *Légmentesen*. = Élet és Irodalom, január 7. 17. p.
573. PUSZTAI Zoltán: *Többek között*. = Élet és Irodalom, január 7. 17. p.
574. RADNAI István: *a földtengely ferdulése*. = Agria, 2021. 4/16. p.
575. RADNAI István: *legyen*. = Agria, 2021. 4/16. p.
576. RADNAI István: *mielőtt a kövek*. = Agria, 2021. 4/16. p.
577. REMÉNYIK Sándor: *Kegyelem*. = Lyukasóra, 2021. 10/61. p.
578. RÓNAI Balázs Zoltán: *A hiszekenységről*. = Magyar Napló, 1/47. p.
579. SAITOS Lajos: *Hajnali fobász*. = Agria, 2021. 4/201. p.
580. SAITOS Lajos: *Idő-idő*. (Vers és aforizma). = Agria, 2021. 4/200. p.
581. SAITOS Lajos: *Rosszalvó*. = Agria, 2021. 4/200. p.
582. SAITOS Lajos: *Város*. (A Régi írka ciklusból, Ízes Miska vendégsorával). = Agria, 2021. 4/201. p.
583. SAJGÓ Szabolcs: *beavatás*. = Agria, 2021. 4/14. p.
584. SAJGÓ Szabolcs: *az iz*. = Agria, 2021. 4/13. p.
585. SAJGÓ Szabolcs: *kódok*. = Agria, 2021. 4/15. p.
586. SAJGÓ Szabolcs: *minden részből*. = Agria, 2021. 4/13. p.
587. SAJGÓ Szabolcs: *mindig más*. = Agria, 2021. 4/14. p.
588. SCHEIN Gábor: *Erdők éjszakája*. = Jelenkor, 1/10. p.
589. SCHEIN Gábor: *Harmadnapja egyfolytában*. = Jelenkor, 1/9–10. p.
590. SCHEIN Gábor: *Te az ujjaddal*. = Vigilia, 2/114. p.
591. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *A kert*. = Agria, 2021. 4/17. p.
592. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Nemzedék*. = Agria, 2021. 4/18. p.
593. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Novemberi gyertyafény*. = Agria, 2021. 4/18. p.
594. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Őszi karcolat*. = Agria, 2021. 4/17. p.
595. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *A tölgy*. = Agria, 2021. 4/18. p.
596. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Az utolsó tanuló*. = Agria, 2021. 4/19. p.
597. SEBESTÉNY-JÁGER Orsolya: *Vigyél magaddal*. = Agria, 2021. 4/19. p.
598. SEBŐK György: *Olaj, tükör*. = Irodalmi Jelen, 2/30. p.
599. SEBŐK György: *Prokné*. = Irodalmi Jelen, 2/31. p.
600. SEBŐK György: *Santa Maria*. = Irodalmi Jelen, 2/32. p.
601. SERFŐZŐ Simon: *Ami megkötne*. = Agria, 2021. 4/22. p.

602. SERFŐZŐ Simon: *Az Isten*. = Agria, 2021. 4/22. p.
603. SIMON Adri: *Csendpihe*. = Bárka, 2021. 6/40–41. p.
604. SIMON Adri: *Ellentart*. = Bárka, 2021. 6/40. p.
605. SIMON Adri: *John Bauer*. = Bárka, 2021. 6/41–42. p.
606. SIMON Adri: *A könnyűvő vált kereszt*. = Irodalmi Jelen, 1/50. p.
607. SIMON Bettina: *A legkülönösebb levél*. = Élet és Irodalom, január 14. 14. p.
608. SIMON Bettina: *Néha lángost*. = Élet és Irodalom, január 14. 14. p.
609. SIMOR András: *Rájuk gondolok*. = Kortárs, 1/57. p.
610. SIROKAI Máttyás: *Két szempár között a leg-rövidebb út*. = Alföld, 2/16. p.
611. SIROKAI Máttyás: *A legvékonyabb ágak végén is*. = Alföld, 2/16. p.
612. SOMOS Ákos: *Titok*. = Élet és Irodalom, január 28. 14. p.
613. SUHAI Pál: *Parázs*. = Hítel, 1/70–71. p.
614. SZABADOS Attila: *Befalazott ablakok*. = Bárka, 2021. 6/31. p.
615. SZABADOS Attila: *Kavicsok*. = Tiszatáj, 1/42. p.
616. SZABADOS Attila: *Ki váltja meg?* = Bárka, 2021. 6/31–32. p.
617. SZABADOS Attila: *Kitin*. = Tiszatáj, 1/44. p.
618. SZABADOS Attila: *Mire földet ér*. = Tiszatáj, 1/42–43. p.
619. SZABADOS Attila: *Vakond*. = Bárka, 2021. 6/31. p.
620. SZABÓ Attila: *Kitartó naplemente*. = Liget, 1/65–66. p.
621. SZÁLDOBÁGYI Csaba: *Fiatalfürdőző nő egy szőlőlugásban*. = Kortárs, 1/66–67. p.
622. SZÁLINGER Balázs: *Mikes Kelemen kedvelt tisztását benövi az erdő*. = Bárka, 2021. 6/5. p.
623. SZÁLINGER Balázs: *Mikes Kelemen öregkori dala*. = Bárka, 2021. 6/5–6. p.
624. SZÉCSI Margit: *Arany sarkantyúk*. = Lyukasóra, 2021. 8/28. p.
625. SZÉCSI Margit: *Eladó*. = Lyukasóra, 2021. 8/28. p.
626. SZÉCSI Margit: *Elemi részecske szöszata*. = Lyukasóra, 2021. 8/28. p.
627. SZÉCSI Margit: *Európa madarai*. = Lyukasóra, 2021. 8/28. p.
628. SZÉCSI Margit: *A nyurga Margit*. = Lyukasóra, 2021. 8/28. p.
629. SZÉCSI Margit: *Páva a tűzfalon*. = Lyukasóra, 2021. 8/28. p.
630. SZÉCSI Margit: *A szivórvány beszéde*. = Lyukasóra, 2021. 8/28. p.
631. SZÉCSI Margit: *Újév reggele elé*. = Lyukasóra, 2021. 8/28. p.
632. SZEKERES Mária: *alamizsna*. = Agria, 2021. 4/246. p.
633. SZEKERES Mária: *körvonalak*. = Agria, 2021. 4/246. p.
634. SZEKERES Mária: *A Remény*. = Agria, 2021. 4/246. p.
635. SZENTE B. Levente: *Félrevert harangok*. = Agria, 2021. 4/27–28. p.
636. SZENTE B. Levente: *Három*. = Agria, 2021. 4/28. p.
637. SZENTGYÖRGYI László: *Bizonytalanság*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
638. SZENTGYÖRGYI László: *Csak szembe!* Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
639. SZENTGYÖRGYI László: *És bolnap?* Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
640. SZENTGYÖRGYI László: *Gnóma*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
641. SZENTGYÖRGYI László: *Illúziók*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
642. SZENTGYÖRGYI László: *Jótanács*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
643. SZENTGYÖRGYI László: *Maros-parti anikisz*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
644. SZENTGYÖRGYI László: *Milyen élet ez?* Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
645. SZENTGYÖRGYI László: *Minek?* Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
646. SZENTGYÖRGYI László: *Mint a filmekben*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
647. SZENTGYÖRGYI László: *Nehéz ember*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
648. SZENTGYÖRGYI László: *Poétika*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
649. SZENTGYÖRGYI László: *Egy regényíróról*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
650. SZENTGYÖRGYI László: *Szegény fejem*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
651. SZENTGYÖRGYI László: *Szerelem*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
652. SZENTGYÖRGYI László: *Válság*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
653. SZENTGYÖRGYI László: *Véleménykülönbség*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/243. p.
654. SZENTGYÖRGYI László: *Vigasztalás*. Palackposta. = Agria, 2021. 4/242. p.
655. SZENTJÁNOSI Csaba: *Esővers*. = Kortárs, 1/36–37. p.

656. SZENTJÁNOSI Csaba: *Péntek délután.* = Kortárs, 1/37–38. p.
657. SZENTJÁNOSI Csaba: *Sokáig azt bittem...* = Kortárs, 1/36. p.
658. SZENTMÁRTONI János: *Hová mennek a klasszikus nagymamák?* = Irodalmi Jelen, 2/9–11. p.
659. SZEPESI Jolán Jolka: *A festő és modellje.* = Magyar Műhely, 2021. 4/8. p.
660. SZEPESI Jolán Jolka: *Hőség.* = Magyar Műhely, 2021. 4/8. p.
661. SZEPESI Jolán Jolka: *Egy nap margóijára.* = Magyar Műhely, 2021. 4/9. p.
662. SZIJJ Ferenc: *Énnyi az élet.* = Jelenkor, 2/169. p.
663. SZIJJ Ferenc: *Érzés.* = Jelenkor, 2/168. p.
664. SZIJJ Ferenc: *Gyantarakatár.* = Jelenkor, 2/168. p.
665. SZIJJ Ferenc: *A keresztutak őrzői.* = Jelenkor, 2/168. p.
666. SZIJJ Ferenc: *Nevetőgép.* = Jelenkor, 2/169. p.
667. SZIJJ Ferenc: *Sötétség.* = Jelenkor, 2/169. p.
668. SZIKRA János: *Egy bennem élő táj.* = Hítel, 1/49. p.
669. SZIKRA János: *Holdbiválya.* = Hítel, 1/51. p.
670. SZIKRA János: *Kár, hogy ősz van.* = Hítel, 1/50. p.
671. SZIKRA János: *Körülfutni más lábán a Balatont.* = Hítel, 1/48. p.
672. SZIKRA János: *Legalább tél lenne.* = Hítel, 1/50. p.
673. SZIKRA János: *Megöszült minden lány.* = Hítel, 1/48. p.
674. SZIKRA János: *Nem lehet úr.* = Hítel, 1/51. p.
675. SZIKRA János: *Portré kapával.* = Hítel, 1/49. p.
676. SZIKRA János: *Szeder.* = Hítel, 1/49. p.
677. SZIKRA János: *Szüret előtt.* = Hítel, 1/50. p.
678. SZIKRA János: *te mondd meg.* = Hítel, 1/51. p.
679. SZÖLLÖSI Mátyas: *Szakítás.* 52. Szégyenlős álmok ciklus. = Élet és Irodalom, február 25. 17. p.
680. SZÖLLÖSI Mátyas: *Villám, csapás.* 51. Szégyenlős álmok ciklus. = Élet és Irodalom, február 25. 17. p.
681. SZTASKÓ Richard: *hálódban uram.* = Agria, 2021. 4/120. p.
682. SZTASKÓ Richard: *néba persze.* = Agria, 2021. 4/120. p.
683. SZTASKÓ Richard: *nem túri.* = Agria, 2021. 4/120. p.
684. SZTASKÓ Richard: *szebb zubanást.* = Agria, 2021. 4/120. p.
685. SZTASKÓ Richard: *tengernyi lélegzet.* = Agria, 2021. 4/120. p.
686. TABÁK András: *(Tandori-emlék '97).* = Kortárs, 1/137. p.
687. TÁBOR Ádám: *blake vs.s.* = Alföld, 2/30. p.
688. TÁBOR Ádám: *Kovidkor, kint.* = Alföld, 2/29–30. p.
689. TAIZS Gergő: *Az ébredés körforgása.* = Liget, 2/122–123. p.
690. TAIZS Gergő: *Embernek látsz.* = Liget, 1/32–33. p.
691. TAKÁTS Gyula: *Balatonparton.* = Lyukasóra, 2021. 10/26. p.
692. TAKÁTS Gyula: *Esti látomások.* = Lyukasóra, 2021. 10/27. p.
693. TAKÁTS Gyula: *Kút.* = Lyukasóra, 2021. 10/26. p.
694. TAKÁTS Gyula: *Lápi remete-zsoltár.* = Lyukasóra, 2021. 10/26. p.
695. TAKÁTS Gyula: *Magány.* = Lyukasóra, 2021. 10/26. p.
696. TAKÁTS Gyula: *A somogyi klasszikus.* = Lyukasóra, 2021. 10/26. p.
697. TAKÁTS Gyula: *Szülőföldem.* = Lyukasóra, 2021. 10/27. p.
698. TAKÁTS Gyula: *Téli készülődés.* = Lyukasóra, 2021. 10/27. p.
699. TANDORI Dezső: *tandori light.* = Kortárs, 1/123–127. p.
700. TARI István: *A piperkőc tömeggyilkos.* = Hítel, 1/59–60. p.
701. TARI István: *Tiszánk elején és végén.* = Hítel, 1/58–59. p.
702. TATÁR Sándor: *Azért az mégis...!* = Alföld, 1/32–33. p.
703. TATÁR Sándor: *Emlékkönyvbe.* = Bárka, 2021. 6/15. p.
704. TATÁR Sándor: *Halálmegvető kényelem.* = Alföld, 1/31–32. p.
705. TATÁR Sándor: *Környezettanulmány.* = Bárka, 2021. 6/17. p.
706. TATÁR Sándor: *Légy hű, de ne.* = Bárka, 2021. 6/16. p.
707. TATÁR Sándor: *„Nincs remény!”* = Irodalmi Szemle, 2021. 11/3–4. p.
708. TOMAJI Attila: *Pogány.* = Vigília, 2/119. p.
709. TÓTH Erzsébet: *Harmincöt simogatás.* = Kortárs, 1/35. p.
710. TÓTH Erzsébet: *Öröklét.* = Kortárs, 1/35. p.
711. TÓTH Lilith Viktória: *Hullám.* = Irodalmi Szemle, 2021. 11/88. p.

712. TÓTH Lilith Viktória: *Kvantumfizika*. = Irodalmi Szemle, 2021. 11/91. p.
713. TÓTH Lilith Viktória: *Resonator*. = Irodalmi Szemle, 2021. 11/89–90. p.
714. TÖZSÉR Árpád: *Létfeledők*. = Alföld, 1/39–41. p.
715. TÚRI Zsuzsa, A.: *androgün arckép melyet Leonardo élete végéig őrzöit*. = Agria, 2021. 4/60–61. p.
716. TÚRI Zsuzsa, A.: *EXIT 2*. = Agria, 2021. 4/61. p.
717. TÚRI Zsuzsa, A.: *Kitárul*. = Agria, 2021. 4/62. p.
718. TÚRI Zsuzsa, A.: *Négysoros*. = Kortárs, 1/68. p.
719. TÚRI Zsuzsa, A.: *Négysoros 2*. = Kortárs, 1/68. p.
720. TÚRI Zsuzsa, A.: *Négysoros 3*. = Kortárs, 1/68. p.
721. VARGA Imre: *Bugyuta kérdés*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
722. VARGA Imre: *Csao-csou-plakett*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
723. VARGA Imre: *Az egész világ*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
724. VARGA Imre: *Én-káprázat*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
725. VARGA Imre: *Erősz*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
726. VARGA Imre: *Eső után*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
727. VARGA Imre: *Fáradtan*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
728. VARGA Imre: *Forrás*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
729. VARGA Imre: *Gnózis*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
730. VARGA Imre: *Gyakorlás*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
731. VARGA Imre: *Hajnali*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
732. VARGA Imre: *Játék*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
733. VARGA Imre: *Kedvesség*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
734. VARGA Imre: *Kép a képtelenről*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
735. VARGA Imre: *Koan 1*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
736. VARGA Imre: *Koan 2*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
737. VARGA Imre: *Kora reggel*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
738. VARGA Imre: *Körséta*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
739. VARGA Imre: *Magunk*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
740. VARGA Imre: *Mindig*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
741. VARGA Imre: *Nézd!* Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
742. VARGA Imre: *Reggeli*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
743. VARGA Imre: *Repülés-közel*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
744. VARGA Imre: *Rituálé*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
745. VARGA Imre: *Rítus*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
746. VARGA Imre: *Rósi búcsúja*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
747. VARGA Imre: *Szépén mulandók*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
748. VARGA Imre: *Szessin*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
749. VARGA Imre: *Tanítás a felébredésről*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
750. VARGA Imre: *Tenzó*. Hokoosan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.

751. VARGA Imre: *Törökmező*. Hokuozan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
752. VARGA Imre: *Az udvar körisei*. Hokuozan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
753. VARGA Imre: *Végül*. Hokuozan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
754. VARGA Imre: *Virág és levél*. Hokuozan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
755. VARGA Imre: *Zazen*. Hokuozan, nyárvég versciklus. = Élet és Irodalom, január 14. 17. p.
756. VARGA Melinda: *Egyszerű vallomás*. = Irodalmi Jelen, 2/55–56. p.
757. VÁRI Csaba: *Bűn és bocsánat*. = Irodalmi Jelen, 2/18. p.
758. VÉGH Attila: *Élet*. = Magyar Napló, 2/26. p.
759. VÉGH Attila: *Gyökér*. = Magyar Napló, 2/26. p.
760. VÉGH Attila: *A holdalatti mozgalom*. = Új Forrás, 2/44. p.
761. VÉGH Attila: *Találkozás a fiatalemberrel*. = Magyar Napló, 2/25. p.
762. VÉGHÉLYI Balázs: *Autó!* = Agria, 2021. 4/248. p.
763. VÉGHÉLYI Balázs: *Az igazságosztó*. = Agria, 2021. 4/248. p.
764. VÉGHÉLYI Balázs: *Mindenki bibázhat*. = Agria, 2021. 4/248. p.
765. VÉGHÉLYI Balázs: *„Mint gyümölcs a fán”*. = Agria, 2021. 4/248. p.
766. VÉGHÉLYI Balázs: *Villó dala*. = Agria, 2021. 4/248. p.
767. VERMES Nikolett: *Herka búcsúzik*. = Irodalmi Jelen, 2/38. p.
768. VERMES Nikolett: *Herka egyedül marad*. = Irodalmi Jelen, 2/39. p.
769. VERMES Nikolett: *Herka kínaiul tanul*. = Irodalmi Jelen, 2/38. p.
770. VESZÉLY Ferenc: *Az 1956-os magyar szabadságharcra emlékezve*. = Agria, 2021. 4/272. p.
771. VID, Aletta: *Cím nélkül*. = Mozgó Világ, 1/83. p.
772. VID, Aletta: *Hazalátogatva*. = Mozgó Világ, 1/82. p.
773. VID, Aletta: *Tranzitban*. = Mozgó Világ, 1/84. p.
774. VITÉZ Ferenc: *Naplórészletek Dante mellett*. = Agria, 2021. 4/132–134. p.
775. VITÉZ Ferenc: *Pentaton színek bobóccal és virággal*. = Agria, 2021. 4/130–131. p.
776. VITÉZ Kata: *Esti kép*. = Agria, 2021. 4/230. p.
777. VITÉZ Kata: *Még akkor sem*. = Agria, 2021. 4/230. p.
778. VITÉZ Kata: *Összegzés*. = Agria, 2021. 4/229. p.
779. VITÉZ Kata: *Pontosan és egyesével*. = Agria, 2021. 4/229. p.
780. VÖRÖS István: *Aludtak-e a tantványok az Olajfák hegyén?* = Magyar Napló, 1/31. p.
781. VÖRÖS István: *Ellenségek és barátok*. = Új Forrás, 2/89. p.
782. VÖRÖS István: *Értelen- és tennivalók*. = Új Forrás, 2/91–92. p.
783. VÖRÖS István: *István*. = Új Forrás, 2/90. p.
784. VÖRÖS István: *A jutalomosztó*. = Magyar Napló, 1/31. p.
785. VÖRÖS István: *Lázadás*. = Bárka, 2021. 6/7–8. p.
786. VÖRÖS István: *A süketiség filozófiája*. = Új Forrás, 2/93–94. p.
787. VÖRÖS István: *Talányos hiány*. = Bárka, 2021. 6/9. p.
788. ZALÁN Tibor: *Egyébként*. = Életünk, 1/1. p.
789. ZALÁN Tibor: *Az ösvény vége*. = Életünk, 1/2. p.
790. ZALÁN Tibor: *Téglagyári kémény*. = Életünk, 1/1. p.
791. ZÁVADA Pál: *Nagyvárads, Berlin*. [Részlet]. = Jelenkor, 1/1–8. p.
792. ZELEI Miklós: *Atlantisz elvesztette a háborút*. = Kortárs, 1/33. p.
793. ZELEI Miklós: *Átváltozásaim*. („Ha kihalok kihalok”). (Karácsony). („S most Pannónia is ontja a szép dalokat”). (Darabolós). = Kortárs, 1/34. p.
794. ZELEI Miklós: *A műzsa elbalad*. = Kortárs, 1/33. p.
795. ZIRIG Árpád: *Akkor talán...* = Agria, 2021. 4/23. p.
796. ZIRIG Árpád: *Öledbe menekül*. = Agria, 2021. 4/24. p.
797. ZIRIG Árpád: *Üzenet* (feleségemnek a túlvilágra). = Agria, 2021. 4/23. p.
798. ZSILLE Gábor: *Atlantisz*. = Vigília, 1/52. p.
799. ZSILLE Gábor: *Más világ*. = Vigília, 1/52–53. p.
800. ZSIRAI László: *Dráma*. = Agria, 2021. 4/192. p.
801. ZSIRAI László: *Ideje érik*. = Agria, 2021. 4/192. p.

802. ZSIRAI László: *Létszámbány.* = Agria, 2021. 4/191. p.
803. ZSIRAI László: *Minta.* = Agria, 2021. 4/192. p.

Rövid próza

804. ABAFÁY-DEÁK Csillag: *Teríték.* Hétfő. Kedd. Szerda. Csütörtök. Péntek. = Irodalmi Jelen, 2/34–37. p.
805. ANGELI Maja: *sejtek.* = Tiszatáj, 2/42–43. p.
806. BÁLINT Péter: *Lezáratlan történetek.* = Kortárs, 2/36–44. p.
807. BALLAI László: *Tünt utazások.* = Kortárs, 1/13–17. p.
808. BECK Tamás: *Felnyílt a szemük.* = Alföld, 2/37–38. p.
809. BECK Tamás: *Tükörjáték.* = Élet és Irodalom, január 28. 16. p.
810. BECSY András: *Negyvenöt fokos szög.* = Irodalmi Jelen, 2/40–43. p.
811. BENE Zoltán: *Elhibázott.* = Irodalmi Jelen, 2/5–8. p.
812. BENE Zoltán: *Úriemberek.* = Tiszatáj, 2/30–32. p.
813. BÉRCZESSY Lajos: *Lázgörbe.* Háromszáz-hét óra a Covid-19 árnyékában. = Agria, 2021. 4/225–228. p.
814. BERTA Ádám: *Az Alpok túloldala.* = Élet és Irodalom, február 18. 15. p.
815. BÍRÓ Judit: *A torna.* = Liget, 2/130–142. p.
816. BOGÁR Gábor: *Sehol.* = Irodalmi Jelen, 2/12–17. p.
817. BOROS Zsuzsanna, Cs.: *Levél a koronavírushoz.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/74. p.
818. BÜKI Mátyas: *Egy régi eset leírás kísérlete – ein Heldenleben.* = Kortárs, 1/69–76. p.
819. CSABAI László: *Segítség.* = Alföld, 2/17–20. p.
820. CSOKONAI Attila: *Napfényes április, avagy az elmaradt gólzápor.* = Somogy, 2021. 4/70–79. p.
821. [DARVASI László] Szív Ernő: *Az íróasztalom.* = Tiszatáj, 2/124. p.
822. [DARVASI László] Szív Ernő: *Egy jó ember temetése.* = Élet és Irodalom, február 4. 14. p.
823. [DARVASI László] Szív Ernő: *Saci néni kutyája.* = Élet és Irodalom, január 7. 14. p.
824. [DARVASI László] Szív Ernő: *Szakácskönyvem.* = Tiszatáj, 1/[120]. p.
825. DOBOSI Bea: *A lefolyótisztító.* = Liget, 1/69–76. p.
826. DOMONKOS László: *Laja Amerikája.* = Irodalmi Jelen, 2/26–29. p.
827. DÖME Barbara: *Mezitlábás angyal.* = Országút, január 28. 22–23. p.
828. EGRESSY Zoltán: *Arrébb.* = Élet és Irodalom, január 7. 15. p.
829. FARKAS Arnold Levente: *Postscriptum.* = Bárka, 2021. 6/33–34. p.
830. FARKAS Csaba: *Fordított Nacsa-fennsík.* = Kortárs, 1/48–49. p.
831. FARKAS Csaba: *Újévi csönd.* = Kortárs, 1/45–46. p.
832. FARKAS Csaba: *Út a tengerig.* = Kortárs, 1/46–47. p.
833. FEHÉR Enikő: *Zé.* = Új Forrás, 1/40–43. p.
834. FEKETE Margó: *Belluska.* = Agria, 2021. 4/220–222. p.
835. FERDINANDY György: *Téli trilógia.* = Jelenkor, 2/230–233. p.
836. FICSKU Pál: *Kockavetők.* = Mozgó Világ, 1/88–93. p.
837. FILEP Tamás Gusztáv: *Nagybátyám találkozása Hruscsoval...* = Országút, január 14. 11. p.
838. FRIDE CZKY Katalin: *Ex így gömbölyű.* = Kortárs, 1/79–81. p.
839. FRIDE CZKY Katalin: *Prognózis.* = Élet és Irodalom, január 7. 16. p.
840. GAÁL Norbert: *Atuljárózás.* = Liget, 1/50–64. p.
841. GAJDOS András: *Nyomok.* = Kortárs, 1/28–35. p.
842. GÁSPÁR Ferenc: *Azok a hatvanas évek.* = Irodalmi Jelen, 2/19–20. p.
843. GAZDAG Ági: *Az írói válságról.* = Élet és Irodalom, január 21. 15. p.
844. GÖZ József Miklós: *Miért harapjunk mi?* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/95–100. p.
845. GRECSÓ Krisztián: *Két Szív presszó.* = Élet és Irodalom, január 21. 16. p.
846. GULYÁS Gábor: *Elbagyott.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/78–81. p.
847. GYÁRFÁS Endre: *Félrehallásaim.* = Kortárs, 1/110–111. p.
848. HAÁSZ János: *Korrepetálás.* = Bárka, 2021. 6/22–24. p.
849. HALÁSZ Bálint: *Düb.* = Élet és Irodalom, február 11. 16. p.
850. HANDI Péter: *Nem napló – de mégis.* (Bezárt gondolatok). = Kortárs, 1/7–11. p.
851. HARAG Anita: *Megkérdezi, mi van rajtam.* = Forrás, 1/37–41. p.

852. HEGEDŰS Imre János: *Boldog Margit.* = Magyar Napló, 1/5–10. p.
853. HEGYI Damján: *Aluljáró egy.* = Magyar Műhely, 2021. 4/33. p.
854. HEGYI Damján: *Hiánytalanná, egészségessé lesz.* = Magyar Műhely, 2021. 4/34–35. p.
855. HEGYI Damján: *The marriage of reason and squalor, II.* = Magyar Műhely, 2021. 4/32. p.
856. HEGYI Damján: *Szaladok, szaladok, szaladok, szaladok.* = Magyar Műhely, 2021. 4/35. p.
857. HEGYI Damján: *A szín biánya, a mindent elnyelő lyuk.* = Magyar Műhely, 2021. 4/33–34. p.
858. HEGYI Damján: *Találkoznak és összeütöznek.* = Magyar Műhely, 2021. 4/32. p.
859. HOMA Eszter: *Ikertitkok.* Oviba menet. = Bárka, 2021. 6/51–52. p.
860. HOMA Eszter: *A péntek a mutikáké.* = Bárka, 2021. 6/53–54. p.
861. HORVÁTH Dániel: *Koncert.* = Élet és Irodalom, január 14. 16. p.
862. INCZÉDY Tamás: *Csaknem.* = Liget, 1/34–37. p.
863. INCZÉDY Tamás: *Mi és hogyan.* = Liget, 1/85–99. p.
864. ISTÓK Anna: *Mindig ezek a politikusok.* = Élet és Irodalom, február 18. 16. p.
865. JANÁKY Marianna: *Elengedés.* = Élet és Irodalom, február 11. 16. p.
866. JÁNOKI-KIS Viktória: *Vipassana.* = Magyar Napló, 2/19–24. p.
867. JENEI Gyula: *Hétköznapok.* = Élet és Irodalom, január 21. 14. p.
868. JENEI Gyula: *Termelési regények.* = Élet és Irodalom, február 18. 14. p.
869. JUHÁSZ Tamás: *A kérvény.* = Új Forrás, 1/32–36. p.
870. KAMARÁS Klára: *Álmodozók.* = Kortárs, 1/58–59. p.
871. KAPITÁNY Máté: *Idő.* = Liget, 2/104–108. p.
872. KARNER Ottó: *Gasztroterapeut.* (modern elbeszélés). = Kortárs, 1/107–109. p.
873. KASZÁS István: *Kinőtt ifjúkor.* = Agria, 2021. 4/159–162. p.
874. KERTI István: *Valaki, valakibez.* = Kortárs, 1/102–105. p.
875. KISS László: *Amikor Haász bácsi életet mentett.* (magyar mese). = Élet és Irodalom, február 11. 15. p.
876. KISS Noémi: *A ködember.* = Élet és Irodalom, február 25. 14. p.
877. KISS Noémi: *A szuvas kopjafa.* = Élet és Irodalom, január 28. 14. p.
878. KOLOZSI László: *A fekete lány.* = Élet és Irodalom, január 14. 16. p.
879. KONTRA Ferenc: *Gyertyaöntő.* = Vigilia, 2/115–119. p.
880. KÖVESDI Miklós: *Kun!* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/75–78. p.
881. KRUSOVSKY Dénés: *Dránok.* = Jelenkor, 2/221–229. p.
882. KUSTOS Júlia: *Egy kagyló álma.* = Élet és Irodalom, február 18. 16. p.
883. KUTAS József: *Favágók.* = Kortárs, 1/51–56. p.
884. LADÁNYI-TURÓCZY Csilla: *Hogyan mentem férjhez.* = Irodalmi Jelen, 1/33–40. p.
885. LÉGRÁDI Gergely: *Semmiség.* = Élet és Irodalom, január 11. 16. p.
886. LOKODI Imre: *Halk ceremóniák.* = Hítel, 2/44–53. p.
887. LONDON Katalin: *A következő napok.* = Élet és Irodalom, február 25. 16. p.
888. MACZÁK Orsolya Rita: *Befűttek.* = Liget, 2/109–112. p.
889. MAGÉN István: *Pattintott kövek.* = Magyar Műhely, 2021. 4/3–4. p.
890. MAGÉN István: *Rablás.* = Magyar Műhely, 2021. 4/5–7. p.
891. MAGYAR Csaba: *Bolond libból bolond szél fúj.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/81–83. p.
892. MARAFKÓ László: *Sorsmondatok.* = Élet és Irodalom, február 4. 16. p.
893. MAROSI Gyula: *Levágni a fűvet.* = Magyar Napló, 1/12–16. p.
894. MASRI Mona Aicha: *Nemkapcsolat.* = Tiszatáj, 1/15–18. p.
895. MÁTYUS Melinda: *A kántor lánya.* = Jelenkor, 2/185–220. p.
896. MEGYERI Edit Tünde: *János balála.* = Hítel, 1/33–35. p.
897. MEGYERI Edit Tünde: *Lázár, kelj fel!* = Hítel, 1/35–39. p.
898. MEGYERI Edit Tünde: *Otthon édes otthon.* = Hítel, 1/22–25. p.
899. MEGYERI Edit Tünde: *Öregúr.* = Hítel, 1/25–27. p.
900. MEGYERI Edit Tünde: *Rágalom.* = Hítel, 1/28–30. p.
901. MEGYERI Edit Tünde: *Száz nap nyár.* = Hítel, 1/19–22. p.
902. MEGYERI Edit Tünde: *Tékozló fiúk.* = Hítel, 1/17–19. p.
903. MEGYERI Edit Tünde: *Az új igazgató.* = Hítel, 1/13–16. p.

904. MEGYERI Edit Tünde: *Vizit.* = Hítel, 1/31–33. p.
905. MEZEI Attila: *Búcsú.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/66–70. p.
906. MOLNÁR Dávid: *Megálló.* = Új Forrás, 2/73–78. p.
907. MOLNÁR Erzsébet: *Csillagánizs.* = Élet és Irodalom, február 11. 2. p.
908. MOLNÁR Erzsébet: *És hamarosan a sötétség.* = Élet és Irodalom, február 25. 2. p.
909. MOLNÁR Erzsébet: *Mandala.* = Élet és Irodalom, január 14. 2. p.
910. MOLNÁR Erzsébet: *Only you.* = Élet és Irodalom, január 28. 9. p.
911. MURÁNYI Sándor Olivér: *Medveszörscsapdák.* = Új Forrás, 1/26–29. p.
912. MURÁNYI Sándor Olivér: *Túlélni született.* = Élet és Irodalom, január 14. 15. p.
913. MURÁNYI Zita: *Eutanázia.* = Élet és Irodalom, január 14. 15. p.
914. NÁDASI Krisztina: *Akkor kell, amikor kifűjöd a levegőt.* = Irodalmi Jelen, 1/10–28. p.
915. NÁDASI Krisztina: *Talán.* = Kortárs, 2/92–94. p.
916. NAGY Gerzson: *Meggybefőtt.* = Élet és Irodalom, január 28. 15. p.
917. NAGY Hajnal Csilla: *Október.* Nyelved helyén a szavak. = Irodalmi Szemle, 2021. 11/82–83. p.
918. NAGY Lea: *Sűrű olaj.* = Élet és Irodalom, február 25. 16. p.
919. NAGY Tímea: *Családi leltár a balrólól.* = Élet és Irodalom, február 18. 16. p.
920. NAGY Zopán: *Átjárások / Képzőművészeti módosulások...* Szubjektív feljegyzések egy művészeti ösztöndíjas találkozóóról, no I. = Irodalmi Jelen, 1/58–61. p.
921. NAGY Zopán: *Átjárások / Képzőművészeti módosulások...* Szubjektív feljegyzések egy művészeti ösztöndíjas találkozóóról, no II. = Irodalmi Jelen, 2/46–48. p.
922. NAGY Zsuka: *Kata szerelme.* = Élet és Irodalom, február 11. 14. p.
923. NAGY Zsuka: *Kriszta szerelme.* = Élet és Irodalom, január 14. 14. p.
924. NAGY-LACZKÓ Balázs: *A világ legnagyobb földrajzi paradoxona.* = Kortárs, 1/63–64. p.
925. NEMES P. Ferenc: *Cristiano Ronaldo Szalaszenden.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/101–103. p.
926. NÉMETH Ákos: *Basmati rizs.* = Élet és Irodalom, január 7. 16. p.
927. NYIRÁN Ferenc: *Levelek Junilkának.* (Első levél). = Élet és Irodalom, február 18. 15. p.
928. OLÁH Gábor: *Barátnő.* = Élet és Irodalom, január 28. 15. p.
929. ONAGY Zoltán: *Kertek alatt a Duna.* = Új Forrás, 2/79–84. p.
930. PAPP-ZAKOR Ilka: *Károly és Kariba.* = Forrás, 2/21–25. p.
931. PATAK Márta: *A kirakós játék utolsó eleme.* = Tiszatáj, 1/3–7. p.
932. PATAK Márta: *Koromfekete az éj, anyám.* = Kortárs, 1/5–7. p.
933. PATAK Márta: *Szerelem.* = Vigilia, 1/55–56. p.
934. PATAK Márta: *Tetraplégia.* = Bárka, 2021. 6/10–12. p.
935. PÉNZES Tímea: *Összeolvadni és elválni.* = Tiszatáj, 1/19–21. p.
936. PETROZSÉNYI NAGY Pál: *Éz is benne van a pakliban.* = Kortárs, 1/93–98. p.
937. PETRUSÁK János: *Gazdagéknál.* (Csupán vendégségben). = Agria, 2021. 4/187–190. p.
938. POSTA Marianna: *Hattyúdal.* = Tiszatáj, 2/34–35. p.
939. POSTA Marianna: *Szigetelés.* = Tiszatáj, 2/33. p.
940. RASHWAN [FATHY] Mohamed: *Ideiglenes öngyilkosság.* = Somogy, 2021. 4/53–61. p.
941. ROSS Károly: *Ívek.* = Irodalmi Jelen, 1/51–55. p.
942. SÁRFI N. Adrienn: *Gebasz.* = Irodalmi Jelen, 1/62–69. p.
943. SÁRFI N. Adrienn: *Egy örült kutyájának lenni.* = Magyar Napló, 2/12–17. p.
944. SARKADI Emília Erzsébet: *A nyúl meg a teknősbéka.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/72–73. p.
945. SCHILLINGER Gyöngyvér: *Bodzalevél.* = Alföld, 1/34–38. p.
946. SCHILLINGER Gyöngyvér: *Talking Funny.* = Élet és Irodalom, január 28. 16. p.
947. SEBESTYÉN Péter: *Könyv a koporsóban.* = Agria, 2021. 4/182–183. p.
948. SIMON Aranka, J.: *Szemenszedett szomszédok.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/91–95. p.
949. SPÁNYIK Miklós: *Szerelem.hu.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/103–104. p.
950. SZABÓ András, Gy.: *Osztálytabló.* = Országút, február 11. 22–24. p.
951. SZALONTAI Erika: *Némaság.* = Liget, 1/41–47. p.
952. SZAMOSVÁRI Bence: *Kóoszunk leglágyabb percei Gével.* = Élet és Irodalom, január 7. 15. p.

953. SZÁNTÓ Erika Emma: *Jó, jó.* = Élet és Irodalom, január 28. 16. p.
954. SZÁNTÓ T. Gábor: *Kafka sírja.* = Élet és Irodalom, február 4. 15 p.
955. SZÁNTÓ T. Gábor: *Vendég a báznál.* = Jelenkor, 1/65–72. p.
956. SZÁRAZ Miklós György: *Találka egy június végi péntek reggelén.* = Országút, január 14. 21. p.
957. SZÁRAZ Pál: *Nagyotmondó király és királynő.* = Agria, 2021. 4/202–203. p.
958. SZÁRAZ Pál: *Utazás a Szelek országába.* = Agria, 2021. 4/203–204. p.
959. SZEIFERT Natália: *Örökpanoráma.* = Élet és Irodalom, február 25. 15. p.
960. SZEPES Erika: *Testről-lélekről.* = Kortárs, 1/39–42. p.
961. SZIL Ágnes: *Szépen baladunk.* = Forrás, 2/8–11. p.
962. SZIL Ágnes: *A szívfőle, a logó alá.* = Irodalmi Jelen, 1/4–7. p.
963. SZILÁGYI Ferenc Hubart: *Hurrá, nyaralok!* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/83–86. p.
964. SZTÁSKÓ Richard: *Utolérni magamat.* = Kortárs, 1/84–87. p.
965. SZTÁSKÓ Richard: *Várazkodás.* = Várad, 1/11–14. p.
966. TALLÉR József: *Glória.* = Liget, 2/113–117. p.
967. TAMÁS Zsuzsa: *What happened to Piroška.* = Élet és Irodalom, február 25. 15. p.
968. TÓTH Ágnes: *Aszott Tóbiás karácsonya.* = Várad, 1/16–17. p.
969. TÓTH Ágnes: *Kép a falon.* = Várad, 1/17. p.
970. TÓTH Kinga: *Pallósi Margit ír.* = Élet és Irodalom, február 11. 15. p.
971. TÓTH Lászlóné Rita: *A segítség.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/86–88. p.
972. TÖRÖK Ábel: *Testvérek.* = Élet és Irodalom, február 4. 16. p.
973. UNGVÁRY Rudolf: *Fair play.* Szegény, szegény (engedelmes) Josef K. = Alföld, 1/21–29. p.
974. VAMOS Miklós: *Ötvenbét lépés.* = Élet és Irodalom, január 21. 15. p.
975. VÁNYAI FEHÉR József: *Szabadságot Ernesztó Santosnak!* = Somogy, 2021. 4/63–69. p.
976. VARGA Klára: *Patyolatfehér galamb meséje.* éloszavas felnőtt mese. = Magyar Napló, 1/40–41. p.
977. VÁRKONYI Judit: *Messze van a boka a szívtől.* = Élet és Irodalom, január 28. 15. p.
978. VÖRÖS István: *A fodrász.* = Alföld, 2/3–11. p.
979. ZELEI Miklós: *A prognózis.* = Forrás, 1/27–28. p.
980. ZIMONYI Zita: *99 férfi – Asztrik.* Ölelés nélkül. = Irodalmi Jelen, 1/45–49. p.
981. ZSIRAI László: *Ex + Az = ez + az.* = Kortárs, 1/37–44. p.
982. ZSOMBORI Pál: *Tatjana e-mailje Anyeginhez.* [Humoreszk]. = Irodalmi Jelen, 2/71–72. p.

Hosszú próza

983. BENEDEK Szabolcs: *Ez nem Amerika.* (regényrészlet). = Új Forrás, 2/64–72. p.
984. DEÁK Júlia: *Élete legmagasabb nője.* [Prózarészlet]. = Jelenkor, 1/73–83. p.
985. DÉNES Gábor: *Az én mesém.* (folytatás). = Kortárs, 1/141–155. p.
986. KÖVESDI Miklós: *Csodára várva.* Részlet a szerző készülő Petőfi-regényéből. = Irodalmi Jelen, 2/50–51. p.
987. KUKORELLY Endre: *Ó, alt, öreg, ő, régies.* [Regényrészlet]. = Alföld, 1/8–14. p.
988. KUKORELLY Endre: *Ó, alt öreg, ő, régies.* [Regényrészlet]. = Jelenkor, 2/167. p.
989. LANCZKOR Gábor: *Szaturuszai mesék.* [Regényrészlet]. = Alföld, 2/43–46. p.
990. LUKÁCS Marianna: *Ravi.* (Részlet). = Mozgó Világ, 2/52–58. p.
991. MARKÓ Iván: *Képzeltbeli kiballgatás 2021 augusztusában.* [Részlet – A magány mosolya]. = Lyukasóra, 2021. 8/29. p.
992. MURÁNYI Sándor Olivér: *Lipicán át.* (Regényrészlet). = Tiszatáj, 1/22–24. p.
993. SÁNTHA József: *19. Egynyári postások.* (Részlet). = Tiszatáj, 2/3–13. p.
994. SARUSI Mihály: *Klejn a Gorvinkán.* [Corvinka – Részlet]. = Agria, 2021. 4/168–177. p.
995. SZAKONYI Károly: *Dring és Drong.* (Részlet). = Lyukasóra, 2021. 8/40. p.
996. SZAKONYI Károly: *Karácsonyjé.* = Lyukasóra, 2021. 10/1. p.
997. SZEIFERT Natália: *Örökpanoráma.* Marianna. [Regényrészlet]. = Alföld, 2/33–37. p.
998. SZILASI László: *Saját élet.* (regényrészlet). = Bárka, 2021. 6/43–47. p.
999. TOLNAI Ottó: *A fűrjek alig hallható alarmja.* [Regényrészlet]. = Jelenkor, 2/137–157. p.
1000. TÓTH Krisztina: *A majom szeme.* Jön a vihar. [Regényrészlet]. = Alföld, 2/21–23. p.

Közönség előtti előadásra szánt mű

1001. Ács József: *A művészet szépségei*. Színdarab. = *Liget*, 2/26–103. p.
1002. BÍRÓ József: *I. A. O. O. . O.* Egyfelvonásos (rendhagyó) – mini – opera / három színben / első szín. = *Irodalmi Szemle*, 2021. 11/86–87. p.
1003. BEKE Mihály András: *Madách Imre – Az ember tragédiája*. A (kimaradt) római szín. = *Magyar Napló*, 1/48–53. p.
1004. Csák Gyöngyi: *Káin és az Isten*. = *Agria*, 2021. 4/208–209. p.
1005. KÁNTOR Zsolt: *A mellé-elbeszélés*. = *Kortárs*, 1/20–24. p.
1006. OROSZ István: *Adáshiba*. Anagrammatikus pótjelenet. = *Lyukasóra*, 2021. 8/39. p.

Kevert műfajok

1007. BALOGH Robert: *Kukorica János was here*. [Prózavers]. = *Bárka*, 2021. 6/18–20. p.
1008. BARTHA György: *dékárt*. (Részletek egy készülő verses regényből). dékárt halála. közös kívánság. az előkészület. ezután. párizs 1. párizs 2. rózsák. tavasz-elő. a meglepetés. = *Forrás*, 2/12–20. p.
1009. MIRTSE Zsuzsa: *Rozsdás triptichon*. [Prózaversék]. Ködlovag a kávéházban. Tiszta lepedő. Szög és fal. = *Irodalmi Jelen*, 1/29–32. p.

Átmeneti műfajok

1010. BÖRÖCZKI Csaba: *Hagyni inkább*. Mérszöly – Alakulások parafrázis. = *Tiszatáj*, 1/25–34. p.

Összeállította: ZAHARI ISTVÁN

SZÁMUNK SZERZŐI

BÁLINT BERNADETT (1997) kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem mesterszakos hallgatója

BERÉNYI CSABA (1990) filmkritikus, a KULTer.hu szerkesztője

CSÁSZÁR IRMA TÍMEA (1997) az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandája

CSÉCSI LÁSZLÓ (1975) újságíró, a Magyar Hang szerkesztője

DUNAI TAMÁS (1981) médiakutató, a Szegedi Tudományegyetem oktatója

FANCSALI RÓBERT (1991) irodalomtörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandusza

GYÖNGYÖSI LILLA (1992) szerkesztő, újságíró, kritikus

LAKATOS ISTVÁN (1980) képregényrajzoló, író

MUCHA DORKA (1989) író, a Selye János Egyetem doktorandája

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, sportesszéíró

ROZSONITS TAMÁS (1963) zenész, újságíró

SZUJER ORSOLYA (1992), az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandája

Velence

Az Etyek-Budai borvidék
játékos kincse

zöld veltelini

rozé cuvée

vörös cuvée

rajnai rizling-
chardonnay

Etyek-Buda
Velence
irsai olivér
2018

cserszegyi
fűszeres

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőségében: 1072 Budapest, Akácfa utca 20. Telefon: 06-1 321-8023 e-mail: szif.szerk@gmail.com www.szepirodalmifigyelo.hu

Megjelenés éve: 2021, 580 oldal, 3500 Ft

L. Simon László alkotótevékenységére a műfaji gazdagság jellemző: lineáris költemények, prózaversek, vizuális költészeti alkotások, lettrista kompozíciók, konkrét és konceptművek, művészkönyvek, grafikák, fotográfiák, intermedialis művek egyaránt megtalálhatók az életműben, s ugyanez a műfaji heterogenitás jellemző az elméleti írásaira is (esszék, tanulmányok, kritikák, vitairatok stb.): mind-mind a kortárs életmű megjelenítői.

[...]

Az irodalmi egyensúlyteremtés, valamint az önazonosság megőrzése fontos feladat. L. Simon László szerint morális kötelezettség és kötelesség. Ezt is magában rejtí a *Huszonöt év* című kötet. „Történeteiben él a nemzet, s ha elfelejtjük őseink történeteit, teremtés- és eredetmitoszeit, világmagyarázatait, akkor nem leszünk ugyanazon nemzet tagjai, amelyhez valaha ők tartoztak” – figyelmeztet bennünket az író egy ünnepi beszédében. Ezeket a történeteket, az identitásunkat erősítő közös élményanyagot is visszaírják életünkbe a művei és az alkotásokat megközelítő-elemző befogadók értelmezései.

Egy jubileumi kötetet kézben tartva, befogadói státusból a művészet és az élet profán és szakrális oldalát is mérlegre téve, mások megközelítésében, elemzésében feloldódva így gyűjthetünk erőt, nemzeti önbizalmat, ahogy Móricz írta: „nagyra lelkesülést”.

Kelemen Erzsébet

A *Huszonöt év* című kötet Kelemen Erzsébetnek *A szavak ereje. L. Simon László alkotói munkásságáról* című monográfiájával együtt L. Simon László író, költő, szerkesztő írói jubileumának alkalmából jelent meg.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20.
Telefon: 06-1 321-8023
e-mail: szif.szerk@gmail.com
www.szepirodalmfigyelo.hu

Megjelenés éve: 2021, 512 oldal, 3500 Ft

L. Simon László József Attila-díjas költő, író, szerkesztő, kultúrpolitikus, a Nemzeti Múzeum főigazgatója napjaink irodalmi és közéletének sokszínű és összetett életművel rendelkező személyisége. Eddig tizenhét önálló könyve jelent meg, köztük egy macedón nyelvű mű Paszkal Gilevszki költő-műfordító tolmácsolásában. Köteteiben fontos szerepet kap a líra, a vizuális költészet, az irodalom határterületeinek kutatása. Elméleti írásainak retorikájában, a prózanyelv poétikai kódoltságában pedig dominánsan jelen vannak az esszé és a tanulmány, valamint a kritika nyelvi-műfaji jellemzői, szemléleti távlatai, alakításmódozatai, így a kritikaesszé-írás is. [...]

A kutatás második szakaszában a prózai munkásságának jellegzetes sajátosságait vizsgálom, és az esszéírói tevékenységének értelmező-értékelő, összefoglaló megközelítését alkottam meg. L. Simon László alkotói pályája nyitányának, első kötete megjelenésének 25. évfordulója alkalmából a már megjelent és az új monográfiát egy kötetbe fűzve veheti most kézbe az olvasó.

Ajánlom ezt a könyvet mindazoknak, akik nemcsak szívesen lépnek be egy alkotó világába, de az ismeretlennek feltárására és megértésére is vágynak: egy lineáris vers vagy egy vizuális költemény megfjtésének katartikus hatására, a mindennapjainkat esszébe vagy akár kultúrpolitikai írásokba sűrítő élmények megtapasztalására. S mindez cum virtute verborum, a szavak erejével történik.

Kelemen Erzsébet

A szavak ereje című monográfia a válogatott tanulmányokat, kritikákat, befogadói olvasatokat tartalmazó *Huszonöt év* című könyvvel együtt L. Simon László írói jubileumának alkalmából jelent meg.

2022
340 oldal
3500 Ft

A kötet a modern magyar költészet mintegy száz évet átfogó, Kosztolányi-tól Borbély Szilárdig terjedő, világirodalmi összefüggéseiben láttatott ívét felvázolva igyekszik szempontokat nyerni a nevezett időszak poétikai alakulástörténetének megragadásához. Az egyes fejezetek szövegközeli elemzései poétikai jelenségekre összpontosítanak, amelyek értelmezési horizontját a költészettörténet mellett filozófiai, műfaj-, kultúr- és médiatörténeti összefüggések rajzolják ki, melyek árnyaltabbá tehetik a tárgyalt időszak két kiemelt pontjának, az 1920-as és az 1930-as, valamint az 1960-as és az 1970-es évek fordulójának értékelését a modern költészet alakulásában és hozzásegítenek annak feltérképezéséhez is, miként él tovább a modernség nagy hagyománya az ezredforduló lírájában.

Kulcsár-Szabó Zoltán egyetemi tanár, az ELTE Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszékének vezetője. A Ráció Kiadónál legutóbb megjelent kötete: *Szinonímiák. Közeledések Heideggerhez* (2016).

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Ráció Kiadó szerkesztőségében: 1072 Budapest, Akácfa utca 20.
Telefon: 06-1 321-8023 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

HALÁSZ
KASTÉLY
KÁPOLNÁSNYÉK

VILÁGBÓL VILÁGBA

A 75 éves Kossuth-díjas
Pérel Zsuzsa kiállítása

A kiállítás megtekinthető:

2022.03.26. – 2022.07.31.

Hétfő kivételével minden nap 10.00–16.00 óráig.

HALÁSZ-KASTÉLY

2475 Kápolnásnyék, Deák Ferenc u. 10. • www.halaszkastely.hu

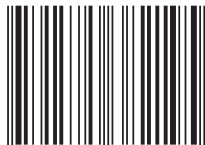
SZÉPIRODALMI FIGYELŐ ALAPÍTVÁNY

Charles Burns *Fekete lyuk* című képregénye hamarosan kapható már a könyvesboltokban.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőségében: 1072 Budapest, Akácfa utca 20. • Telefon: 06-1 321-8023
e-mail: szif.szerk@gmail.com . www.szepirodalmifigyelo.hu

ISSN 1585-3829

9 771585 382195

Ára: 600 Ft

nka